

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZIN

TEREZIŇSKĚ LISTY 23/95

23
—
95

Z nových přírůstků
galerie Památníku Terezín

HELGA HOŠKOVÁ-WEISSOVÁ

V roce 1993 zaznamenaly umělecké sbírky Památníku Terezín vzácný přírůstek. Dvanáct grafických listů – dar akademické malířky Helgy Hoškové-Weissové.

Helga Hošková-Weissová se narodila 10. 11. 1929 v Praze. Její dětství zasáhla tragická zkušenost – uplatňování norimberských rasových zákonů a následné masové pronásledování Židů. Koncem roku 1941 byla se svými rodiči odtransportována do Terezína. Vedle nezbytných povolených věcí si do tábora přivezla i skrovné kreslířské potřeby a záhy začala uplatňovat svůj nesporný výtvarný talent. Po celou dobu nuceného pobytu v ghettu zachycovala, na dítě neobyčejně zralým pohledem, život okolo sebe. Za necelé tři roky vytvořila více než 100 kreseb, technicky velmi dobře zvládnutých. Z r. 1943 pochází například obrázky „U pumpy, Přišel balík, Prání k narozeninám, Průvod slepců do práce“ a mnohé další. Koncem roku 1944 byla rodina postupně deportována do Osvětimi. Helga se svou matkou pak dále do Freibergu a Mauthausenu, kde se po nesmírných útrapách dočkaly osvobození.

Po návratu do Prahy začala Helga Hošková-Weissová opět studovat a intenzivně se věnovat kreslení. V r. 1950 absolvovala Státní grafickou školu v Praze a pokračovala ve studiu na VŠUP v ateliéru monumentální malby u profesorů Filly a Fišárka. Počátkem šedesátých let se začala soustředěněji vracet k zážitkům z terezínského ghetta a dalších táborů. Vznikl cyklus maleb, na který v osmdesátých letech navázala grafickou tvorbou. Z cyklu „Kalvárie“ z let 1981–1983 pochází i darované

Helga Hošková:
Simchat Tóra.
Z cyklu Chasidé, 1991

Do plynu.
Z cyklu Kalvárie,
1989

TEREZIŇSKĚ LISTY 23

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

OBSAH

Poslední dny války, první měsíce míru
Vojtěch Blodig
(7)

Spravedlnost vykonaná a nevykonaná – II
(Případy bývalých velitelů terezínského ghetta)
Erik Polák
(29)

Poznámky k psychologii života v KT Terezín
Jiří Diamant
(43)

Vzpomínky terezínského rodáka
Jan Gruntorád
(55)

Čeští parašutisté ze Západu uvěznění v Terezíně – III
Zdeněk Jelínek
(71)

Hľadanie minulosti
Belžec – masový hrob státisícov
Katarína Hradská
(93)

Očima vzpomínek
Truda Bartková, Věra Kolářová, Hana Greenfieldová,
Vladimír Zahradník, Václav Němec
(101)

Zprávy
(121)

Terezínská bibliografie
(154)

POSLEDNÍ DNY VÁLKY, PRVNÍ MĚSÍCE MÍRU TEREZÍN V ROCE OSVOBOZENÍ

Vojtěch Blodig

V dubnu 1945 se v Evropě chýlila ke konci druhá světová válka a s ní existence terezínské ghetta, od jara 1943 nacisty pokrytecky nazývaného „židovské sídelní území“, ve skutečnosti koncentračního tábora pro židovské vězně.

Dubnové dny pětáctýřicátého roku v Terezíně byly plny vzrušení, napjatého očekávání příštích událostí, naděje na brzké osvobození i strachu z možné hromadné likvidace vězňů v posledních dnech války. Konec vlády příslušníků SS nad životem a smrtí nedobrovolných obyvatel Terezína se rychle blížil, avšak duben přinesl ještě jeden tragický předěl v pohnutých dějinách tábora.

Stal se jím příjezd tzv. evakuačních transportů, jež do Terezína dopravovaly vězně z koncentračních táborů na východě a severu, likvidovaných před blížící se frontou. Nově příchozí vězni znamenali téměř zdvojnásobení celkového stavu v táboře, jehož další fungování bylo v řadě oblastí vážně ohroženo. Zvládnutí celé řady zdravotních, zásobovacích a ubytovacích problémů, ale i problémů psychologických a sociálních, bylo vážnou zkouškou pro samosprávu i každého z vězňů v posledních dnech války, ale i v prvních měsících míru.

Velitel tábora Rahm oznámil příchod těchto transportů představitelům samosprávy 19. dubna.¹⁾ Jeho sdělení upozorňovalo pouze na potřebu zajištění dodatečných ubytovacích prostor, neobsahovalo však žádné informace o počtech vězňů a samozřejmě už vůbec ne o stavu, v jakém tito vězni přijížděli. Příchod evakuačních transportů byl proto nárazem, který otřásl celým Terezínem a rozptýlil poslední iluze těch, kteří snad ještě pochybovali o ukrutnostech, páchaných nacisty v celém systému koncentračních táborů.

Již 20. dubna přijely dva transporty s vězni z Birkenau (1 467 osob) a z různých táborů v župě Niederdonau (1 319). Lidé v nich byli namačkáni v soupravách po 30 vagónech. Mnozí zemřeli již cestou, další umřeli bezprostředně po příjezdu, jiní pak v následujících dnech a týdnech. Pouze první transport byl hned vpuštěn do Terezína, další musel zůstat ještě celý den na nádraží v Bohušovicích.²⁾

Největší počet vězňů přijel 21. dubna, kdy dorazily transporty z Bergen-Belsen (1 706), Teplíc (2 transporty – 644 mužů a 504 žen), Zaječří (1 671), Heiničenu (1 279) a Buchenwaldu (950). Počet osob, příchozích v prvních dvou dnech, tak dosáhl čísla 9 544; nadto bylo zaevidováno 34 mrtvých přímo ve vagónech a 43 zemřelých bezprostředně po příjezdu.³⁾

V dalších dnech příchod transportů pokračoval, třebaže již s menšími počty přepravovaných vězňů. Dne 23. dubna dorazila další skupina z Buchenwaldu (305), 24. dubna z Aschersleбен (259) a Drážďan (827), 25. dubna z Riesy

(137) a Drážďan (38), 26. dubna z Litoměřic (56) a Duderstadtu (297). 27. dubna následovaly transporty ze Šatova u Znojma (190), Litoměřic (108), Buchenwaldu (359) a další transport z Duderstadtu (39). Po nich přišel větší počet vězňů z Mark Kleebergu (367) 29. dubna, o den později z Bergy (Gery) (157), dále 1. května z Osvětimi a Dachau (83) a Lovosic (55). Kromě toho přicházely menší skupiny jako doplňky k velkým předchozím transportům, ale i samostatné skupiny a jednotlivci. Poslední příchozí v počtu 19 osob byli registrováni 11. května, tedy několik dní po osvobození.

Od 23. dubna 1945 byla evidence vězňů vedena dvousložkově a příslušníci evakuačních transportů byli registrováni zvlášť. Rahm rovněž nařídil, aby zvlášť byly evidovány osoby, které již předtím Terezínem prošly.⁴⁾ Zda takový seznam skutečně vznikl, se dosud nepodařilo zjistit. Zachovaly se však statistické přehledy o vývoji počtu vězňů jak v původním táboře, tak u nově příchozích.⁵⁾ U nich bylo nejvyššího stavu dosaženo 2. května – 12 634. Od tohoto data počet příslušníků evakuačních transportů přes pokračující příchody menších skupin soustavně klesal a 27. května, tedy v době končící karantény ve městě, činil 11 975 osob. Další dokument, obsahující celkový přehled evakuačních transportů, uvádí počet 12 863 nově příchozích.⁶⁾ Tento přehled je však veden pouze do 5. května. Ani výše uvedené dokumenty, třebaže jeden registruje početní stavy do 11. května a druhý do 27. května, nepodchytily poslední velký transport ze 6. května, o němž se údaje různí – pohybují se od 1 300 do 2 000 osob.⁷⁾ I když k již zmíněným celkovým číslům připočteme nižší z počtů uváděných o tomto transportu, pak dospějeme ke konečnému číslu přesahujícímu hranici 14 000.⁸⁾ Vzhledem k podmínkám, v nichž byla tehdy evidence prováděna, však nelze podchytit vyčerpávajícím způsobem všechny osoby, které do Terezína v tomto období přišly.⁹⁾

Vězni z evakuačních transportů představovali zcela nový fenomén ve vývoji terezínského nuceného společenství. Strašlivé útrapy je často změnily v bytosti, které jen vzdáleně připomínaly lidi. Umírání, jehož byli téměř nepřetržitě svědky, týrání a nezměrný hlad v mnohých z nich ubily vše, s výjimkou touhy po jídle. Jejich tělesný i duševní stav byl tak hrozný, že během nekonečných transportů – některé byly na cestě v otevřených vagónech i po několik týdnů – docházelo dokonce i k případům kanibalismu.¹⁰⁾

Pro všechny byl pak Terezín místem, které představovalo až neuvěřitelný kontrast k peklu, kterým předtím prošli. Mnozí z nově příchozích vězňů vyjadřovali údiv nad tím, že zde jsou ještě děti a dokonce i staří lidé. V táborech odkud přicházeli, totiž byli již dávno zlikvidováni. Teprve postupně začínali také věřit tomu, že sprchy v Terezíně nejsou kamufláží plynových komor, lékařské zkoušky (odběry krve) mají skutečně sloužit zjištění jejich zdravotního stavu apod.¹¹⁾ Jen s největším úsilím se dařilo zvládat příjem transportů a provádět nouzové rozmístění vězňů do objektů v Terezíně a dřevěných baráků v jeho okolí. Mnohdy selhávala i základní komunikace mezi nově příchozími a dosavadními vězni. Často tak docházelo k paradoxním situacím, kdy bylo orgány samosprávy v zájmu za-

chování chodu celého tábora užíváno donucovacích prostředků proti těm, kteří se vzpírali jakékoliv disciplíně a ohrožovali ostatní vězně nejen jako rozkradači potravin, šatstva a dalších zásob, ale i jako nositelé nákazy, odmítající respektovat příkazy lékařů. Pořádková služba byla proto zesilována nejen při příjmu transportů, ale i při střežení objektů, kam byli vězni z evakuačních transportů umisťováni. Napětí v táboře bylo tehdy takové, že došlo i k založení dobrovolné strážní jednotky, složené z bývalých vojáků československé armády.¹²⁾ Poslední židovský starší dr. Benjamin Marmelstein měl 23. dubna v Hannoverských kasárnách projev k příslušníkům pracovních transportů AE. Hovořil v něm především o problémech, které způsobil příchod mnoha asociálních elementů v evakuačních transportech a oznámil, že všichni muži do 50 let, nezařazení na stálá pracovní místa, nastoupí do pořádkové služby.¹³⁾

K největšímu zásahu pořádkové služby došlo 3. května. Na 200 jejich příslušníků bylo tehdy povoláno proti revoltujícím polským vězňům v Západních barácích, kteří žádali vydání zvláštních přidělů potravin ze zásilek Červeného kříže, nové šatstvo a povolení volného pohybu po celém Terezíně.¹⁴⁾ Podobných incidentů bylo mnohem více. Je však třeba zdůraznit, že nedisciplinovanost a asociální chování nebyly zdaleka vlastní všem příslušníkům evakuačních transportů. Mnozí z nich se hned, jak jim to dovolil fyzický stav, zapojovali do prací nezbytných k zajištění chodu tábora a především k likvidaci epidemií nakažlivých chorob. Přes všechny hrozné útrapy, které přestáli, si uchovali svou osobní integritu a zanedlouho po osvobození byli plně schopni repatriace. U řady jiných však bylo třeba dlouhého období trpělivé péče a skutečné převýchovy, než byli připraveni pro návrat do normálního života.

Evakuační transporty přijížděly (a přicházely) do Terezína v době, kdy sice nadále fungovaly táborové mechanismy, ale stále rychleji se vytrácel faktor, který byl dosud jejich hlavním pojítkem – všudypřítomný strach z příslušníků SS. Zrychlující se přípravy na jejich odchod totiž nemohly ujít pozornosti vězňů, kteří se i podíleli na přípravě cestovního vybavení a potravinových rezerv pro dosavadní neomezené vládce Terezína.¹⁵⁾ Dopoledne 24. dubna opustil město transport, který se diametrálně odlišoval od všech dosavadních. Odcházely jím totiž především ženy a děti příslušníků SS i část personálu služebny SS.¹⁶⁾ V následujících dnech pak probíhalo pálení archivu RSHA v Sudetských a Podmokelských kasárnách. Vězněným bylo přísně zakázáno sbírat ohořelé zbytky listin, jež poletovaly v ulicích. Hlídky SS na motocyklech kontrolovaly dodržování tohoto zákazu a zvláštní komando vězňů sbíralo papíry do pytlů.¹⁷⁾

Uvedené skutečnosti vedly ke stále zřetelnějším projevům rozkladu dosavadního táborového režimu, což však v tehdejší situaci krajně ztěžovalo řešení problémů, které byly životně důležité pro všechny vězně. Teprve po osvobození se mělo zformovat nové společenství, které svou obětavou prací dokázalo přispět ke splnění velkých úkolů, jež si vyžádala závěrečná fáze existence terezínského tábora. Na přelomu dubna a května však byla situace o to složitější, že se současně snižovala i autorita dosavadního vedení židovské samosprávy, především židov-

ského staršího dr. Benjamina Marmelsteina. Tragikomický nádech proto dostávala pokračující pravidelná přijetí Marmelsteina u velitele tábora Rahma. Ještě 30. dubna byly například projednávány účty pracoviště pro štěpení slídy, nedlouho předtím zpráva o výsledcích chovu bource morušového v táboře apod.¹⁸⁾

Naproti tomu novým faktorem a do jisté míry stabilizujícím prvkem v životě tábora se od počátku května stala přítomnost delegáta Mezinárodního výboru Červeného kříže Paula Dunanta. Dunant byl v Terezíně již s delegací MVČK 6. dubna a znovu jej navštívil 21. dubna. Tehdy se zúčastnil i zasedání rady starších a přislíbil na něm další podporu MVČK „židovskému sídelnímu území“ v Terezíně.¹⁹⁾ 2. května konečně obdržel povolení k trvalému pobytu ve městě a týž den převzal oficiálně tábor i nedalekou policejní věznici gestapa v Malé pevnosti pod ochranu MVČK. Od 3. května již příslušníci SS přestali zasahovat proti množícím se útěkům z tábora a nebránili ani přítomnosti desítek „árijských“ členů „smíšených“ manželství, kteří si přicházeli pro své partnery.²⁰⁾ Zároveň definitivně opustili Sudetská kasárna, kam měli být v příštích dnech převáženi nemocní vězni z Malé pevnosti. 4. května pak bylo vydáno povolení vstupu lékařského týmu a funkcionářům České pomocné akce (ČPA) do Terezína.²¹⁾

Marmelstein ještě 5. května předal na poslední poradě Rahmovi k potvrzení rozsudky soudu židovské samosprávy. Ten je však odmítl schválit a současně nařídil propuštění všech osob z táborového vězení. Bez komentáře převzal žádost o reorganizaci židovské samosprávy.²²⁾ Ještě téhož dne Rahm jako poslední z příslušníků SS opustil tábor. Jeho odchodem definitivně skončila moc SS nad terezínskými vězni. Neskončilo však ještě ohrožení jejich životů, jež mělo trvat i v příštích dnech.

Již 5. května byla na domě L 414 vyvěšena československá vlajka, odstraněná ještě na Dunantův příkaz po Rahmově protestu. Z budovy radnice však bylo možno slyšet vysílání z povstalé Prahy. Následujícího dne vyšlo – poprvé česky a německy – svolání „Mužové a ženy v Terezíně“, které upozorňovalo na trvalé válečné nebezpečí a slibovalo brzkou repatriaci. Zároveň se oznamovalo, že Dunant pověřil vedením samosprávy dosavadní členy rady starších dr. Leo Baeckka, dr. Alfréda Meissnera, dr. Heinricha Klanga a dr. Eduarda Meijerse.²³⁾

V té době již do Terezína přicházely první zásilky potravin, léků, zdravotnického materiálu a šatstva z řady českých měst. Pražské povstání a situace na silnicích přeplněných ustupujícími německými vojsky sice jejich přepravu ztěžovaly, ale nezastavily. Již 7. května vysílal pražský rozhlas výzvu zdravotně sociální komise ČNR lékařům a zdravotnickému personálu, aby se přihlásili na pomoc Terezínu a zároveň apeloval na obyvatelstvo, aby poskytlo materiální pomoc obětem nacistické perzekuce. Pomocnou akci koordinoval Lékařský dům v Sokolské ulici.²⁴⁾ Výzva se setkala s pochopením a podporou u řady organizací i jednotlivců. ČPA, která již v této době v Terezíně působila, tak mohla už 9. května obdržet materiál, který přivezl konvoj 20 automobilů a po 10. květnu přicházely zásilky prakticky denně.

8. května, v den kapitulace Německa, předal Paul Dunant jménem MVČK představiteli ČPA v Terezíně MUDr. Karlu Raškovi své plné moci s tím, že jeho mise již skončila.²⁵⁾ Na Raškovu žádost pak spolu odjeli do Saska vstříc postupující Rudé armádě, kterou chtěli požádat o urychlenou pomoc.²⁶⁾ To se sice pro složitou a nebezpečnou situaci na komunikacích nepodařilo, ale od osvobození dělily terezínský tábor již jen hodiny. Obchvatnou komunikací kolem města se valily prchající jednotky německého wehrmachtu a SS. Samospráva proto vydala zákaz zdržovat se na šancích a v blízkosti silničního obchvatu, ale i jinde v ulicích města, z jiných než služebních důvodů, dále zákaz pobytu dětí mimo domy, zapalování otevřených ohňů a prodlévání u dveří a oken.²⁷⁾

V odpoledních hodinách ostřelovala projíždějící kolona SS nemocnici ve Vrchlabských kasárnách a zranila několik lidí. Asi v 19 hodin pak dělostřelecký granát zasáhl dům Q 704 u četnických kasáren, jednu osobu zabil a další těžce zranil.²⁸⁾ O dvě hodiny později však již po silnici projížděly první tanky Rudé armády, směřující ku Praze.

Do samotného města vstoupili sovětsí vojáci až příští den. Osvobození vězňi je vítali s nadšením a zpěvem. Zavládla obecná euforie, která na chvíli dávala zapomenout na hrůzy nedávné minulosti. Záhy se však přihlásily vážné problémy, jejichž řešení bylo velkým úkolem pro nově se formující správní a samosprávné struktury v Terezíně i sovětské vojenské orgány.

Dne 11. května Česká národní rada s okamžitou platností zrušila ghetto v obvodu Bohušovice–Terezín s tím, že všechny internované osoby se nadále mají řídit organizačními a zdravotnickými příkazy MUDr. Karla Rašky jako pověřence ČNR a MVČK. Raškovi se tímto nařízením ukládalo, aby určil postup likvidace ghetta a jeho samosprávy tak, aby byl zaručen nerušený chod tohoto „nemocničního města“.²⁹⁾

Z téhož dne je datován oběžník č. 45 sekretariátu samosprávy bývalého ghetta, vydaný 13. května a oznamující převzetí vedení židovské samosprávy ing. Jiřím Vogelem.³⁰⁾ Vedle Vogela se dalšími členy vedení samosprávy stali Julius Lederer (ČSR), dr. Leo Baeck (Německo), dr. Heinrich Klang (Rakousko) a dr. Eduard Meijers (Holandsko).³¹⁾ Vedení samosprávy mělo k dispozici ústřední sekretariát, dále byl vytvořen pracovní výbor, v němž vedle členů vedení samosprávy byli zařazeni vedoucí jejích jednotlivých oddělení. K ústřednímu sekretariátu bylo přičleněno pátrací oddělení (vedoucí dr. Fritz Grunsfeld), pořádková a strážní služba (Paul Meth) a hasiči (ing. Leo Holzer).

Samostatnými odděleními byly úřady práce pro muže (dr. Rolf Grabower) a pro ženy (dr. Editha Ornsteinová), pošta (Moritz Henschel), banka a peněžnictví (dr. Ludwig Hift), oddělení pro věci právní (dr. Heinrich Klang), knihovna (prof. Emil Utitz), evidence obyvatelstva (dr. Heřman Weisz), správa domů (Karel Katz), hospodářská správa (dr. Ludwig Merzbach), zemědělství (Lev Kollinský), provozovny (dr. ing. Rudolf Freiberger), technika (ing. Max Sever), oddělení pečovatelské (dr. Leo Baeck) a zdravotnictví (doc. dr. Richard Stein). Neobsazena zůstala oddělení pro věci kultu a pro organizování volného času.

V samosprávě nadále pracoval i mnohými kritizovaný Robert Prochnik, dosud nejbližší spolupracovník Murmelsteina. Prochnik již 2. května nabídl svou rezignaci na místo vedoucího ústředního sekretariátu. Rada starších poté pověřila dr. Heinricha Klanga formálním vedením sekretariátu, Prochnik však de facto svou funkci vykonával dál. Rovněž ing. Vogel ho po svém jmenování vedoucím nové samosprávy vyzval k setrvání ve funkci v zájmu zachování kontinuity činnosti správního aparátu. Až 26. května se tajemníkem samosprávy stal Emanuel Wasserman z Prahy, ale Prochnik v sekretariátu pracoval nadále, až do svého odjezdu z Terezína počátkem srpna 1945.³²⁾

Vztahy mezi židovskou samosprávou a ČPA byly bohužel zatíženy mnohými problémy, pramenícími především z jednostranné orientace ČPA na pomoc bývalým vězňům Malé pevnosti, což vyvolávalo trpkost a často i rozhořčení mezi osvobozenými židovskými vězni. To bylo i příčinou stížnosti ing. Vogela z 12. května, tedy druhého dne po nástupu do funkce. Ve stížnosti bylo použito ostrých formulací a dr. Raškovi se mj. vytýkalo, že se vědomě nestaral o nemocné a zdravotní situaci v bývalém ghettu a židovští lékaři a zdravotníci měli až do příchodu Rudé armády stejné podmínky pro práci jako v době existence ghetta.³³⁾ Je samozřejmě otázkou, nakolik by tehdejší kapacita ČPA v Terezíně stačila na zásadní změnu situace a zda by rozdělení jejího týmu neznemožnilo rychlou likvidaci střediska epidemie v Malé pevnosti. V dalších dnech a týdnech se také účast ČPA na pomoci nemocným v bývalém ghettu rozšiřovala. V každém případě působil jako stabilizační faktor příchod Rudé armády, který přinesl celkové uklidnění situace a vytvořil předpoklady pro komplexní a účinný zásah proti epidemiím.

Převzetí kontroly nad městem sovětskými vojenskými orgány se uskutečnilo 10. května, kdy byl velitelem Terezína jmenován major M. A. Kuzmin. Na jeho žádost již 11. května dorazila sovětská sanitní kolona a o dva dny později sanitní vlak. Přivezly kompletní vybavení pro 5 polních nemocnic s příslušným technickým zázemím, ale především s potřebným zdravotním personálem.³⁴⁾ Velitelem celé pomocné akce byl jmenován náčelník zdravotní služby I. ukrajinského frontu generálmajor dr. N. P. Ustinov, epidemiologickou skupinu vedli major dr. L. J. Gerinštejn a podplukovník doc. dr. D. N. Kaljužnyj, nemocniční tým podplukovník doc. dr. M. Sofronov.³⁵⁾

Rozsáhlá zdravotnická pomoc a dodávky potravin svým významem zcela zastínily skutečnost, že v prvních dnech po příchodu do Terezína sovětských vojáci nechali odcházet mnoho lidí z tábora bez lékařské prohlídky a často bránili pořádkové službě samosprávy a četníkům zasahovat. Tak došlo i k největšímu masovému odchodu příslušníků evakuačních transportů z Jižních baráků v noci z 10. na 11. května. Někteří z nich bohužel ještě během noci a pak následujícího dne drancovali v blízkých Litoměřicích, další se stávali šířiteli tyfové nákazy.³⁶⁾

Pro zdravotnictví židovské samosprávy byl příchod sovětského týmu neocenitelnou pomocí, neboť po příchodu evakuačních transportů bylo do krajnosti pře-

tíženo. Pro 17 000 původních vězňů bylo koncem dubna ve službě 180 lékařů, z toho 70 v nemocnicích. K nim po praktickém zdvojnásobení osazenstva tábora přibýlo 90 lékařů, zjištěných v evakuačních transportech. Jejich schopnost vykonávat svou profesi však byla vzhledem k následkům věznění velmi rozdílná.³⁷⁾ Zdravotnictví samosprávy dále mělo k dispozici 350 zdravotních sester, 70 dezinfektorů a 360 osob pomocného zdravotního personálu.³⁸⁾ Na konci dubna byla v největším chvatu vyklizena Hamburská a Drážďanská kasárna, kde bylo dosud ubytováno na 4 000 lidí. Do obou objektů bylo postupně nastěhováno asi 8 500 nově příchozích. Zdravotnická služba tehdy žádala i o okamžité uvolnění Sudetských a Podmokelských kasáren, kde bylo místo pro asi 5 000 lidí a objekty, užívané donedávna archivem RSHA (Berliner Dienststelle), byly v poměrně dobrém stavu, dále Sokolovny, Jižních baráků a úřadoven samosprávy v bývalé komandatuře.³⁹⁾ S výjimkou Jižních baráků velení tábora tyto požadavky odmítlo a proto mohly být realizovány až po osvobození s tím, že uvedené kasárenské komplexy byly dány k dispozici ČPA pro hospitalizaci bývalých vězňů převezenných sem z Malé pevnosti.⁴⁰⁾ Při přípravě objektů však i tam pomáhaly židovské ženy, které na výzvu rady starších nastoupily v noci ze 4. na 5. května na jejich čištění a úpravu pro nemocniční účely.⁴¹⁾

Zvláštní opatření vyžadovalo především zvládnutí zdravotní situace mezi příslušníky evakuačních transportů, s nimiž přišla i řada osob infikovaných nakažlivými chorobami. Zprvu byly i tyto transporty odbavovány podle dosavadních zvyklostí v tzv. šlojsce (místě určeném pro přijímání a vypravování transportů), poté odšívány a rozdělovány na ubytování či do karantény. Prudký růst počtu nově příchozích a jejich otřesný fyzický a zdravotní stav však záhy znemožnily pokračovat v dosavadní praxi. Nestačila především kapacita odšívovacích zařízení, a proto mnoho neodšívěných osob přicházelo do ubytovacích prostor, které byly dosud prosty zavšivení a infekčních nemocí. Tak byli např. silně zavšivení vězni z Bergen-Belsenu hned na počátku přijímání těchto transportů umístěni v Drážďanských kasárnách a Západních barácích.⁴²⁾ Přitom pro nedostatek místa byli lidé v ubytovacích prostorách na sebe doslova namačkáni a dále se vzájemně zavšívávali. Docházelo rovněž k nekontrolovatelnému promíchání transportů s nakaženými osobami s transporty ostatními. Nejhorší však bylo, že nedostatek místa nutil ponechávat nemocné společně se zdravými. Zpočátku také nebylo možno určit zcela přesně příčiny mnohých úmrtí. Včas proto nemohla být odhalena ani hrozící nákaza skvrnitým tyfem.⁴³⁾

Vedle prudkého nárůstu počtu nedobrovolných obyvatel Terezína hrála podstatnou roli i skutečnost, že masový odchod především československých státních příslušníků vedl po osvobození k výraznému snížení počtu zapracovaných sil na všech úsecích včetně zdravotní péče. Vyčerpání pracovníků, kteří zůstali, si vzhledem k nárůstu úkolů vynucovalo zkracování pracovní doby a dále tak snižovalo kapacitu odšívovacích zařízení v době před příchodem sovětských zdravotníků.⁴⁴⁾ Vznikl tak krajně nepříznivý poměr mezi počtem práce schopných a těch, kteří potřebovali péči. Je pochopitelné, že i mezi lékaři a zdravotním

personálem po mnohdy několikaletém věznění existovaly silné tendence opustit konečně zdi bývalého ghetta. Vedle většiny těch, kteří pracovali s neztenčenou intenzitou, ba ještě vzhledem k napjaté situaci svůj výkon dále zvyšovali, byli i takoví, kteří nerespektovali nařízení židovské samosprávy a zanedbávali své povinnosti.⁴⁵⁾

Za této situace docházelo k rychlému šíření epidemických nemocí, včetně nejnebezpečnější z nich – skvrnitého tyfu, jehož první případ byl registrován 24. dubna. Prudce rostla i celková nemocnost v táboře. Ze 720 nemocných před 20. dubnem se během týdne zvýšila na 1 890. Nadto zůstávalo na ubikacích na 1 320 nemocných a dalších 1 900 osob bylo léčeno ambulantně. Vedle skvrnitého a břišního tyfu se jednalo především o enteritis, úplavici, dystrofii a tuberkulózu.⁴⁶⁾

Dne 1. května bylo hlášeno i prvé onemocnění skvrnitým tyfem v řadách zdravotního personálu. Celkem pak na jeho následky zemřelo 43 pracovníků zdravotní služby židovské samosprávy (15 lékařů, 15 ošetřovatelek a 13 pracovníků z odvětvívacích stanic) a z řad ČPA 1 lékař, 2 ošetřovatelky a 1 pracovník odvětvívací stanice. Oběti na životech měli i sovětští zdravotníci.⁴⁷⁾

Ke 3. květnu bylo již hlášeno 159 onemocnění skvrnitým tyfem a 16 případů břišního tyfu.⁴⁸⁾ Od počátku epidemie až do jejího úplného zvládnutí pak bylo registrováno 2 192 případů skvrnitého tyfu, mnohé další však zůstaly neevidovány, zvláště u záhy zemřelých příslušníků evakuačních transportů.

Dříve než do boje s epidemií mohli zasáhnout sovětští vojenští zdravotníci, byl řízením všech opatření sloužících k zastavení dalšího šíření nákazy pověřen dr. Aaron Vedder, původně docent bakteriologie a hygieny na univerzitě v Amsterdamu. Jeho pověření zpočátku naráželo na překážky vyplývající z neujasněnosti kompetencí (nezávislý postup dr. Rašky), nedostatku personálu i zdravotnického materiálu. Dr. Vedder se proto 7. května obrátil na radu starších s naléhavou žádostí o vyjasnění kompetenčních otázek a zajištění naprosté priority opatření proti epidemii před ostatními úkoly. Pohrozil dokonce odstoupením ze své funkce v případě nerespektování těchto požadavků.⁴⁹⁾ O tři dny později vydala rada starších oběžník č. 237 se sdělením, že dr. Vedder byl pro boj s epidemií vybaven neomezenou plnou mocí. Všem oddělením samosprávy i jednotlivým osobám se nařizovalo, aby mu poskytovaly veškerou pomoc. Zároveň se oznamovalo, že stejná plná moc byla dr. Vedderovi udělena dr. Karlem Raškou jako zmocněncem československé vlády i pro okolí Terezína.⁵⁰⁾

Vedderova opatření, rychle uváděná v život, vycházela z jeho dlouholeté výzkumné práce i praktické klinické činnosti a záhy vnesla přísný řád do práce celého terezínského zdravotnictví. Nejprve došlo k oddělení nemocných a podezřelých z nákazy a jejich přemístění do zvláštních nemocnic. Byla zavedena přísná karanténní opatření a vyhlášen zákaz nekontrolovaného přesídlování osob v táboře. Výjimky se povolovaly pouze po důkladném odvěšení a lékařské prohlídce. Dále byli mobilizováni imunní vězni, tj. ti, kteří již tyfus prodělali, pro ošetřování a další služby. Před vyhlášením úplné karantény v Terezíně byla také

propuštěna řada bývalých vězňů s československou státní příslušností, pokud nebyli nepostradatelní pro činnost provozů, zajišťujících chod tábora. Samozřejmě i v jejich případě platila podmínka absolvování lékařské prohlídky, ke které se museli hlásit třikrát po sobě v týdenních intervalech u úředního lékaře v místě nového pobytu. Za obdobných podmínek bylo později také povoleno vypravení repatriačního transportu na Slovensko, který 20. května odvezl 1 213 osob.⁵¹⁾ Zvažována byla i možnost přesunutí některých skupin bývalých vězňů do blízkých Litoměřic, jemuž však zabránilo vyhlášení přísné karantény.

Prvořadou se stala podle Veddera otázka rychlého odvšivení. Nová odvšivovací zařízení a lázně vznikly v Sokolovně a Podmokelských kasárnách. Nejdříve byli odvšivováni nemocní, dále příslušníci transportů, v nichž se vyskytovala nákaza a personál přicházející s nemocnými do styku.

Vedderova opatření později respektovala i sovětská zdravotní služba. Ve zprávě o jeho působení jako epidemiologa napsal náčelník válečné sanitního oddělení I. ukrajinského frontu plk. doc. dr. D. N. Kaljužnyj, že „jako vysoce kvalifikovaný epidemiolog a hygienik přispěl sanitní službě Rudé armády mnoha cennými radami a vytvořil v táboře také odpovídající režim...“⁵²⁾

Sovětská zdravotní služba zahájila svou činnost v Terezíně 13. května. Vyhláška, zveřejněná toho dne, oznamovala, že k zabezpečení potřebné asanace města se s okamžitou platností na celé jeho území vztahuje přísná a bezpodmínečná karanténa. Po dobu 15 dnů její platnosti nesměly opouštět Terezín transporty (s výjimkou již zmíněného slovenského), ani jednotlivci. Vyhláška apelovala na osvobozené vězně, aby svou prací podpořili probíhající rozsáhlé záchranné akce a pomáhali vytvářet předpoklady pro spořádaný návrat do svých domovů po zrušení karantény. „Pomozte nemocným a pomozte sobě“, zněla závěrečná slova vyhlášky.⁵³⁾ Druhým nařízením, zveřejněným 13. května, byla vyhláška o všeobecné pracovní povinnosti pro obyvatele tábora, jejíž nerespektování mělo být přísně trestáno. Všichni práce schopní byli vyzváni, aby se dostavili toho dne ve 21 hodin do Magdeburských kasáren (muži na 2., ženy na 3. dvůr) k rozdělení úkolů. Vyjmuty z této povinnosti byly pouze osoby se stálým pracovním zařazením, či podléhající zvláštnímu karanténnímu režimu.⁵⁴⁾

Na základě nařízení sovětské vojenské správy byly pro lazaretní účely vyklizeny objekty Ženijských kasáren, Obecní domy a Západní baráky (čtyři z nich již sloužily jako infekční nemocnice). Sovětská zdravotní služba rovněž převzala řadu ze stávajících lazaretních objektů. Úplně byla 20. května převzata Československá státní pomocná nemocnice v Sudetských kasárnách a Jižní baráky.⁵⁵⁾ Ve Všeobecné nemocnici ve Vrchlabských kasárnách byl zřízen tzv. centrální propuskník pro třídění vězňů podle zdravotního stavu.⁵⁶⁾ Nadále zde ovšem pracovali také židovští zdravotníci vedení doc. dr. R. Steinem a vedle nich i lékaři z ČPA. Od 9. června k nim přibývalo 25 zdravotníků z Anglie, kteří zde zůstali až do konce srpna.⁵⁷⁾ V průběhu karantény pracovali společně sovětské zdravotníky se zdravotním personálem samosprávy a ČPA také v dalších objektech, jako byla Podmokelská kasárna, bývalá vojenská nemocnice na Krétě, Magdeburská kasár-

na, Drážďanská kasárna, Hamburská kasárna, dřevěné baráky na Jižním vrchu, Sokolovna – která se současně stala sídlem velení sovětské zdravotní služby, bývalá městská škola a nouzová nemocniční oddělení v některých domech na náměstí. Celkem bylo v těchto objektech soustředěno na 3 500 nemocných. Sovětský zdravotní tým tvořila jednotka o 340 příslušnících, mezi nimiž bylo 52 lékařů a 80 zdravotních sester.⁵⁸⁾ Jednotka měla k dispozici 2 laboratoře, 5 sanitních vozů, 6 uzavřených a 2 otevřené (umístěné ve stanech) dezinfekční komory.

Od 16. května platily také nové stravovací dávky pro osvobozené vězně. Na osobu a den to bylo 600 g chleba, 100 g krup, 110 g masa nebo konzerv, 34 g tuku, 20 g cukru a 320 g brambor nebo zeleniny. Současně byl vypracován seznam zvláště oslabených osob, které na základě doporučení lékařů samosprávy dostávaly zvýšený příděl: 700 g chleba, 120 g krup, 150 g masa, 30 g tuku a 25 g cukru. Sovětské velení provedlo rovněž celkovou kontrolu a evidenci zásob v centrální proviantuře a zpřísnilo celý režim vydávání potravin. Vzhledem k negativním zkušenostem z prvních dnů se výslovně zakazovalo bez povolení velitele města vydávat potraviny důstojníkům a vojákům Rudé armády.⁵⁹⁾ Přestože zajištění potřebných stravovacích dávek zůstávalo složitým úkolem – pro nedostatek surovin bylo např. nutné zastavit pečení bílého chleba pro nemocné a děti⁶⁰⁾ – ve svém celku se stravovací situace výrazně zlepšila a byla osvobozenými vězni vysoce oceňována.⁶¹⁾ Zvláště se pamatovalo na děti, které dostávaly zvláštní přídavky (salát a masité jídlo).⁶²⁾ Počet nejmladších bývalých vězňů v Terezíně činil k 16. květnu 1 659 osob v následujících věkových kategoriích: do 3 let – 144, ve věku 4–6 let – 271, 7–10 let – 454, 11–14 let – 398, 15–18 let – 392.⁶³⁾

Tvrdá opatření přijalo sovětské velení k upevnění pracovní kázně zdravotnického personálu. Major Kuzmin vydal 18. května rozkaz, že po dobu epidemie je třeba lékaře a zdravotníky včetně pomocného personálu považovat za mobilizované podléhající válečnému právu. Ten, kdo by se vyhýbal plnění povinností, měl být na jeho základě souzen.⁶⁴⁾

Po vlastní linii uskutečnila podobná opatření i samospráva, která vyhlásila tresty za nenastoupení do práce či její předčasné opuštění pro všechny pracovní úseky.⁶⁵⁾

Navzdory této mobilizaci pracovních sil a zpřísnění pracovního režimu se však nedařilo zabezpečit potřeby tábora beze zbytku, zejména čištění budov, kanalizace a veřejných prostranství. Na poradách samosprávy s velitelem města proto bylo opakovaně zvažováno nasazení internovaných Němců. První skupina německých žen nastoupila na práci v Sudetských kasárnách již 17. května. Ing. Vogel pak na poradě 23. května oznámil, že podle sdělení pověřence Národního výboru pro Terezín dr. Miloše Nádvorníka a zástupce ČPA dr. Františka Patočky bylo na IV. dvoře Malé pevnosti umístěno 700 internovaných Němců, kteří budou chodit na práci do bývalého ghetta.⁶⁶⁾ Pracovní skupiny složené z těchto Němců a dalších internovaných osob potom byly nasazovány především na čištění ubikací a ucpané městské kanalizace.⁶⁷⁾ Jejich nasazení se však neobešlo bez konfliktů s bývalými vězni.⁶⁸⁾

Důsledná karanténní opatření vedla k zastavení epidemie v relativně krátkém čase. Během čtrnácti dní od vyhlášení úplné karantény prošlo zdravotními prohlídkami na 15 000 lidí – většinou příslušníků evakuačních transportů. Všichni byli odšíváni, ostříhání, vykoupáni a převlečeni do nových šatů. Důsledně se dbalo na oddělení zdravých a izolaci nemocných ve zvláštních nemocničních odděleních. Za tři a půl týdne od vyhlášení karantény byla již epidemie prakticky zvládnuta. Jestliže v době její kulminace bylo denně hlášeno 100 až 150 nových případů onemocnění (maximum bylo 200), klesl záhy tento počet na 10 až 15, tedy na jednu desetinu. Statistika nových případů měla následující průběh: 24. 4. až 30. 4. – 57, 1. 5. až 10. 5. – 195, 11. 5. až 20. 5. – 1 169, 21. 5. až 31. 5. – 470, 1. 6. až 10. 6. – 67.⁶⁹⁾

Postup likvidace tyfové epidemie se odrazil i ve vývoji úmrtnosti v tomto období. Jestliže 10. května v Terezíně zemřelo 64 osvobozených vězňů a 14. května již 152, pak od 26. května se počty zemřelých pohybovaly kolem 20 lidí denně. Dochované statistické záznamy o úmrtích v době od 21. dubna do 11. června uvádějí celkem 1 419 zemřelých.⁷⁰⁾ Tyto záznamy potvrzují hodnověrnost zprávy dr. F. Patočky, dr. K. Rašky a dr. R. Steina o likvidaci tyfové epidemie, která uvádí celkem 1 566 zemřelých v Terezíně (bez Malé pevnosti), z toho 502 obětí skvrnitého tyfu.⁷¹⁾ Tato čísla však pravděpodobně byla ještě vyšší, protože zejména v prvních dnech po rozšíření epidemie nebyla evidence obětí úplná.⁷²⁾

Několikatýdenní úsilí lékařů a zdravotníků, v němž přinesli již zmíněné oběti na životech ve vlastních řadách, bylo úspěšné a přineslo záchranu stovek a tisíců lidí, kteří se mohli vrátit do svobodného života. Vyznamenání, která později řada z nich obdržela, byla výrazem uznání příslušníkům všech tří zdravotnických týmů, jež se na obětavém zápase s epidemií podílely.⁷³⁾

V den ukončení úplné karantény 28. května oznámil major Kuzmin, že sovětský dezinfektorský personál bude z Terezína přemístěn do karanténního tábora v Litoměřicích.⁷⁴⁾ Sovětské sanitní kolony ukončily svou činnost v Terezíně 13. června⁷⁵⁾ a 9. července proběhlo v Podmokelských kasárnách přátelské rozloučení s posledními zástupci sovětského zdravotnického personálu.⁷⁶⁾

Terezínské pomocné nemocnice byly převzaty československým ministerstvem zdravotnictví a postupně končily svou činnost. Nejdéle pracovala Všeobecná nemocnice ve Vrchlabských kasárnách, kam byli soustředováni především nemocní tuberkulózou, a infekční nemocnice v Podmokelských kasárnách. Zpráva Československé státní pomocné nemocnice v Terezíně z 20. června 1945 konstatovala, že epidemie byla definitivně likvidována, a proto je možno zahájit přípravu na úplné ukončení činnosti nemocnice a převedení jejího personálu.⁷⁷⁾

Úspěšná likvidace epidemie umožnila zahájit přípravu na návrat osvobozených vězňů do jejich domovů. Bylo však zřejmé, že půjde o delší proces, vyžadující další fungování aparátu samosprávy a zajištění chodu provozů, nezbytných pro zabezpečení životních funkcí tábora. Výzva „Všem spolupracovníkům správy Terezína“ z 23. května nabádala všechny praceschopné osoby ve věku od 16 do 60 let k plnému nasazení při plnění pracovních úkolů a vyzývala ty, kteří byli

ochotni setrvat na svých pracovních místech i po skončení karantény, nejméně však do 30. června, aby se přihlásili v sekretariátu samosprávy. Nabízen byl přitom měsíční plat od 3 000 do 5 000 korun.⁷⁸⁾

Téhož dne oznámila zahájení činnosti „Repatriační komise pro koncentrační tábor v Terezíně“.⁷⁹⁾ K jejímu ustavení došlo na meziministerské poradě, svolané 22. května repatriačním odborem ministerstva ochrany práce a sociální péče v Praze.⁸⁰⁾

Po ukončení karantény 28. května bylo přikročeno k zahájení samotné repatriace. Na základě protokolu o hromadné repatriaci, podepsaného 30. května, začalo v poledne tohoto dne odbavování československých státních příslušníků. Odjížděli zvláštními vlaky, ale i jednotlivě či v menších skupinách, pokud si obstarali potřebné dopravní prostředky. Předtím byli repatrianti povinni podrobit se zdravotní prohlídce, odhlásit se z evidence a odevzdat doklady i jídelní poukázky z tábora.⁸¹⁾ Příslušné formality vyřizovala kancelář repatriační komise, umístěná v bývalé kavárně na náměstí.

V Terezíně záhy začala působit rovněž francouzsko-belgická repatriační komise a komise American Joint Distribution Committee z Budapešti.⁸²⁾

Pomineme-li odchod, či přesněji útek asi 1 000 osob z Terezína v době mezi 20. dubnem a 10. květnem, proběhla první vlna repatriace před vyhlášením karantény. Na 2 000 osob tehdy odešlo bez jakékoliv kontroly. Další 3 000 se mezi 10. a 13. květnem podrobily lékařské prohlídce a byly řádně zaregistrovány.⁸³⁾ Značnou část z nich bohužel tvořili příslušníci pracovních transportů AE, což se odrazilo v již zmíněné složité situaci při zajišťování pracovních sil potřebných pro chod tábora v prvních dnech po osvobození.⁸⁴⁾

Asi 300 lidí opustilo Terezín navzdory zákazu v době karantény, využívající přitom často blahovůle četníků, hlídajících obvod tábora.⁸⁵⁾ Kromě nich opustil tábor již zmíněný transport na Slovensko a den před zrušením karantény rovněž skupina 273 bývalých politických vězňů, kteří odjeli do Masarykových domů v Praze-Krči.⁸⁶⁾ K 27. květnu tak v Terezíně zůstávalo ještě 23 968 bývalých vězňů.⁸⁷⁾

Práci repatriační komise ztěžoval nedostatek dopravních prostředků především pro zajišťování přepravy do ciziny i nedostatek pohonných hmot. Vzhledem k doznívání epidemie bylo rovněž třeba dodržovat přísná zdravotní opatření. Zmocnění jednotlivých států, přebírající v Terezíně své státní příslušníky, se museli protokolárně zavázat, že repatrianti budou i ve svých zemích tato opatření dodržovat.

Všechny osoby opouštějící tábor, jehož oficiální označení od 19. června znělo „Bývalý koncentrační tábor, Terezín – město“,⁸⁸⁾ se podrobovaly přísné prohlídce a dezinfekci zavazadel. Cizí státní příslušníci byli propouštěni pouze ve skupinách. Českoslovenští občané mohli odcházet i jednotlivě pod podmínkou, že se budou hlásit u úředního lékaře v místě příštího pobytu.⁸⁹⁾ Každý z odcházejících obdržel repatriační průkaz nebo potvrzení vyžadované v příslušné zemi, dále finanční výpomoc a cestovní proviant. Velké repatriační transporty byly nadto vybaveny kuchyní a nemocničním vozem s lékařskou službou.

Po prvních transportech československých státních příslušníků začaly odcházet velké transporty i do zahraničí. Společně s 1 000 Holanďanů odjelo 6. června na 500 osob jiné národnosti, jež do Terezína přišly z tábora ve Westerborku.⁹⁰⁾ Repatriační komise tak vyhověla přání holandské vlády, tlumočenému dr. Eduardem Meijersem. Většina těchto repatriantů odjela auty, další – staří lidé a nemocní – zvláštním vlakem do Plzně, odkud pokračovali v cestě letecky.⁹¹⁾ Podobně byli odbaveni Francouzi a Belgičané.

Velkou skupinu představovali repatrianté z Maďarska, Rumunska, Jugoslávie a Řecka, kteří vesměs do Terezína přišli s evakuačními transporty. Při jejich odbavování spolupracoval především dr. Nathan z American Joint Distribution Committee.⁹²⁾ Postupně byly vypraveny 3 velké transporty (až 1 900 lidí v jednom transportu). Zbytek, tvořený především nemocnými, pak odjížděl v malých transportech po jednom až dvou vagonech, jakmile to dovolil jejich zdravotní stav.

Pro osoby sovětské státní příslušnosti byla 31. května vydána vyhláška o povinné registraci do 7. června. Její nerespektování mělo být považováno za odepření poslušnosti a stíháno.⁹³⁾ Odsun sovětských příslušníků pak přes sběrný tábor v Žitavě prováděl I. ukrajinský front.

Zvláštní problém představovala repatriace do Německa. Nešlo jen o to, že mezi touto skupinou bývalých vězňů byl značný počet starých a nemocných osob. Hlavní překážkou se stala skutečnost, že v Německu zatím neexistovaly instituce, které by bylo možno v otázce repatriace kontaktovat a poté jim svěřit péči o navrátilce. Na poradě vedení samosprávy s velitelem města 1. června proto tlumočil dr. Jacob Jacobson stanovisko osvobozených německých Židů, aby repatriace do Německa byla odložena. Major Kuzmin o tomto problému informoval velení I. ukrajinského frontu a jeho prostřednictvím také okupační správu v západní části Německa.⁹⁴⁾ Do konce května odjela pouze skupina repatriantů do Jeny a Výmaru (29 osob).⁹⁵⁾ Až ve druhé polovině června byla zahájena registrace německých státních příslušníků v Terezíně a poté za spolupráce orgánů okupačních armád začalo vysílání skupin po 20–200 osobách.⁹⁶⁾ Využívalo se i vozidel, která odvážela domů české dělnky, za války totálně nasazené v Německu. Postupně byly vyřešeny problémy spojené s přijetím osvobozených vězňů v jednotlivých místech. Město Chemnitz vyslalo pro své židovské občany dokonce vlastní autobus a po příjezdu pro ně uspořádalo banket.⁹⁷⁾ Takové přijetí ovšem nelze označit za typické. Mnozí z německých i rakouských státních příslušníků proto zvažovali, zda se mají do svých dřívějších domovů vůbec vrátit. To se týkalo i mnohých osob z území, jež po válce připadla Polsku. Poslední velký transport s repatrianty německé příslušnosti odjel s 602 osobami do Berlína 10. srpna. Ještě 21. srpna však byla vypravena skupina 80 lidí do tábora ve Winzeru u Deggenedorfu v Dolním Bavorsku. Připojila se tam k 709 německým a rakouským repatriantům, kteří z Terezína odjeli již dříve. Společně čekali na vyřízení nezbytných formalit pro emigraci do zámoří.⁹⁸⁾ Někteří z nich však v táboře setrvali až do roku 1947.⁹⁹⁾

Také transport 540 polských Židů, který odjel 24. července přes Plzeň do Landsbergu, směřoval mimo Evropu – tentokrát do Palestiny.¹⁰⁰⁾ 8. srpna ho následovala se stejným cílem ještě skupina 88 lidí. Transporty do samotného Polska byly vypravovány od 23. června, kdy do Krakova odjel vlak s 1 680 repatrianty.¹⁰¹⁾ Další pak odjížděly podle vývoje zdravotního stavu bývalých vězňů, příšlých do Terezína výlučně s evakuačními transporty.

Do Rakouska odjely zvláštní vlaky 3. a 28. července, po zprovoznění železničních tratí na jih.¹⁰²⁾

Repatriovány byly i děti, mezi nimi řada osiřelých. Několik set jich bylo za pomoci židovských pomocných organizací převezeno do Anglie a později i do dalších zemí. Největší skupinou v této kategorii repatriantů byl transport 283 sirotků, vypravený 16. srpna z Prahy do Windermere u Carlisle.¹⁰³⁾ Osiřelé sirotky z českých zemí přijal do péče své pomocné akce velký humanista Přemysl Pitter bezprostředně po osvobození.¹⁰⁴⁾

Zpráva o činnosti repatriační komise vykazala k 13. srpnu 1945 celkem 30 300 osob, které byly repatriovány. Zahrnula ovšem i již uvedený počet osob, které po osvobození opustily tábor neorganizovaně. V Terezíně k uvedenému datu zůstávalo již jen 689 osob, z nichž asi 350 mělo odjet v posledních malých transportech naplánovaných do 21. srpna. Zbývající repatrianti se jako těžce nebo nevyléčitelně nemocní převáděli do péče nemocnice v Litoměřicích.¹⁰⁵⁾

Po celou dobu repatriace nadále pokračovala činnost samosprávy bývalého koncentračního tábora a práce všech provozů jí podléhajících. K zajištění péče o nemocné, zásobování obyvatelstva, ale i odvozu zemřelých a jejich spalování, bylo nutno nadále ponechávat v platnosti vyhlášku o pracovní mobilizaci a vydávat nová doplňující nařízení. Lékaři, zdravotní personál, osoby činné v zásobování či zajišťující provoz inženýrských sítí proto mohli být repatriováni až mezi posledními. Je třeba zdůraznit, že naprostá většina těchto bývalých vězňů setrvala v Terezíně dobrovolně a uposlechla výzev samosprávy k uzavření dohod o pracovním poměru na dobu od 1. do 31. července 1945 a poté znovu na dny 1. až 15. srpna 1945.¹⁰⁶⁾

K 15. srpnu 1945 byla samospráva bývalého koncentračního tábora Terezín-město zrušena.¹⁰⁷⁾ Tento akt formálně ukončil dramatické období zápasu na ochranu životů desetitisíců osvobozených vězňů. Jejich návrat do svobodného života uzavřel poslední kapitulu dějin terezínského ghetta.

Poznámky:

- 1) Yad Vashem Archives (YVA) 064/107 – Aktenvermerk L 637.
- 2) Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes (DÖW), E 18 179. Deník Ericha Kesslerera.
- 3) YVA 064/32; Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) 250 N/4, 7 B, a. j. 36.
- 4) YVA 064/107 – Aktenvermerk L 638.
- 5) YVA 064/32.
- 6) RIOD 250 N/4, 7 B, a. j. 36.
- 7) Lagus, K.-Polák, J.: Město za mřížemi, Praha 1964, s. 277; Adler, H. G.: Theresienstadt 1941–1945, Tübingen 1960, 2. vyd., s. 216; Benešová, M.: Situace v Terezíně po skončení války, in: Terezínské listy č. 18/1990, s. 14; Jarošová, J.: Terezín v roce 1945, in: Terezínské listy č. 4/1974, s. 21.
Zpráva „Společný závěrečný boj o vítězství“ (Prof. dr. F. Patočka, dr. K. Raška, doc. dr. R. Stein) o transportu ze 6. května uvádí, že s ním přišlo téměř 1 600 osob, z nichž bylo 67 mrtvých a několik set umírajících. Umístěn byl do Jižních baráků – APT, A 351/13.
- 8) Uvedený odhad potvrzuje i statistika osob osvobozených v Terezíně z 10. května 1945, která uvádí „cca 13 900 Poláků“. Pod toto označení byli zahrnuti všichni příslušníci evakuačních transportů – RIOD, 250 N, Dos. 7, 11 D. Ještě vyšší je odhad Leni Yahil (více než 15 000), avšak bez uvedení pramene. In: Yahil, L.: The Holocaust. The fate of European Jewry 1932–1945, Oxford 1990, s. 526.
- 9) Seznamy zpracované po válce a uložené ve Státním ústředním archivu podchycují jmenovitě 12 451 osob (SÚA Praha, KT-OVS, kart. 39).
- 10) APT, A 4012. Vzpomínka MUDr. Maxe Rauchenberga.
- 11) YVA O – 2/213. Vzpomínka Abrahama Dichtera; APT A 4363. Vzpomínka Josefa Holana.
- 12) APT, A 4497. Vzpomínka Hanuše Karlů.
- 13) DÖW, E 18 179. Deník Ericha Kesslerera.
- 14) Tamtéž.
- 15) APT, A 3809. Vzpomínka ing. Leo Holzera.
- 16) DÖW, E 18 179. Deník Ericha Kesslerera.
- 17) DÖW, 20 707. Vzpomínka dr. Berthy Landré.
- 18) YVA 064/107. Aktenvermerk L 633 a L 644.
- 19) APT, A 3455. Mitteilungen der Jüdischen Selbstverwaltung č. 68.
- 20) DÖW, E 18 179. Deník Ericha Kesslerera.
- 21) APT, A 4012. Vzpomínka MUDr. Maxe Rauchenberga.
- 22) YVA 064/107. Aktenvermerk L 645.
- 23) APT, A 3500.
- 24) Jarošová, J.: c. d., s. 22.
- 25) APT, A 351/7.
- 26) APT, A 351/4.
- 27) APT, A 3594.
- 28) Adler, H. G.: c. d., s. 217.
- 29) APT, A 351/9.
- 30) RIOD, 250 N/5, 8 A, a. j. 67.
- 31) YVA 064/109.
- 32) DÖW, E 21 201. Záznam Roberta Prochnika.
- 33) APT, A 4999. Vzpomínka ing. Emanuela Wassermanna.
- 34) Lagus, K.-Polák, J.: c. d., s. 280–281.
- 35) Benešová, M.: c. d., s. 15.
- 36) Archiv Ministerstva vnitra Praha, 316-200-3.
- 37) YVA 064/54.

- 38) APT, A 351/13.
- 39) Tamtéž.
- 40) Benešová, M.: c. d., s. 13.
- 41) APT, A 7192.
- 42) APT, A 3809. Vzpomínka ing. Leo Holzera.
- 43) APT, A 3564. Dr. A. Vedder: Současná epidemie skvrnitého tyfu.
- 44) APT, A 370/1.
- 45) RIOD, 250 N/5, 7 D, a. j. 33.
- 46) APT, A 351/13.
- 47) APT, A 350/13.
- 48) YVA 064/32.
- 49) RIOD, Adlerova sbírka, A 2. Dopis doc. dr. A. Veddera radě starších.
- 50) Tamtéž.
- 51) APT, A 370.
- 52) RIOD, Adlerova sbírka, A 2.
- 53) Archiv Židovského muzea v Praze (AŽM), i. č. 333.
- 54) APT, A 3499.
- 55) Benešová, M.: c. d., s. 16–17.
- 56) APT, A 6285. Vzpomínka J. A. Fízdělové.
- 57) APT, A 5549. Vzpomínka Mathildy Kavulakové-Somolové.
- 58) RIOD, 250 N/5, 7 D, a. j. 33.
- 59) YVA 064/109. Aktenvermerk 5.
- 60) Tamtéž. Aktenvermerk 6.
- 61) APT, A 5125. Vzpomínka Pavla Kramera; RIOD, 250 N/5, 7 D, a. j. 33.
- 62) Theresienstädter Nachrichten 21. 5. 1945. – APT, A 1654.
- 63) YVA 064/59 – 5.
- 64) YVA 064/109. Aktenvermerk 6.
- 65) Tamtéž. Aktenvermerk 11.
- 66) Tamtéž.
- 67) Cohen, D.: The Russians in Terezín, in: Jewish survivors report No. 6. Documents of Nazi guilt. London 1946, s. 23.
- 68) Adler, H. G.: c. d., s. 735.
- 69) RIOD, 250 N/5, 7 D, a. j. 33.
- 70) YVA 064/421; APT, nezpracovaný materiál, k. MP 2.
- 71) APT, A 351/13.
- 72) Lagus, K.–Polák, J.: c. d., s. 281.
- 73) APT, A 351/29.
- 74) YVA 064/109. Aktenvermerk 14.
- 75) Jarošová, J.: c. d., s. 25; Lagus, K.–Polák, J.: c. d., s. 282.
- 76) Benešová, M.: c. d., s. 18.
- 77) SÚA Praha, MV B 8113, k. 4962.
- 78) APT, A 500/5.
- 79) YVA 064/109. Aktenvermerk 11.
- 80) APT, A 370/3.
- 81) AŽM, i. č. 333.
- 82) Lederer, Z.: Ghetto Theresienstadt, London 1953, s. 196; Adler, H. G.: c. d., s. 218.
- 83) APT, A 370/3.
- 84) APT, A 3595; APT, A 3597.
- 85) APT, A 370/3; APT, A 4563. Vzpomínka Věry Vrbové; Adler, H. G.: c. d., s. 218.
- 86) APT, A 370/3.
- 87) YVA 064/32.

- 88) YVA 064/109. Oběžník pro oddělení samosprávy.
- 89) APT, A 370/3.
- 90) AŽM, i. č. 333; APT, A 1668.
- 91) APT, A 370/3; Adler, H. G.: c. d., s. 735.
- 92) Tamtéž.
- 93) AŽM, i. č. 331.
- 94) YVA 064/109. Aktenvermerk 17.
- 95) Adler, H. G.: c. d., s. 735.
- 96) APT, A 1676.
- 97) Leo Baeck Institute Archives NY, AR – 2275/33.
- 98) APT, A 370/3; Adler, H. G.: c. d., s. 218.
- 99) Lagus, K.–Polák, J.: c. d., s. 284.
- 100) APT, A 7233; APT, A 7281; APT, A 370/3.
- 101) APT, A 370/3.
- 102) APT, A 370.
- 103) APT, A 7238.
- 104) YVA 064/59–5.
- 105) APT, A 370/3.
- 106) APT, A 1684.
- 107) APT, A 370.

THE LAST DAYS OF THE WAR – THE FIRST MONTHS OF PEACE. TEREZÍN IN THE YEAR OF LIBERATION

Vojtěch Blodig
Resume

In April 1945 the World War II was coming to an end and with it the existence of the Terezin Ghetto, referred to from the spring of 1944 as the "Jewish settled territory" but which, in fact, was a concentration camp for Jewish prisoners.

The last tragic period in the history of this camp began on April 20, 1945. On that day, the first so-called evacuation transports with prisoners from liquidated concentration camps in the North and East arrived at Terezín. By the beginning of May some 14,000 persons in terrible physical conditions had come. Among them were many with typhus which they had carried with them and which quickly spread throughout the whole city.

Because a number of former Terezín prisoners left the camp immediately after liberation, the Soviet Commander's Office ordered everyone who remained and able to work to do so. Simultaneously, he insisted on a strict quarantine of the city itself. A series of auxiliary hospitals were set up, staffed by Soviet medical personnel, with material assistance from the Soviet Army in Terezín. Those with typhus were disinfected and the food situation was improved. At the end of May the number of dead fell sharply as did the number of new cases of typhus. A total of 1,566 persons died in Terezín in the last days of the war, that is from the time the evacuation transports arrived and in the first months of peace. The toll of the dead among medical personnel was also high. Of the Jewish doctors and medical personnel who were liberated prisoners themselves, 43 died and of the Czechs who came to their aid another four succumbed. There also were many victims among Soviet medical personnel.

By the end of May the typhus epidemic was suppressed to such an extent that it was possible to begin the repatriation of the liberated prisoners. It was started by sending home Czechoslovak citizens and then, gradually, groups from other countries. It was necessary to overcome great obstacles because of the lack of transportation and fuel, as well as the health situation in Terezín. All the repatriates therefore had to undergo a strict medical examination before being released and were told that in their own countries they must see a doctor immediately.

Among the liberated German Jews a problem came up because in Germany there were no partners in whom the returnees could put their trust. But after steps taken by the military administration in the Soviet and Anglo-American zones, it was possible to start the repatriation of this group of former prisoners. However, many liberated German and Austrian Jews did not wish to return to the places from which they had been deported so they gradually settled, instead, in America. The same was true of Polish Jews who went to Palestine. A large group of orphaned children went from Terezín to England.

In order to fulfil the health tasks and the repatriation, it was necessary for the camp's operations and its self-administrative bodies to continue working. A large number of liberated prisoners therefore remained in Terezín until the end and with great sacrifice carried out remarkable work for the recovery and repatriation of their former fellow sufferers.

In mid-August the camp's self-administrative body was disbanded and by August 21 the repatriation also came to an end. This marked the close of the last chapter in the history of the former Terezín Ghetto.

LETZTEN TAGE DES KRIEGES – ERSTEN MONATE DES FRIEDENS THERESIENSTADT IM JAHRE DER BEFREIUNG

Vojtěch Blodig
Resümee

Im April 1945 neigte sich der II. Weltkrieg in Europa seinem Ende zu, sowie auch die Existenz des Ghettos Theresienstadt, welches ab Frühling 1944 „jüdisches Siedlungsgebiet“ genannt wurde, in Wirklichkeit aber ein Konzentrationslager für jüdische Häftlinge war.

Die letzte tragische Periode der Stadtgeschichte hat am 20. April 1945 begonnen. An diesem Tage kamen die ersten Evakuations Transporte mit den Häftlingen aus den liquidierten KZs im Osten und Norden. Bis zum Mai 1945 kamen auf diese Weise an 14 000 Personen nach Theresienstadt, die sich in einem schrecklichen Zustand befanden. Unter ihnen waren auch die Flecktyphuserkrankten, die diese Seuche, welche sich dann im ganzen Lager ausbreitete, nach Theresienstadt brachten.

Weil nach der Befreiung mehrere tausend ehemalige Häftlinge das Lager verließen, mußte die sowjetische Kommandatur eine Arbeitspflicht für alle bleibenden arbeitsfähigen Personen sowie auch eine Quarantäne in Theresienstadt verhängen. Mit medizinischer und materieller Hilfe der Roten Arme hat man in Theresienstadt mehrere Behelfs Krankenhäuser errichtet, die verlausten Personen desinfiziert und die Nahrungslage verbessert. Ende Mai ist die Sterberate stark gesunken, und die Ansteckungen am Flecktyphus verringerten sich deutlich. Insgesamt sind in Theresienstadt in den letzten Kriegstagen und in den ersten Monaten der Befreiung 1 566 Personen gestorben. Hoch war auch die Zahl der Opfer aus den Reihen des medizinischen Personals. Von den jüdischen Ärzten und dem Sanitätspersonal sind 43 Personen der Ansteckung unterlegen, aus den Reihen der tschechischen Hilfsaktion (ČPA) weitere 4 Personen, und zahlreich waren auch die Opfer unter der sowjetischen Sanitätshilfe.

Ende Mai war die Bekämpfung der Epidemie soweit vorangeschritten, daß es möglich war, die Repatriierung der befreiten Häftlinge in Gang zu setzen. Die Repatriierung begann mit der Entsendung der tschechoslowakischen Staatsbürger. Sukzessiv startete auch die Abfertigung der Reisegruppen in die anderen Staaten. Es gab aber große Hindernisse zu überwinden: Mangel an Transportmittel und Treibstoff, sowie auch die gesundheitliche Lage in Theresienstadt. Alle Repatriierten mußten eine Untersuchung beim Arzt absolvieren und sich dann auch beim Arzt in der Heimat zur Kontrolle melden. Bei den befreiten deutschen Juden gab es anfangs das Problem, daß es keine Kontaktpartner gab, die die Zurückkommenden ansprechen könnten. Nach entsprechenden Schritten der Militärverwaltung der sowjetischen sowie auch anglo-amerikanischen Zone konnte man aber auch mit der Repatriierung dieser Gruppe beginnen. Viele von den befreiten deutschen und österreichischen Juden wollten aber nicht in die ursprünglichen Wohnorte zurückkehren, sondern siedelten nach Amerika über. Ebenso sind auch mehrere polnischen Juden nach Palästina abgereist. Eine große Gruppe der verwaisten Kinder wurde von Theresienstadt nach England gebracht.

Für die Sicherstellung der medizinischen Aufgaben sowie auch der Repatriierung war die weitere Funktion der Selbstverwaltung des Lagers und die Tätigkeit derer Arbeitsstätten notwendig. Eine große Anzahl der ehemaligen Häftlinge blieb so bis zum Ende in Theresienstadt und leistete mit großer Selbstaufopferung eine bewundernswerte Arbeit für die Genesung und Repatriierung der ehemaligen Mitleidenden.

In der Hälfte August hat man die Selbstverwaltung des Lagers aufgelöst und bis zum 21. August wurde auch die Repatriierung beendet. Damit war auch das letzte Kapitel der Geschichte des ehemaligen Theresienstädter Ghettos beendet.

Pohled do vagónu jednoho z evakuačních transportů

Rudá armáda v osvobozeném Terezíně

Výstražná tabule z doby
tyfové epidemie v Terezíně

Osvobození vězni u Západních baráků

Osvobození vězni před kanceláří repatriační komise

Skupina osvobozených vězňů před repatriačním vlakem

SPRAVEDLNOST VYKONANÁ A NEVYKONANÁ – II.

(Případy bývalých velitelů terezínského ghetta)

Erik Polák

Tato stať je pokračováním studie, uveřejněné v loňském čísle Terezínských listů. Líčil se v ní život, nacistická zločinná činnost a spravedlivé potrestání dr. Siegfrieda Seidla, prvního velitele ghetta, a dále záležitost Antona Burgra, který jej v této funkci vystřídal.

Zatímco Seidl byl na základě rozsudku Zemského soudu pro trestní věci (lidového soudu) ve Vídni popraven dne 4. února 1947, Burgrovi se dvakrát podařilo uprchnout. Zmizel nejdříve z internace, později z vazby a v Rakousku se jej tedy nepodařilo odsoudit. Proces se sice v září 1948 konal u Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích, rozsudek smrti zde byl ovšem vynesena jen v nepřítomnosti obžalovaného. Přes usilovné, mnohostranné a mnohaleté pátrání se Burger nakonec potrestání vyhnul. Zemřel v Essenu roku 1991, na svobodě, pod přijatým jménem Wilhelm Bauer.

K prozkoumání tedy zbývá osoba Karla Rahma, posledního terezínského velitele.

PŘÍPAD KARLA RAHMA

Pozoruhodnou shodou okolností pocházel i Rahm, stejně jako oba předchozí, z Dolního Rakouska. Narodil se zde 2. dubna 1907 v obci Klosterneuburg poblíž Vídně, v rodině úředníka rakouských spolkových drah. Po skončení základního vzdělání se vyučil strojním zámečnickem, zvládl obrábění kovů i práci instalátérskou. Trvalé zaměstnání však po učební době nezískal a stejně jako mnoho jiných mladých nezaměstnaných nechal se brzy ovlivňovat panujícími politickými proudy. V daném případě, zřejmě pod vlivem rodičů patřících k sociální demokracii, vstoupil sedmnáctiletý Rahm do sociálně demokratických Přátel přírody a o rok později přímo do této strany. Svou celkovou situaci se pokusil řešit vojenskou službou v rakouské armádě. Zavázal se na šest let a v období 1927–1933 sloužil u ženistů v Klosterneuburgu, mj. jako kormidelník poříčních plavidel. Po ukončení závazku armáda na jeho další služby nerefletovala a tak se stal, s výjimkou příležitostných prací, opět nezaměstnaným.

Tehdejší politické vření v Rakousku, stejně jako vítězství NSDAP v sousedním Německu, prudce ovlivnilo i vnitřní vývoj v Rahmově rodině. Stefan, mladší Karlův bratr a student medicíny, se stal nacistou a slibem zaměstnání k tomu lákal i svého staršího sourozence. Třetí bratr, Franz, naopak vystupoval svou protinacistickou činností, za niž pak byl v prosinci 1939 odsouzen k šesti letům vězení.¹⁾

Karl Rahm měl později – alespoň dle vlastních prohlášení – kvůli Franzovi, své předchozí politické příslušnosti i orientaci rodičů jisté potíže u představe-

ných. Ať jim budeme přikládat váhu jakoukoliv, těžko se asi zmýlíme v domněnce, že při jeho neochvějně nacistické horlivosti sehrála jistou úlohu i snaha znovu a znovu přesvědčovat o své stoprocentní loajalitě. (A naopak, že tato loajalita byla dostatečně velká, aby se na jeho „kádrové závady“ mohli pozapomenout.)

Nyní jsme však teprve na počátku roku 1934. Dnem prvního února vstoupil Rahm, původně snad hnán vidinou trvalého zaměstnání, do NSDAP, v Rakousku tehdy zakázané, a tentýž den rovněž do SS. Jeho stranické číslo nebylo nijak vynikající – 6,222124. A dokonce ani rodina – samozřejmě kromě Stefana – o jeho nové příslušnosti nic nevěděla. Také stabilní zařazení na sebe dávalo čekat. Dvakrát získal pouze několikaměsíční dočasnou práci a teprve od října 1935 trvaleji zakotvil jako strojní zámečnick v železářském podniku přímo v Klosterneuburgu.

Anšlus Rakouska v březnu 1938 přináší do Rahmova života, podobně jako u mnoha jiných rakouských nacistů, novou dynamiku. Vykonává dlouhodobější vojenská cvičení, v jejich rámci se zúčastní obsazování Sudet, a v létě 1939 se nachází na polských hranicích. Mezitím získává také zaměstnání u vídeňské bezpečnostní policie, odkud je koncem ledna 1939 přidělen do tamější Ústředny pro židovské vystěhovalectví. Vykonává zde, podle svých údajů, práci v kartotéce a přijímání dokumentů od žadatelů o vystěhování. Následuje i hodnostní postup v SS a zařazení k sicherheitsdienstu.

V květnu 1940 se Rahm ve Vídni oženil s Annou Bauerovou a krátce nato, v říjnu 1940, byl přeložen do Prahy – opět k Ústředně pro židovské vystěhovalectví.²⁾ Začala se naplňovat jeho účast na tragických osudech českých Židů a později i vězňů terezínského ghetta.

Rahmovo působení v Praze

Krátce před přeložením Rahma povýšili a do pražské zentralstelle nastoupil jako hauptsturmführer. Další dva postupy následovaly v rychlém sledu, takže již v září 1942 se stává obersturmführerem. Rahm později uváděl, že v pražské zentralstelle zastával funkci vedoucího oddělení pro personální a domovní záležitosti (Personal- und Hausangelegenheiten). Rozhodoval o přijímání a přidělování zaměstnanců, zařizoval protiletectkou ochranu, ve spolupráci s tzv. vystěhovaleckým fondem vedl agendu všech movitých i nemovitých věcí, zanechávaných Židy při vystěhování, resp. deportacích. Podléhalo mu též cenzurování židovského zpravodaje a dohled nad shromažďováním sbírek kulturních a jiných předmětů pro budoucí Židovské muzeum.

Podle Rahmových výpovědí před soudem, zhoršily se v roce 1942 jeho do té doby dobré vztahy s vedoucím pražské zentralstelle, sturmbannführerem Hansem Güntherem. Ten Rahma seznamoval s různými udáními ve věci jeho minulosti a příbuzných, zejména mu však údajně nasadil do oddělení svého důvěrníka, aby mu o Rahmově chování podával zprávy. Jak patrně, skutečný vliv na Rahmovo postavení tyto epizody neměly. On sám to přičítal mj. tomu, že kromě služby žil v ústraní, nepěstoval žádné společenské styky, věnoval se jen své rodině a zami-

lované zálibě – malování. Toto přímo idylické sebezazírání dovršil při policejním výslechu v roce 1947 úvahou, že za velitele ghetta byl vybrán asi proto, že „jsem byl u Židů v Praze poměrně dost oblíben a že jsem nebyl dosud v cizině rozkřiknut jako pronásledovatel Židů“.³⁾

Svědectví shromážděná v přípravách poválečného soudního procesu poskytovala ovšem podstatně jiný obraz Rahmovy pražské činnosti. První zpochybnou záležitost představovalo již jeho postavení v rámci zentralstelle. Svědkové se shodovali, že Rahm působil jako Güntherův **zástupce**, což samozřejmě zvětšovalo jeho účast i spoluodpovědnost za zločinnou činnost této instituce jako celku. Dle Rahma ovšem ani funkce zástupce neexistovala, natož aby ji on sám vykonával. Nanejvýš připustil: „Protože jsem měl v rukách personální oddělení, zdálo se, že jsem vedoucím,“ či „sice se u mne intervenovalo, ale zástupcem jsem nebyl“.⁴⁾

Pronikavou roli sehrál Rahm v tragickém osudu dvou předních úředníků pražské židovské obce, dr. Hanuše Bonna a Emila Kafky. Ti byli obviněni ze sabotování registrační akce, 8. října 1941 zatčeni a deportováni do Mauthausenu, kde oba během 14 dnů zahynuli. Podle zasvěcených svědectví to byl právě Rahm, který Bonna i Kafku osobně udal gestapu, čímž zaviniil jejich pozdější smrt.⁵⁾

Také za méně dramatických okolností projevoval Rahm při svém pražském působení patřičnou nacistickou říznost, spojenou ovšem i s ryze soukromými zájmy. Na podzim 1940 zabavil byt v dejvické vile, v níž dosud bydlela mj. Alice Poláková a její ovdovělý švagr Jaroslav Kumerman s tříletou dcerkou. Dostali příkaz, ať se z protektorátu vystěhují, a když to neučinili, šel Kumerman do pracovního tábora v Lípě a společně s Polákovou pak druhým transportem do ghetta v Lodži. Rahm se kromě toho osobně postaral, aby holčička, která mezitím žila u árijské pěstounky, byla zařazena do třetího lodžského transportu. Nakonec našli všichni tři smrt v osvětivských plynových komorách. To už Rahm bydlel Na Ořechovce, v jiné vile, původně ale zase patřící židovskému majiteli.⁶⁾

Ve výčtu Rahmova trestného jednání lze libovolně pokračovat. Neváhal si bezplatně přivlastnit židovské auto, ze skladů zabaveného majetku nechal odvázet nejrůznější cenné předměty a bylo všeobecně známo, že s nimi také obchoduje.⁷⁾

Do širšího rámce pražského působení Karla Rahma patřily též inspekční cesty do židovského pracovního tábora v Lípě u tehdejšího Německého Brodu. Když se při jedné z nich dozvěděl o nicotných přestupcích tří ze zdejších vězňů, osobně, případně s přispěním svého šoféra, je krutě ztýral.⁸⁾

To všechno však představovalo jen přípravu na vyvrcholení jeho „kariéry“ při velení terezínskému ghettu.

Terezín a Karl Rahm

Velitelem ghetta se Rahm stal 8. února 1944. Jeho poválečná tvrzení o zhoršení vztahů s Hansem Güntherem od roku 1942 jsou nám známa. H. G. Adler se ale zřejmě správně domnívá, že Rahmovým jmenováním naopak vliv vedoucího pražské zentralstelle (zentralamtu) v Terezíně vzrostl.⁹⁾ Panuje také názor, že pro vrcholící období „zkrášlování“ Terezína, představoval Rahm se svými řemeslně

technickými znalostmi, manuální zručností, smyslem pro praktické a organizační otázky, mnohem vhodnější osobu, než dosavadní lagerkommandant, tupý a primitivní Anton Burger.

Na konci války odjel Rahm z Terezína jako poslední z SSmanů 5. května 1945 a jeho zdejší účinkování tedy téměř na den trvalo 15 měsíců. V jejich průběhu se především uskutečnila hlavní část oné velkorysé zkrášlovací frašky, usilující představit ghetto jako normální, ba lázeňské samosprávné město zástupcům zahraniční veřejnosti. Ghetto navštívil 23. června 1944 představitel Mezinárodního výboru Červeného kříže. „Zkrášlený“ Terezín a jeho nedobrovolní obyvatelé se posléze stali donucenými aktéry propagandistického filmu, který měl před světem ještě dále podpořit alibi nacistů, jejich lži o humánním zacházení se Židy a zatajování skutečnosti.

Doba Rahmova velení je současně charakterizována obrovskou transportní vlnou, při níž od 20. března do 28. října 1944 bylo z Terezína deportováno 18 transporty téměř 26 tisíc vězňů, až na malé výjimky do Osvětimi. Ghetto však neprestalo plnit – i když teď v poněkud omezené míře – ani svou funkci přímé decimace. Za oněch 15 měsíců v něm zemřelo přibližně 4 300 osob.

Stejně jako předtím došlo v roce 1944 k řadě deportací vězňů ghetta do Malé pevnosti, poněkud se smrtelnými důsledky. 27. září toho roku zde byl zavražděn i dosavadní židovský starší, dr. Paul Eppstein. O něco později pak nacisté začali se zahlazováním stop svých terezínských zločinů.

Dramatické události pokračovaly i v prvních měsících roku 1945. Dříve než definitivně zvítězila tendence využít Terezín i na sklonku války k propagandě a vytváření falešného alibi, připravovala se též alternativa masového vyvraždění jeho vězňů. A v posledních dnech před převzetím ghetta Mezinárodním výborem Červeného kříže a konečným osvobozením, začaly do Terezína přicházet tzv. evakuační transporty. Z táborů vyklizených před postupujícími spojenci se jimi do ghetta dostalo nejméně 13 tisíc vězňů v krajně zuboženém stavu.

Na pozadí všech, nebo alespoň většiny těchto jevů, se uplatňovala a rozvíjela osobní úloha obersturmführera Karla Rahma, jak ji posléze zachytila strohá řeč policejních a soudních protokolů.

Vlastně první, v dané chvíli nejvýznamnější pověření po Rahmově nástupu do terezínské funkce představovalo ono pověstné tzv. zkrášlení města. Nový velitel, jako výkonný orgán působící přímo na místě, řídil tuto akci s nebývalou plíí, vynalézavostí a iniciativou. Soud ji později ohodnotil jako zločin propagace a podpory nacistického hnutí.

Odvrácenou, svým způsobem však příznačnou stránku verschönerungu, znamenaly v roce 1944 tři květnové transporty se 7 500 deportovanými, v jejichž důsledku se měla snížit obrovská přelidněnost ghetta. Jistý epilog zkrášlovací frašky i začátek další etapy ve vývoji ghetta pak představovala série transportů zářijových a říjnových.

Rahmova účast na těchto deportacích se nevyčerpávala jen jeho podílem na „běžné“ organizaci odcházejících transportů, na jmenovitém určování těch, kteří

musí být zařazeni (tzv. weisungy), ani surovostmi vůči vězňům, naháněným do přistavených vagonů. V některých případech, zejména u posledních dvou transportů z Terezína (23. a 28. 10. 1944) převzal spolu s Mõhsem¹⁰⁾ funkci přímého selektora. Každý z širšího výběru navržených musel před ně předstoupit a ti dva rozhodovali o jeho odeslání či ponechání v ghettu. Lagerkommandant se zúčastnil též inscenování podvodů ve věci údajného cíle transportů. Vrchol zde tvořila deportace 5 000 mladých mužů z přelomu září a října 1944, kteří prý odjížděli k vybudování nového pracovního tábora s velice dobrými životními podmínkami. Jako zvláštní milost bylo navíc povoleno, aby se k poslednímu z těchto mužských transportů přihlásilo dobrovolně ještě 500 manželek. Ty, ač podle slibu měly být původně chráněny v Terezíně, byly tak vylákány k zavraždění či obrovským útrapám.¹¹⁾

V záležitosti židovského staršího dr. Paula Eppsteina komandatura rozšířila zprávu o jeho odsunutí do jiného tábora. Ve skutečnosti byl ještě v den zatčení zastřelen v policejní věznicí gestapa v Malé pevnosti. Všechny souvislosti této tragédie nejsou objasněny dodnes. Nade vši pochybnost se však prokázalo, že Rahm, který Eppsteina osobně nenáviděl, se zúčastnil finále celé věci a před Mõhsem využil směšné záminky k obvinění judenältestra z pokusu o útěk z ghetta. To se pak stalo bezprostředním popudem k jeho zatčení.

Do Rahmova rejstříku se prosazuje i řada dalších případů, obsahujících vazby mezi ghettem a trýzněním nebo přímo smrtí v Malé pevnosti. Patří sem i věc manželů Guttmanových z Holandska. Guttman se tam zdráhal předat svůj majetek okupantům. Přesto dostal i s manželkou povolení k odjezdu do Itálie – ovšem přes Bohušovice. Zde jim byla cesta „přerušena“ a oba dopraveni do ghetta, kde zůstali jeden rok, počínaje březnem 1943. I zde, přes neustálý tlak komandatury, odmítal Guttman podepsat příslušné listiny. Rahm ho po svém nástupu poslal i s manželkou do Malé pevnosti, kde byl zavražděn. Jeho ženu pak deportovali do Osvětimi, odkud se nevrátila.

S Rahmovým příspěvkem došlo 17. července 1944 k zatčení terezínských malířů Ferdinanda Blocha, Leo Haase, Bedřicha Fritty a Otto Ungara, k jejich obvinění z „propagandy hrůzy“ a uvěznění i s rodinami v Malé pevnosti. Válku pak přežil pouze Haas.

V Malé pevnosti však nekončili jen terezínské Židé. Zahynuli zde i dva čeští četníci, štábní strážmistr Vilém Vach a Jiří Černý, které Rahm obvinil z různých forem pomoci „obyvatelům“ ghetta.

Kromě jednotlivců byly v této věznicí zahubeny v souvislosti s ghettem i celé skupiny vězňů. Z vlaku posledního transportu do Osvětimi (28. 10. 1944) nechal Rahm v Bohušovicích vyřadit 20 mladých mužů. Téhož dne je převezli do Malé pevnosti a určili k tajným „odklízcím“ pracím, tj. k zahlazování stop po nacistických zločinech. Když své hrůzné poslání asi po třech týdnech splnili, zavraždil Rojko, zdejší dozorce, i je.

Počátkem října 1944 přišel do Malé pevnosti transport Židů z Kolína nad Rýnem. Stalo se tak zřejmě administrativním omylem, protože ve skutečnosti tito

lidé patřili do ghetta. Velká část z nich následky zdejšího trýznění nepřežila. Rahm však ani přemístění jejich zbytku do ghetta nezařídil, i když byl – přinejmenším později – o věci informován.¹²⁾

Počátkem listopadu 1944, v předtuše blížícího se konce války, začala komandatura organizovat zahlazování stop. Nejhmotatelnější důkaz zločinů tvořily tisíce uren s popelem mrtvých, uložené v pevnostních valech. Jejich větší část se podle rozkazu musela naložit, odvézt a vysypat do řeky Ohře, popel z ostatních byl zakopán poblíž podzemní továrny Richard v Litoměřicích. Právě při vysypávání a zakopávání obsahu uren působilo oněch 20 mladíků vyřazených z transportu 28. 10. 1944 a deportovaných do Malé pevnosti. Dostali však ještě jeden tajný rozkaz: za Ústeckými kasárnami vykopat a odstranit pozůstatky terezínských vězňů popravených počátkem roku 1942.

Pokud jde o (naštěstí později opuštěné) plány na hromadnou likvidaci osazenstva ghetta, započaly v prvních týdnech roku 1945 za Rahmovy účasti přípravné práce, připomínající stavbu plynové komory, resp. úpravu prostranství pro masové vraždění stříelbou a plamenomety. Při procesu o nich Rahm tvrdil totéž, co původně v ghettu – šlo prý o stavbu protiletectvého krytu, skladiště potravin a budování kachní farmy . . .¹³⁾

Zbývá nyní uvést alespoň několik markantních příkladů Rahmových individuálních brutalit na vězňích, při nichž odhazoval někdy nasazovanou masku žoviálního strýčka a objevoval se ve své skutečné podobě.

K častým důvodům esesáckého vyšetřování a s ním spojených ukrutností patřilo porušování zákazu kouření a různé formy pašování cigaret do ghetta. V období Rahmova velení propukly přinejmenším dvě aféry, označené jako „cigaretové“. Účastníky první z nich, v červenci 1944, byla především řada příslušníků stráže ghetta – ghettowache –, kteří se „provinili“ manipulacemi s kuřivem. Jednoho z nich, Östereichra týral při výslechu na komandatuře osobně Rahm, spolu se svým zástupcem Berglem a scharführerem Haindlem. Zakrvácenou podlahu musel postižený utírat vlastní košilí. Většina účastníků této záležitosti skončila pak v celách Malé pevnosti, kde zahynuli přinejmenším dva z nich (Östereich a Schmied), ale podle některých údajů ještě šest dalších.¹⁴⁾

Podobná věc se odehrála v listopadu téhož roku. Ve sklenářské dílně našel Haindl u vězně Oskara Taussiga cigarety a získal i seznam asi 20 osob, jimž je dodával. Spolu s Rahmem Taussiga i další ze seznamu brutálně ztýrali, s tím, že další výslech bude druhý den. Taussiga dopravili do vězení ghetta v Drážďanských kasárnách a ten zde, z obavy před dalším trýzněním a očekávanou smrtí v Malé pevnosti, raději volil sebevraždu skokem z druhého patra. Několik dalších účastníků tohoto případu bylo pak skutečně deportováno do věznic v Malé pevnosti.¹⁵⁾

V terezínském zemědělství působil jistý Němec jménem Ullrich. Ten se v lednu 1945 obrátil na vězně-veterináře dr. Galia, aby mu ošetřil vředy na krku. Galia tak učinil a Rahm, který se to dozvěděl, ho pak spolu s Haindlem zbil tak, že mu zlomil žebro. Jiného vězně, Artura Sommera bil Rahm na komandatuře až do bezvědomí a úderem mu prorhl ušní bubínek. Ing. Leo Holzra, velitele hasičů,

zase mlátil hydrantovým klíčem přímo při hašení požáru Jižních baráků v únoru 1945 a vyrazil mu několik zubů.¹⁶⁾ Takových činů by se ovšem za celou dobu Rahmovy terezínské činnosti dalo uvést mnohem více.

Prolog soudního přelíčení

Po opuštění Terezína byl Rahm ještě 7. května 1945 spatřen v Praze, jak si nakládá kufry do auta. Hned nato se mu podařilo uprchnout do Rakouska, kde začal ve městě Steyer pracovat u jedné firmy jako instalatér. Zde ho rakouská policie 26. listopadu 1945 zatkla a dodala do amerického internačního tábora v Glaserbachu u Salzburku, v němž se tehdy nacházel také Anton Burger. Rahm zde žil přibližně jeden rok. Devatenáctého prosince 1946 byl předán československým ogánům do Plzně a odsud 20. ledna 1947 do Litoměřic, co nejbliže své hlavní válečné činnosti.

O podrobnostech zmíněných událostí bohužel dostupné prameny mlčí. Naopak ale dokládají, že následná příprava Rahmova potrestání se začala rozvíjet s neobyčejnou rychlostí. Rada židovských náboženských obcí, resp. její komise pro zjišťování a stíhání válečných zločinců, vydala svou první výzvu k poskytování svědectví již 15. ledna 1947, ještě v době, kdy se Rahm nacházel v Plzni. A Mimořádný lidový soud v Litoměřicích, do jehož vazby byl odsud odevzdán, uveřejnil podobnou výzvu rovněž bez odkladů.¹⁷⁾

Všeobecné udání na Rahma zaslal veřejnému žalobci u MLS v Litoměřicích vedoucí zdejší pobočky Státní bezpečnosti a datoval je 25. ledna 1947. Průkazný materiál sliboval v dodatečném podrobném udání, jakmile bude touto úřadovnou zpracován. Několik dní poté pak veřejný žalobce navrhl zahájení vyšetřování soudního a příprava procesu se tak rozeběhla na plné obrátky. Z jejího průběhu zaujme především velký počet svědeckých výpovědí i písemných sdělení bývalých vězňů a značné tempo jejich získávání. Nacházíme 142 očíslovaných protokolárních položek o 321 stranách, přičemž tato čísla nejsou úplná. Několik dalších je ve spisu založeno bez numerického označení. Ve srovnání s pozdějším Burgrovým litoměřickým procesem, se svědectví sešlo asi o 60 více. Důvod jistě není jen v tom, že Rahmovo působení v Terezíně trvalo dvojnásob déle než Burgrovo. Svou roli měla nepochybně i skutečnost, že Rahm, na rozdíl od Burgra, byl pro výkon spravedlnosti skutečně k dispozici.

Výpovědi svědků a jejich příписy se scházely jednak v rukách komise RŽNO (ta již 12. února 1947 předložila prvních 37 záznamů vyšetřujícímu soudu), jednak u různých poboček StB a přímo u litoměřického soudu.

Za zmínku stojí z této přípravné fáze ještě několik momentů. Je to zejména velká a pochopitelná úloha, kterou v přípravách procesu sehrála Rada židovských náboženských obcí. Kromě výsledků práce již zmíněné své komise pro zjišťování a stíhání válečných zločinců, předložila totiž soudu dne 9. 4. 1947 obsáhlý dokumentační materiál, týkající se nejen Rahma, ale celé nacistické protizidovské politiky v protektorátu. Spis vyústil do výčtu a charakteristiky Rahmových zločinů a formulace návrhů RŽNO pro nadcházející hlavní líčení.¹⁸⁾

Nezanedbatelným osobním podílem přispěl k vyšetřování (i pozdějšímu soudnímu projednávání) také dr. Benjamin Murrelstein. Toto konstatování nemá být příspěvkem k diskusi o kontroverzní postavě posledního judenältestra terezínského ghetta. Odráží hlavně skutečnost, že Murrelstein, který v dané době žil na svobodě v Praze¹⁹⁾, zaslal litoměřickému soudu podrobné podání o svých zkušenostech s Rahmovou činností, zúčastnil se svědeckého výslechu před vyšetřujícím soudcem a v rozmezí 7. února–11. března 1947 zejména 8 výslechů u Zemské úřadovny StB v Praze. Později také několikrát vystoupil jako svědek přímo na procesu.

Je přirozené, že člověk, který od příjezdu do Terezína v lednu 1943 patřil k nejvyšší špičce rady starších a po převzetí funkce judenältestra v září 1944 byl s Rahmem v prakticky denním kontaktu, mohl také o lagerkommandantovi podat zasvěcené a podrobné zprávy. Obecná úroveň, na níž to v jednotlivých případech učinil, není teď předmětem hodnocení a vyžadovala by si samostatný rozbor. Celkově ovšem jeho materiály a výpovědi měly na Rahmově usvědčení významný podíl. Z lidsky pochopitelných důvodů také nelze Murrelsteinovi zazlívat, že při nich myslel též na úplné očištění vlastní osoby od podezření z kolaborace.²⁰⁾

Svou důležitost měla i skutečnost, že československé bezpečnostní orgány zajistily výpovědi asi 25 bývalých protektorátních četníků, nyní většinou příslušníku SNB, kteří za války konali v ghettu dozorcí službu. Ti hovořili hlavně o Rahmových surovostech a nezřídka v tomto směru dále objektivizovali svědectví vězeňská.

Zbývá několik poznámek o chování samotného Rahma v průběhu přípravy soudního procesu. Když 12. února 1947 poprvé stanul před vyšetřujícím soudcem dr. Josefem Kovalem, dostal též obligátní otázku, zda se cítí vinen. Odpověď zněla: „Vinen se necítím a popírám, že bych se dopustil činů, které jsou mi kladeny za vinu“. Tento výrok předznamenal jeho postoje ve všech následujících dnech. Jak známo, množství nacistických funkcionářů po válce prohlašovalo, že se připisovaných činů dopouštěli jen z důvodů disciplinovaného plnění rozkazů nadřízených. Rahm měl jinou taktiku. On údajně neprovedl nic a pokud došlo ke špatnostem, nedělal je on na příkaz představených, nýbrž výhradně tito představení – v tomto případě zejména Günther a Möhs – sami.

I když v obdobných tvrzeních setrval Rahm až do konce, přece jen se zdá, že si v určitém okamžiku uvědomil celou jejich nevěrohodnost a neodvratnost nadcházejícího potrestání. 28. března 1947, v samotném závěru policejního vyšetřování a před zahájením hlavní části vyšetřování soudního, se během předvádění pokusil vytrhnout dozorcí služební pistoli. Když se mu to nepodařilo, skočil na schodišti – v nepochybně sebevražedném úmyslu – po hlavě do hloubky asi 4 metrů. Zůstal ležet v bezvědomí, ale přivolaný úřední lékař pak zjistil jen různé oděrky. Po několikadenní přestávce mohla příprava přelíčení pokračovat. Do závěrečné fáze vstoupila 16. 4. 1947, kdy veřejný žalobce předal mimořádnému lidovému soudu dokončenou obžalobu. Zahájení hlavního přelíčení pak již nestálo nic v cestě.

Proces a potrestání

Pohled do soudního protokolu prozrazuje nejdříve, že prvním jednacím dnem byl 23. duben 1947 a jednání skončilo po týdnu, tj. 30. dubna. Soud vážil Rahmovu vinu podle celkem 7 paragrafů dekretu prezidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, ze dne 21. 4. 1945. Senátu předsedal JUDr. Zdeněk Beneš, žalobu zastupoval JUDr. František Sechser, obhajobu JUDr. Vl. Králík, který se střídal s dalšími dvěma advokáty. K dispozici byl úřední tlumočnick. Soud také vyhověl předchozímu návrhu RŽNO a určil dva znalce, které doporučila: JUDr. Karla Steina, dřívějšího terezínského vězně a v dané chvíli předsedu Židovské náboženské obce v Praze, a ing. Jiřího Vogla, bývalého člena terezínské rady starších. Proces sledovalo i několik zahraničních pozorovatelů.²¹⁾ Určitou pozornost mu věnoval také denní tisk, i když řada jiných, v té době probíhajících soudních jednání jej do určité míry zatlačovala do pozadí.

Největší část protokolárního zápisu skýtá poněkud stereotypní obraz. V široké řadě svědeckých výpovědí a čtených záznamů²²⁾ zaznívá ozvěna Rahmových pražských a terezínských zlovolných činů, Rahm svádí vinu na jiné, popírá, neví, nepamatuje se. Uchyluje se až k úplným nehoráznostem. Například se prý domníval, že terezínské transporty odcházejí do nějakého města ve středním Německu, poškozeného bombardováním. Tam pak měla být – jak údajně vyposlechl – přítomnost Židů využita k protispojenecké propagandě; berou Židy v ochranu a přesto bombardují město, kde se nacházejí.(!) Až v říjnu 1944 se údajně dozvěděl od Bergla, který některé transporty doprovázel, že končí v Osvětimi.

Jen jednou, na samém počátku procesu, promluvil Rahm věrohodněji. Na dotaz o podmínkách života v Terezíně odpověděl: „Já sám jsem tam neseděl, já jsem to necítil. Dnes, když jsem 17 měsíců zavřen, vím teprve, jaké je to, když je člověk připraven o svoji volnost.“²³⁾

Na závěr jednacích dnů předložili soudu oba znalci obsáhlou zprávu, která Rahmovu osobu a činy zasadila do všech souvislostí nacistické perzekuční a vyhlazovací protižidovské politiky. Jejich souhrnný posudek vyzněl ve smyslu, že Rahm je zodpověden, případně spoluzodpověden za činnost zentralstelle v době od svého příchodu do Prahy až do 8. února 1944. Od tohoto data je zodpověden, případně spoluzodpověden za poměry v terezínském ghettu, které ve skutečnosti bylo koncentračním táborem s veškerými příslušnými atributy (bití, nucené práce, špatné ubytování, nedostatečná strava atd.). Pod jeho odpovědnost a spoluzodpovědnost spadá jak smrt vězňů v Terezíně, vyvolaná špatnými podmínkami, tak i transporty z Terezína, s jejich všeobecně známými tragickými důsledky.

Po splnění všech stanovených soudních postupů vyhlásil předseda senátu 30. dubna 1947 rozsudek. V něm je Rahm – v souladu s terminologií použitou v Benešově dekretu – uznán vinným že:

- byl členem SS, SD a Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze²⁴⁾
- propagoval a podporoval nacistické hnutí
- ve službách a v zájmu Německa se dopustil: zločinu těžkého ublížení na

- těle, veřejného násilí vydíráním a nebezpečným vyhrožováním
- v součinnosti s jinými zavinil ve službách a v zájmu Německa ztrátu svobody více obyvatel republiky, jejich deportaci a smrt
- proti zákonům republiky způsobil, že fyzickým osobám bylo zčásti odňato jejich jmění
- zneužil tísně spojené s rasovou perzekucí, aby se osobně obohatil.

Pokud jde o zločin vraždy a zabití, soudní rozsudek Rahma obžaloby zprostil. To však nic neměnilo na jednoznačnosti odsouzení, znějícího na trest smrti prozrazem. Jeho výkon se uskutečnil v souladu se zněním citovaného dekretu tentýž den, v 7 hodin večer. Spravedlnost se v Rahmově případě dočkala zadostiučinění.²⁵⁾

Poznámky:

- 1) Odpykal si je v koncentračním táboře Dachau, přežil a po válce byl zaměstnán u rakouské policie. Stefan Rahm se stal štábním lékařem SS a mj. pracoval i v SS lazaretu v Dachau (dříve než tam uvěznilí Franze). Později byl zraněn na východní frontě a na následky zemřel. Údaje k životopisu a celému případu Karla Rahma jsou čerpány:
 - ze soudních spisů nashromážděných v různých fázích jeho litoměřického procesu. Státní oblastní archiv Litoměřice (SOAL), fond MLS Litoměřice LSP 441/47, krabice 134, 135;
 - z osobní dokumentace uložené v Dokumentačním archivu rakouského odporu (DÖW) pod č. E 21379
 - doplňkově ze stati Gabriely Anderlové: Die Lagerkommandanten des jüdischen Ghettos Theresienstadt – ve sborníku Theresienstadt in der „Endlösung der Judenfrage“. Praha 1992.
- 2) Pražská Zentralstelle für jüdische Auswanderung vznikla, jak již uvedeno, v létě 1939, jako přímý nástroj RSHA. Byla řízena z Berlína gestapem a osobně Adolfem Eichmannem. Její původní poslání, tj. uskutečňování židovského vystěhovalectví a shromažďování uloupeného židovského majetku, se rychle změnilo v organizování deportací do koncentračních táborů. V souladu s tím došlo v srpnu 1942 k přejmenování na Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren (Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě).
- 3) Protokol pořízený u pobočky StB v Litoměřicích 25. 3. 1947 a životopis, sepsaný Rahmem pro účely vyšetřování. SOAL, tamtéž.
- 4) Protokol hlavního přelíčení s Rahmem. SOAL, tamtéž.
- 5) V publikované literatuře je záležitost a „provinění“ dr. Bonna a E. Kafky, i jejich služební zařazení na židovské obci interpretováno různě. Při procesu s Rahmem vypovídal mj. Erich Jucker z Brna, bývalý pracovník registračního oddělení na ŽNO, který se tehdy celé věci pohyboval nablízku. Uvedl, že dr. Bonn pracoval jako vedoucí registračního oddělení obce a E. Kafka jako jeho zástupce. Vlastní případ pak spočíval v tom, že na den největšího židovského svátku – Jom Kipur – bylo v roce 1941 k registraci na centralstelle obesláno 1 000 Židů. Výzvě však vyhovělo jen něco přes 500. Rahm se potom pomstil.
- 6) Svědecké výpovědi Maxe Kumermana, Marie Nettlové, Emilie Rybníčkové, Františka Rybníčka. SOAL, tamtéž.

- 7) Svědecké výpovědi a přípisy K. Ornsteina, dr. Beneše, ing. Thiebena. SOAL, tamtéž.
- 8) Svědectví a přípisy Egona Picka, Otakara Růžičky, Leo Kohna. SOAL, tamtéž.
- 9) H. G. Adler: Theresienstadt 1941–1945, str. 165. Nakl. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1960.
- 10) Hauptsturmführer Ernst Möhs, jeden z nejbližších spolupracovníků Adolfa Eichmanna často přijížděl z Berlína do Terezína tlumočit Eichmannovy rozkazy. Nejčastěji se tak stávalo v období příprav a vypravování transportů.
- 11) Před soudem hovořili o těchto otázkách např. Otto Ulman, Vilém Cantor, Josef Klaber, Emilie Tauseková, dr. František Suchařípa, dr. Benjamin Murlmelstein.
- 12) Dr. Murlmelstein v jednom ze svých svědectví uvádí, že Rahma na tento transport říká, že šlo o 100 žen) upozornil v únoru 1945, poté kdy se sám o něm dozvěděl. Žádal, ať zařídí jeho převod do ghetta. Asi po třech dnech Rahm Murlmelsteinovi řekl, že transport již v Malé pevnosti není. Srovnej: Murlmelsteinův svědecký výslech u Zemské úřadovny StB dne 19. 11. 1947. SOAL, tamtéž.
- 13) Svědectví k otázkám uváděným v předchozích odstavcích podali zejména dr. Murlmelstein, Josef Polák, František Hejtmánek, Josef Štědrý, Gerta Thiebenová-Sachsová, Erna Sachsová, Vilém Schmidt, Václav Salus, Josef Fink, Josef Pacovský, Erich Kohn a řada dalších. SOAL, tamtéž.
- 14) Svědectví Rudolfa Bernera, Olgy Schmiedové.
- 15) Svědectví Isidora Reiserera a dr. Murlmelsteina.
- 16) Svědectví MVDr. Emila Galii, Artura Sommera, ing. Leo Holzra.
- 17) Výzva komise RŽNO vyšla spolu se základními informacemi o Rahmovi ve Věstníku židovské obce náboženské č. 2/1947 a opakovala se ještě několikrát. První svědectví začala této komisí docházet dokonce již od začátku ledna 1947. Žádost MLS v Litoměřicích uveřejnilo např. Rudé právo dne 26. 1. 1947.
- 18) Složka, z níž se k lítosti historika zachovalo jen torzo, obsahovala:
– pamětní spis o činnosti zentralstelle, resp. zentralamtu a poměrech v Terezíně (s podrobnou dokumentací)
– sestavení všech protizidovských nařízení vydaných za okupace
– statistiku o decimování židovského obyvatelstva českých zemí. SOAL, tamtéž.
- 19) V červnu 1945 byl dr. Murlmelstein vzat do vyšetřovací vazby u krajského soudu v Litoměřicích, kde setrval 18 měsíců. Trestní odpovědnost spojená s výkonem jeho terezínské funkce však nebyla prokázána a státní zástupce svým usnesením z 2. 12. 1946 další vyšetřování zastavil. SOAL, tamtéž.
- 20) 13. února 1947 např. poslal dr. Murlmelstein litoměřickému soudu přepis, v němž žádá, aby Rahmovi byly položeny jím formulované otázky, případně, aby se uskutečnila vzájemná konfrontace. To proto, že při dřívějším (Murlmelsteinově) vyšetřování „jsem nemohl v řadě případů dokázat své zákroky ve prospěch spoluvězňů“. SOAL, tamtéž.
- 21) Mezi nimi prof. Nico Cunsburg, prezident kriminologického ústavu v Belgii, dr. Georg Guggenheim, předseda ŽNO v Curychu a I. G. Jakobson, ředitel Jointu pro Československo. – Viz Věstník židovské obce náboženské č. 10 z 15. května 1947.
- 22) Soud vyslechl 73 svědků, příp. písemných záznamů jejich výpovědí a dále 250 stran různých dalších důkazních materiálů.
- 23) Protokol hlavního přeličení. SOAL, tamtéž.
- 24) V rozsudku je chybně sloučen a interpretován název zentralstelle a zentralamtu jako „Ústředna pro řešení židovských otázek v Praze“.
- 25) Následovala ještě jedna, poněkud kuriozní, nicméně dlouho se vlekoucí epizoda. Před smrtí sepsal Rahm, jako své poslední přání, žádost, aby po něm zbylé svršky byly vydány jeho ženě, žijící ve Vídni. Protože ale rozsudkem propadl veškerý majetek odsouzeného ve prospěch státu, musel se v dalších měsících zabývat jeho žádostí Osídlovací úřad a Fond národní obnovy. Po jejich souhlasu a další korespondenci o způsobu předání, převzalo 4. 12. 1947 celkem 17 položek oděvních součástek a osobních potřeb konzulární oddělení rakouského vyslanectví v Praze.

JUSTICE EXERCISED AND NOT EXERCISED II

Erik Polák

Resume

This article is the continuation of a study published in "Terezínské listy" No. 22. It described the life and the Nazi criminal activities of Dr. Siegfried Seidl, the first head of the Terezín Ghetto who was justly punished, and the case of Anton Burger who took over his position.

Whereas Seidl, on the basis of the sentence of the Provisional High Court (People's Court) in Vienna, was executed on February 4, 1947, Burger managed to escape twice and despite being hunted for many years, in the end he also escaped punishment. He died in Essen in 1991, a free man, under the name Wilhelm Bauer.

Continuation of the study deals with the case of Karl Rahm, head of the Ghetto in the period from February 8, 1944, to May 5, 1945. Rahm, like the two men mentioned above, came from Lower Austria. On February 1, 1934, he joined the NSDAP and the very same day the SS. In January 1939 he was assigned to the Vienna Jewish Emigration Central Office and from that time on took an active part in the tragic fate of the Jews. Before coming to Terezín he held a leading post in Prague, again in the Jewish Emigration Central Office. His Terezín position is linked to a sham, so-called beautification, project for the city in connection with the anticipated and then actual visit of a delegation from the International Committee of the Red Cross. But he was known also for the big wave of spring and autumn deportations to the extermination camp Auschwitz in 1944, and for many personal cruelties and other crimes.

After fleeing from Terezín, Rahm was arrested on November 26, 1945, in Austria, and at the end of 1946 was handed over to the Czechoslovak authorities. After thorough investigation a trial took place from April 23 to 30, 1947, before a special people's court in Litoměřice, i.e. the city closest to the scene of Rahm's greatest crimes. The sentence was death and it was carried out on April 30, 1947. In Rahm's case, justice was administered.

AUSGEÜBTE UND NICHT AUSGEÜBTE GERECHTIGKEIT – II

Erik Polák

Resümee

Der Aufsatz ist eine Fortsetzung einer in „Terezínské listy“ No. 22 veröffentlichten Studie. In diesem Aufsatz schilderte man das Leben, die nazistische, verbrecherische Handlung und die gerechte Bestrafung von Dr. Siegfried Seidl, des ersten Kommandanten des Terezín Ghettos, sowie auch die Angelegenheit von Anton Burger, der Dr. Seidl ersetzte.

Während Seidl auf Grund des Urteils des Wiener Landesgerichtes (Volksgerichtes) am 4. Februar 1947 hingerichtet wurde, gelang es dem Burger zu fliehen und trotz vieljähriger Fahndung wich er zuletzt einer Bestrafung aus. Er starb auf freiem Fuß, unter einem fremden Namen Wilhelm Bauer in Essen im Jahre 1991.

Die Studie beschäftigt sich weiter mit dem Fall von Karl Rahm, dem Ghettokommandanten von dem Zeitraum 8. 2. 1944–5. 5. 1945. Rahm, gleich mit beiden Vorhergehenden stammte aus Niederösterreich. Am 1. 2. 1934 trat er die NSDAP und am demselben Tage auch die SS ein. Im Januar 1939 war er Wiener Zentralstelle für jüdische Auswanderung zugeordnet und seit jener Zeit nahm er an den tragischen Schicksalen der Juden teil. Bevor er nach Terezín kam, hatte er eine führende Funktion in Prager Zentralstelle für jüdische Auswanderung bekleidet. Seine Kommandierung in Terezín war mit sogenannter „Verschönerung“ der Stadt verbunden, das mit dem erwarteten und später auch verwirklichten Besuch des Delegierten des internationalen Roter Kreuz Ausschusses zusammenhing. Sie machte sich auch durch eine große Welle der Frühlings- und Herbstdeportationen in den Ausrottungslager Auschwitz bemerkbar, sowie auch durch eine Menge von persönlichen Grausamkeiten und weiteren Vergehen.

Nach der Flucht aus Terezín wurde Rahm am 26. 11. 1945 in Österreich verhaftet und Ende 1946 an die tschechoslowakischen Behörden übergeben. Nach der gründlichen Ermittlung fand von 23. bis 30. 4. 1947 ein Gerichtsverfahren vor dem außerordentlichen Volksgericht in Litoměřice statt, am nächsten zu dem Ort seiner schwersten Verbrechen. Der Todesstrafeurteil war gesprochen und am 30. 4. 1947 vollgezogen.

In Rahm's wurde die Genugtuung der Gerechtigkeit gegeben.

Bývalý velitel terezínského ghetta Karl Rahm před popravou

POZNÁMKY K PSYCHOLOGII ŽIVOTA V KONCENTRAČNÍM TÁBOŘE V TEREZÍNĚ

Jiří Diamant

Autor studie strávil v terezínském ghettu téměř dva roky jako 12–13letý chlapec. Byl zde vězněn s rodiči a mladším bratrem. Podstatnou část této doby prožil v chlapeckém domově L 417. V prosinci 1943 byl s celou rodinou deportován do Osvětimi-Birkenau, kde žili v tzv. terezínském rodinném táboře půl roku. Jiří – již čtrnáctiletý – odešel v červenci 1944 s dalšími 98 chlapci do vedlejšího tábora a odtud na práci. To mu zachránilo život. Jeho rodina zahynula v plynové komoře při likvidaci rodinného tábora.

Po osvobození se Jiří Diamant vrátil domů, vystudoval psychologii a filosofii na FF Masarykovy univerzity v Brně a později ještě medicínu na Karlově univerzitě v Praze. Zastával významné vědecké a pedagogické funkce. Od roku 1968 žije s rodinou v Nizozemí, kde také pracoval v oboru psychologie a lékařství až do odchodu do důchodu.

Po listopadu 1989 již několikrát pohostinsky přednášel psychologii na univerzitách v Brně, Olomouci a Praze.

Je více než odvážné pokoušet se po více než dvacetiletém odstupu o vědecké zpracování vlastních zážitků a zkušeností z období takřka dvouleté internace v Terezíně. Nezbyvá než vytěžit alespoň několik psychologických postřehů a poznatků ze situace, kterou lze z hlediska metodologického považovat za jedinečný, neopakovatelný psychologický pokus. Řada autorů se snažila utřídit své zážitky již dlouho přede mnou a odvodila z nich některé obecnější poznatky. Smyslem mého příspěvku je pokus formulovat některé problémy spojené se životem v Terezíně z hlediska experimentální a klinické psychologie.

Zvláštnosti života v Terezíně z hlediska psychologického

Z psychologického aspektu lze terezínské ghetto pokládat za koncentrační tábor sui generis, do něhož byly soustřeďovány osoby, které byly podle určitých kritérií považovány za nevhodné, nepřátelské či jinak nežádoucí pro „Velkoněmeckou říši“. V Terezíně podobně jako v jiných koncentračních táborech vzniklo taktó nedobrovolné společenství lidí různého věku, pohlaví, vzdělání, zaměstnání a etnografického původu. Kritériem výběru byly s nadměrnou důkladností zpracované norimberské zákony, podobně jako jiná hlediska politická či ideologická byla rozhodující pro výběr osob do jiných koncentračních táborů. Lze tedy terezínské ghetto považovat za koncentrační tábor, v němž žili věžňové vytřídění podle zvláštních kritérií ve specifických podmínkách existenčních.

Za zvláštní podmínky internace v Terezíně lze považovat především tyto okolnosti:

1. Přijížděly sem vesměs osoby, které byly předtím vystaveny několikaletému procesu postupného omezování svobody a snižování lidské důstojnosti, realizovanému řadou zákonných opatření. Toto časové údobí lze nazvat obdobím přípravným.

2. Do Terezína byly odváženy především celé rodiny podle předem vypracovaných seznamů formou transportů – období deportace.

3. Internace v terezínském táboře znamenala náhlou radikální změnu prostředí pro celé rodiny, spojenou se ztrátou majetku, zaměstnání a možností vzdělávání – období internace.

Dále se budu zabývat podrobněji každou z uvedených zvláštností terezínského ghetta.

1. Období přípravné

V procesu postupné degradace Židů zásahy nacistů lze spatřovat několik důležitých faktorů:

a) izolace, tj. oddělení od dosavadních zdrojů společenského styku především v zaměstnání

b) deprivace, tj. strádání nedostatkem nějaké důležité potřeby

c) frustrace, která nastává pokaždé, když se organismus setkává s víceméně nepřekonatelnou překážkou či nesnází na své cestě za ukojením nějaké vitální potřeby

d) nivelizace, tj. ztráta individuality, přehlížení schopností a dovedností jednotlivce, jeho zásluh, vzdělání a posléze i jména.

V procesu déledobého systematického uplatňování těchto principů docházelo zpravidla k závažným změnám v duševním životě převážně většiny postižených. V důsledku stupňující se mnohočetné dlouhodobé zátěže se často objevovala zvýšená citlivost až přecitlivělost, značná citová nestálost, převaha záporných nálad, poruchy pozornosti – nesoustředěnost až roztěkanost –, poruchy paměti, pocity pronásledování, pocity méněcennosti a posléze někdy i výrazné změny chování, jako je ustrašenost, nedůvěra aj.

Násilná izolace od společenského styku včetně kulturních zdrojů, prováděná metodou postupných zákazů, vedla v řadě případů k poruchám zprvu dočasným, později i k déledobým změnám povahovým. Tento proces lze pokládat za jeden z faktorů, vedoucích ke vzniku schizothymisace, tj. k vytvoření jedinců uzavřených opatrnických, úzkostných a úzkostlivých, nedůvěřivých, nejistých, ostýchavých a plachých. U některých disponovanějších jedinců mohlo už zde dojít k trvalejšímu uzavření do vlastního „já“ (autismus), případně k poruchám „jáství“ nebo k pocitům odcizení od vnějšího světa. Izolace vedla také k narušení citových vazeb k okolí, ke změnám ve stupnici hodnot, ke ztrátě zájmů. Realita životní se stávala stále krutější a nepřátelštější, nebyla reálná obrana proti ní, nebyla možnost úniku. Zbývaly toliko cesty nereálného úniku do minulosti, do snění, vlastních úvah a myšlenek o existenci, smyslu života, případně do mystiky a náboženství. Lidé volili tu cestu, která nejlépe vyhovovala jejich povahovému

založení, věku a duševní a citové vyspělosti. Zdá se, že nejlepší ochranou proti stupňující se zátěži byly životní zkušenosti, realistické postoje a ustálené životní názory.

Izolace souvisí s deprivací, se strádáním v důsledku neuspokojování důležitých potřeb. Deprivace může být různá podle druhu omezených nebo odstraněných podnětů, nejzávažnější je deprivace smyslová a citová. Je až zarážející, jak málo bylo dosud využito k vědeckému zpracování zkušenosti vězňených Židů, kteří byli podrobeni dlouhodobé selektivní smyslové a citové deprivaci, tj. byl jim znemožněn na řadu let styk s určitými smyslovými a citovými podněty. Při pokusech se smyslovou deprivací popisují autoři vznik lehčích i těžších duševních poruch u některých osob, které se pokusům podrobily zcela dobrovolně. Mnohé z nich musely pokus předčasně ukončit. Nedostatek citových podnětů a pevných citových vazeb může mít zvláště těžké duševní následky u dětí a dospívajících. Postupnou smyslovou a citovou deprivaci spolu se znatelným ochuzením a stereotypizací prostředí můžeme uvádět ve vztah s postupným ochuzováním myšlenkového a citového života pronásledovaných, který se posléze zbiologizoval, zjednodušil a zpřimitizoval natolik, že mohl připomínat regresi na nižší vývojový stupeň duševního života. Ve skutečnosti šlo spíše o dočasnou či trvalejší redukci duševního života, související s celkovou fyziologickou a biologickou redukcí vitality v radikálně zhoršených životních podmínkách.

Období předcházející internaci v Terezíně se vyznačovalo chronickou frustrací potřeb, tj. nepřekonatelnými překážkami na cestě k jejich uspokojení. Byly frustrovány potřeby biologické (hlad, žízeň, sexuální tužby), kulturní a sociální. Chronická frustrace postupně vedla ke zvýšení prahu frustrační tolerance; lidé si zvykli obejít se bez mnohého, co jim dříve připadalo zcela nezbytné k životu. Původně zvýšená agresivita, kterou často vidáme v psychologických pokusech s frustrací, se projevovala zprvu jako chronicky zvýšená dráždivost, později byla vystřídána depresí a apatií.

Nivelizace, záměrné přehlížení individuálních zvláštností, patřila k dalším zhoubným zákrokům rafinované psychologické války fašistů. Postupné doplňování jména symbolem Davidovy hvězdy a biblickým přídomkem Israel nebo Sára, následované nahrazením jména transportním číslem, vedly k narušování sebecitu, narůstání pocitů méněcennosti a kompenzačních snah, a někdy vyústilo v naprostou pasivitu, poddajnost a otupělost. Projevy nesouhlasu, nevěle, protesty a revoity byly méně časté.

Několik uvedených psychologických postřehů dokumentuje skutečnost, že deportaci a internaci Židů v Terezíně předcházely systematické prováděné psychologické zásahy, směřující k psychickému narušení a k fyzické likvidaci obětí. Plynulost a záměrné stupňování těchto zásahů považují za důležitý specifický znak, ovlivňující vznik duševních změn u Židů v Terezíně, případně v jiných ghettech.

2. Období deportace

Deportace židovských rodin do Terezína znamenala náhlou, neodvratitelnou změnu dosavadního způsobu života, radikální narušení dosud vytvořených životních stereotypů (návyků, postojů, názorů, potřeb, stupnice hodnot). Na rozdíl od emigrace byla deportace změnou nedobrovolnou, bez možnosti předem se seznámit s podmínkami budoucího života a nějakým způsobem je ovlivnit. Byl tedy transport do Terezína náhlým přechodem z postupně se zhoršujících známých poměrů do neznáma a provizoria životního, spojeného s možností ohrožení všech hodnot včetně základních: života vlastního a osob nejbližších.

Povolání do transportu mohlo znamenat pro zvláště oslabené jedince poslední impuls k definitivnímu ukončení života. Pro ostatní to byla zkouška schopnosti přizpůsobit se novým životním podmínkám a síly pudu sebezáchovy. Bylo nutné soustředit se na to, co je důležité vzhledem k zachování existence a upustit od všeho, co je z tohoto hlediska druhořadé. Nastala nutnost podstatné redukce potřeb a třídění věcí z hlediska možnosti zachování života. Nebylo to snadné. Mnozí, kdož byli zvyklí měřit život výhradně hodnotami materiálními, se křečovitě snažili uchovat co nejvíce hodnot s iracionální vírou, že se snad přece jen podaří něco zachránit a uchovat. Surový nápor životní reality byl zde zřejmě příliš silný, než aby nepodlomil u některých aspoň zčásti schopnost střízlivě a kriticky myslet a nenahradil ji pověrami, předtuchami, nadějemi, vírou a mystickými tušenými.

Transport samotný znamenal vypětí fyzické i psychické. Objevovala se obava z neznáma, z nejisté budoucnosti a pod její tíhou dočasně slábla naděje a víra ve šťastný obrat. Většina lidí nastupovala na cestu ve stavu duševní změněnosti: navenek apatičtí, bezvládní a bezbranní jedinci, uvnitř rozbolavělí a zdeptaní valíci se událostmi. Jejich jedinou snahou bylo přežít epizodu, která je očekává, a vrátit se co nejdříve tam, odkud odcházeli, a pokračovat v násilím přerušném životě. Všichni věděli, že to bude těžká epizoda, lišili se však v odhadu její délky: optimisté počítali měsíce, pesimisté léta.

Někteří se ptají, proč nedošlo ke vzpouře, proč se lidé více nevzpírali nespravedlivému rozsudku, proč se nepokoušeli mu uniknout. Ke vzpouře je nutná především organizace, aktivita a bezprostřední cíl. Úspěšnou vzpuru mohou provést lidé, které se snaží docílit něčeho určitého, i když si realizaci záměru mohou v podrobnostech představovat poněkud odlišně. Systematická dlouhodobá perzekuce Židů však záměrně směřovala k nahrazování všech životních jistot nejistotami, normálního života provizoriem, domova ghettem, v němž se rýsovala jen malá možnost přežití. Jak se mohla vzbouřit takto zdeptaná skupina tak důkladně izolovaná od ostatního obyvatelstva a od zbraní? Bylo nutno vzepřít se vnitřně, uniknout tam, kde není možnost pronásledování, do myšlenek, tužeb a nadějí, uzavřít se před nepříznivým vnějším světem a ohradit se hradbami vzpomínek. Snížili potřeby, zájmy, iniciativu a vše, čím se vyznačovali mnozí v dobách příznivých na minimum a připravit se na duševní přezimování s jediným cílem – přežít! V takovém rozpoložení opouštěli mnozí své rodné město, přátele, známé krajiny a milá místa. Krajina, kudy jeli, byla pojednou cizí, vzdálená, docházelo

k pozvolnému odcizování, uzavírání před vnějšími vlivy, uplatnil se ochranný útlum. Víceméně i v těchto podmínkách se vyskytli jedinci, kteří zůstali nezlomeni a v mysli se připravovali na aktivní odboj, na vzpouru, jejíž realizaci zatím odkládali.

3. Období internace

Období vlastní internace lze ve shodě s jinými autory dělit na fázi příchodu (šoku z přijetí), počátečního přizpůsobování, dále na vlastní období věznění a konečně na fázi propuštění z Terezína ve formě transportů „na Východ“. Za zvláštní období je nutno považovat údobí osvobození a dobu bezprostředně na ně navazující a konečně období pozdních následků. Cohen píše o fázi iniciální reakce, adaptace a rezignace.

Věznění v Terezíně rozhodným způsobem ovlivnilo další duševní a mnohdy i tělesný vývoj každého vězně. Velikost, trvalost a druh těchto změn souvisí především s délkou pobytu v Terezíně, s věkem, ve kterém vězeň do tábora přišel, dále se socioekonomickým prostředím z něhož vězeň vyšel, délkou přípravného období, strukturou osobnosti před začátkem perzekuce a stupněm jejího narušení v období před deportací, dále se vzděláním, povoláním, rozumovou a citovou vyspělostí každého z uvězněných. Ukazuje se, že faktorů, které ovlivňují škodlivost jedinečného traumatického zážitku z doby věznění, je mnoho, a není zatím možno přesně stanovit jejich hierarchii z hlediska významnosti.

Pobyt v terezínském ghettu znamenal vážný zásah do psychického i fyzického života jedince, který mohl dočasně, trvaleji nebo trvale narušit strukturu jeho osobnosti, poškodit jednotlivé psychické funkce, narušit v dřívějším životě získané dovednosti, případně zabrzdit nebo zastavit (někdy i urychlit) rozvoj vloh, schopností a nadání.

Jsou lidé, kteří se pozastavují nad dosahem těchto změn, a někteří dokonce pochybují o tom, zda je možné, aby člověk po tak traumatizujících dlouhodobých zkušenostech zůstal psychicky zcela intaktní, normální. Takto kladenou otázku nelze zcela jednoznačně zodpovědět. I když u mnoha bývalých vězňů nejsou na první pohled patrné výrazné odchylky od normálního chování či duševní výkonnosti, lze předpokládat, že silná a dlouhodobá traumatizace nesporně ovlivňuje – dočasně nebo trvale – duševní život člověka, především jeho život citový. Domnívám se, že pod vlivem traumat dochází ke změnám zvláště v citovém životě, objevuje se zvýšená citlivost, labilita, zvyšuje se úzkost a deprese, případně agrese, city jsou méně rozmanité a citové vztahy méně hluboké a méně trvalé. Dalším ukazatelem duševní nerovnováhy jsou poruchy pozornosti a paměti, proces učení je zpomalen a zhoršen, duševní život se stává stereotypním, obsahově i formálně chudým, přizpůsobivost je zhoršena. Mnohé z těchto poruch jsou uváděny v pracích, zabývajících se pozdními následky pobytu v koncentračních táborech.

Cohen tvrdí, že život v koncentračním táboře ukázal, že přizpůsobivost člověka je daleko vyšší, než by bylo možno a priori předpokládat. „Člověk je schopen

omezit se v ukájení životních potřeb na minimum, jež se téměř vymyká představivosti každého, kdo sám takový tábor neprožil.“ Přizpůsobivost člověka má však jisté meze, a to jednak vzhledem k velikosti intenzity jednorázové krátkodobé zátěže, jednak vzhledem k trvání dlouhodobé zátěže. Následky škodlivých vlivů se mohou u organismu objevit v oblasti duševní buď bezprostředně, anebo častěji teprve po určité době latence, po jistém časovém odstupu od reálného nebezpečí. Ukazuje se, že duševní poruchy se objevují často až v době uvolnění, tj. po určité době od osvobození z koncentračního tábora.

Pobyt v Terezíně vedl u převážné většiny vězňů k mobilizaci potřeby sebezachování. Tato tendence spolu s potřebou obživy se stala hlavní silou určující chování vězňů ve značně zjednodušených meziosobních situacích. Je pochopitelné, že podstatná redukce zájmů a jejich soustředění na základní biologické potřeby vedla u mnohých k zjednodušení rejstříku projevů chování, k odstranění společenských rolí, zábran a přetvárek. Zvýšil se počet asociálních projevů chování (hlavně krádeže a „šlojs“), bylo možno sledovat boj o život, o výsadní postavení v táboře nebo o záchranu před transportem atd. Na druhé straně se však vyskytovali jedinci se zachovalými kulturními zájmy a životními ideály, které byly často v příkrém rozporu s tvrdou realitou a s pudem sebezáchovy.

Období příchodu do Terezína je náhlou radikální změnou dosavadního životního prostředí, která u některých méně odolných jedinců vyvolávala těžkou duševní krizi. (Frankl: „psychický šok“.) Tento psychický šok mohl u lidí zvláště zeslabených, především u starých osob, vést k rychlé smrti, u ostatních docházelo zpravidla k pomalejšímu či rychlejšímu přizpůsobování k novým životním podmínkám. Někteří lidé měli při příchodu do koncentračního tábora pocit, jakoby se pohybovali ve snu, docházelo u nich k projevům depersonalizace.

Vlastní pobyt v Terezíně byl do jisté míry poznamenán vystupňovaným používáním způsobů duševního nátlaku, které jsem již uvedl výše. K maximálnímu uplatnění těchto principů však docházelo zpravidla teprve v dalších táborech, do kterých byli čas od času někteří vězňové překládáni. Izolace měla v terezínských poměrech mnohem dokonalejší ráz: ghetto bylo obeháno hradbami a styk s okolním obyvatelstvem prakticky znemožněn. Poštovní styk byl minimální, možnost kulturních informací malá. V táboře bydleli zvlášť muži, zvlášť ženy a ve zvláštních domovech chlapci a dívky. Izolovány byly též osoby práce neschopné a nemocné. Styk mezi členy rodiny byl možný, byl však časově regulován (jen výjimečně bydlely některé rodiny pohromadě). Zvláštností Terezína ve srovnání s jinými koncentračními tábory bylo věznění dětí a osob starých a nemocných. Tyto věkové kategorie byly nejvíce postiženy jednak bezprostředně, jednak pozdními následky věznění.

Deprivace smyslová se v Terezíně projevila dalším omezením možností smyslového vnímání a poznávání. Smyslová deprivace vedla k výraznému snížení estetického cítění, citová deprivace narušila citové vztahy mezi mužem a ženou a mezi generacemi. Velmi těžce snesitelná byla pracovní deprivace, nemožnost systematické cílevědomé pracovní činnosti ve shodě s dosavadním vzděláním

a kvalifikací vězňů. Život se takto stal jednotvárný, čas plynul pomalu a nedostatek osvěžující změny vedl pozvolna u mnohých k pasivitě a apatii. Je obdivuhodné, že i za takových podmínek se v domovech mládeže podařilo poloilegálně realizovat vysoce hodnotné vyučování, které mnoha mladým lidem umožnilo po osvobození pokračovat ve studiích bez větších časových ztrát. Tyž obdiv patří některým umělcům a vědcům, kteří se houževnatě a často úspěšně pokoušeli prolomit bariéru psychické deprivace pořádáním koncertů a přednášek. Tísňivé prostředí ghetta Terezín urychlilo zrání řady hodnotných děl literárních, hudebních i výtvarných.

V podmínkách terezínského ghetta docházelo často k projevům citové korekce zvláště u dětí a dospívající mládeže. Vztahy mezi lidmi ztrácely citovou hloubku, zmizel pocit uspokojení, radosti a štěstí. Život plynul v úzkosti, obavě a nejistotě o osud vlastní a lidí nejbližších. Uprostřed těchto záporných nálad jen občas kmitl paprsek naděje, která byla často rozdmýchávána uměle pomocí nepodložených zpráv a pověstí, které se šířily závratnou rychlostí. V takových chvílích se rozjela fantazie od minulosti přes přehlíženou přítomnost do budoucnosti a vykreslila chvíle návratu a budoucí život.

Frustrace potřeb byla každodenním jevem v terezínském životě. Byl trvalý nedostatek jídla, vedoucí ke karenci z hladu, rozdělovaná strava byla málo pestrá, jednotvárná. Postupem doby se čas redukoval na interval mezi rozdělováním jednotlivých jídel, prožívání času bylo stále více ovlivňováno fyziologickými procesy trávení.

Duševní život terezínských vězňů byl významně ovlivňován ztrátou smyslu života a jeho nahrazením iracionální nadějí v nový lepší život. Ztrátu smyslu života nazval Frankl výstižně existenciální frustrací. Ta vzniká prakticky tehdy, když člověk pochybuje o smyslu své existence, když smysl jeho bytí se stal sporným, dosavadní smysl ztratil odůvodnění a člověk neví co dál, když pochybuje o smyslu lidského života vůbec, nebo prožívá konflikt mravní či konflikt svědomí. Tento stav byl posilován především trvalým provizoriem terezínského života. K základním potřebám člověka patří potřeba jistoty, opory, perspektivy, pevných a trvalých hodnot a meziosobních vztahů. Všechny tyto potřeby byly záměrně frustrovány nestálostí a měnlivostí podmínek terezínského života, nepravdivým střídáním všednosti, nudy a jednotvárnosti s náporu nejistoty a nebezpečí ve formě transportů.

Chronická frustrace vystupňovala význam v běžném životě zcela bezpodstatných věcí. Množily se hádky o malichernosti: o lepší postel, větší kousek chleba, sebemenší možnost uplatnění. Tím více zde vynikaly příklady obětavého lidství, soucitu a aktivní pomoci.

Nad veškerým terezínským životem se neustále vznášel přízrak transportů na Východ, do neznáma, které znamenaly bezprostřední hrozbu smrti. Nikdo nevěděl, kdy na něj dojde řada, kdy půjde, kam, proč a s kým. Transporty byly hroživým vyvrcholením provizoria života v Terezíně, byly předzvěstí další etapy na cestě ke „konečnému řešení“ židovské otázky. V obdobích transportů, která při-

cházel nepravdělně podle nevyzpytatelného klíče, se život v Terezíně stával nejtříživějším. Zátěž se pro mnohé stala nesnesitelnou. Množily se projevy zoufalství, boj o záchranu se vystupňoval, frustrace dosahovala vrcholu. I za těchto podmínek však většina lidí odsunovala strach ze smrti, počet sebevražd byl vůbec překvapivě nízký. Nakonec se z těchto bojů vynořila skupina těch, kdož byli udoláni, odcházel transport pasívních, apatických lidí, kteří se bez odporu dali naložit do nákladních vagonů a odvézt třeba na smrt do plynu tam, kam už před nimi jeli jiní.

V Terezíně ztratil jedinec veškerý svůj význam. Transporty přicházely a odcházely. Člověk přišel pod jedním číslem a odjížděl pod druhým. Scházela zde úplně možnost soukromého života: společně žily desítky lidí, ulice byly přeplněny, do přírody nebyl povolen přístup, nikde nemohl být člověk ani chvíli sám. Tento stav spolu s nedostatkem spánku přispěl neobyčejnou měrou ke zvyšování všeobecné podrážděnosti, jež se místy měnila až v nedůtklivost. Hádky mezi spolubydlícími ještě více zatěžovaly beztak již labilní nervový systém vězňů. Člověk byl neustále obklopen lidmi, a přesto se pokoušel vzdálit se jim, uzavřít se do sebe a hledat sám v sobě oporu, jistotu a pochopení. V beztvarem, nedostatečně organizovaném davu se stával jedinec bezvýznamnou částicí, která podléhala stejně jako ostatní všem výkyvům, vyvolaným vnějšími vlivy, nejčastěji panikám. Přes všechny nepříznivé podmínky snažil se každý udržet sám pro sebe a pro své nejbližší alespoň něco ze své dřívější osobnosti, aby někdy, až bude moci opět svobodně vydechnout, mohl být opět tím, kým býval před svým násilným znetvořením.

S nivelizací převážně většiny jedinců kontrastuje způsob, jímž se pokoušeli nacisté o vytvoření táborového vedení. Pomocí aplikace tzv. vůdcovského principu vybrali několik málo jedinců a dali jim funkci, odpovědnost a moc. Na většinu vězňů působilo toto „povýšení“ záporně pokud jde o povahové změny.

Rozsah této práce umožňuje uvést jen některé doklady ze života v Terezíně, které svědčí pro trvalé stupňování psychické zátěže v tomto koncentračním táboře, přičemž ve vnějších zásazích bylo možno prokázat stále dokonalejší aplikaci principů, sloužících k duševní likvidaci vězňů.

Duševní stav terezínských vězňů po osvobození

Pozornost nejnovějšího psychologického bádání se soustřeďuje stále více na duševní stav bývalých vězňů koncentračních táborů v době osvobození a bezprostředně po něm, a zejména na období po delším časovém odstupu od věznění. Rovněž závěry mého výzkumu ve shodě s tvrzením mnoha badatelů ukazují, že pravděpodobnost psychických změn v důsledku věznění je poměrně veliká.

Bezprostřední reakce na osvobození probíhala u některých osob ve formě nervového vyčerpání, které se projevilo skleslostí, únavou, depresemi a pláčem, případně nadměrnou spavostí. Teprve po odeznění této reakce se objevila zvýšená chuť k životu, hlad, touha po domově, stesk po rodině a další projevy chování, svědčící pro postupnou adaptaci na nové příznivé životní podmínky. U jiných

vězňů probíhal „šok z osvobození“ daleko bouřlivěji: objevila se nevýslovná radost a vzápětí touha pomstít se, bojovat, ukrást, co se dá, a vrátit se domů. Podle Frankla se u některých osvobozených objevovaly opět pocity depersonalizace (život ve snách, „to nejsem já“).

Po odeznění bezprostřední reakce, která trvala někdy týdny i měsíce, nastalo období rehabilitace, v němž převažovala nutnost co nejrychleji a nejlépe se začlenit do nových podmínek společenských a pracovních. Toto období si vyžádalo maximálního vypětí sil dosud zeslabených bývalých vězňů.

Zmizela ničivá psychická zátěž, izolace, deprivace, frustrace a nivelizace z velké části pominuly. Elán, se kterým se mnozí pustili do nového života, byl překvapující: obnovovaly se rodinné svazky, sňatek uzavírali mnozí mladí lidé, rodily se děti poměrně starým rodičům, obnovoval se rozkradený majetek a život byl opět naplněn prací, zábavou i odpočinkem, život dostal opět smysl.

Přes příznivé vnější životní podmínky nezůstala válečná utrpení bez dalšího vlivu na duševní život většiny bývalých vězňů. Vnitřní rehabilitace duševní probíhala mnohem pomaleji a obtížněji než adaptace ve vnějším chování. Po čtyřech a více letech se u některých začaly objevovat příznaky duševní nerovnováhy převážně neurotického rázu. Podle Chodoffa mají pro výklad povahy a přetrvávání duševních změn po věznění význam především faktory, jako věk v době věznění, zničení domova a smrt nejbližších příbuzných, nesoulad mezi představami z období zátěže a realitou světa po osvobození a další.

Ukázalo se, že dlouhodobá traumatizace narušila zejména u mladých lidí možnost dokonalé adaptace a duševní rovnováhy. O. Klein uvádí z obtíží při přizpůsobování u osvobozených mladistvých nápadnou neochotu podrobit se jakékoli kázní, pasivitě, nesnáze při rozhodování a nedostatek životního cíle. Trvalejší duševní následky jsou podle jeho názoru výjimečné. Dalším nápadným rysem byla určitá mravní netečnost a lhostejnost, projevující se tolerantností při hodnocení morálních přečinů všeho druhu.

U dětí, které byly od kojeneckého věku po tři léta v Terezíně, dlouho přetrvávaly poruchy v citové oblasti: panická hrůza před zviřaty, ustavičný strach, že jim někdo něco vezme (hračky, jídlo), úzkost při odchodu člověka a vůbec nápadná nedůvěra k okolí a k lidem. U školních dětí a pubescentů převažovala nedůvěra k lidem, ztráta víry v člověka, hyperkritičnost, závistivost, neschopnost vědět. Častý byl pocit prázdnoty. U dětí, které prožily v podmínkách táborů nejtěžší věk, byl zpravidla postižen globálně celý vývoj fyzický a hlavně neuropsychický. Větší děti vykazují spíše poruchy charakterové, jejichž hlavním rysem je narušení vztahu k lidskému okolí a k vlastnímu já . . . Jisté stopy zanechalo těžké strádání . . . prakticky u všech, a to především ve zvýšené zranitelnosti: jejich rovnováha je vratká, malé změny jejich životní situace vedou snadno ke zhroutilí. Individuální rozdíly jsou však zřejmě značné. Děti ze stabilních rodin přestály vcelku tyto podmínky lépe, rovněž děti vychovávané k samostatnosti. U všech postižených dětí přetrvávala jistá úzkost.

Uvedli jsme alespoň některé psychické změny vzniklé v důsledku dlouhodobé

traumatizace v koncentračních táborech, a to jednak u dospělých vězňů, jednak u dětí a dospívajících. Zhodnocení pozdních následků dlouhodobé duševní zátěže u bývalých vězňů tábora v Terezíně zůstává dosud stále naléhavým úkolem psychologie a psychiatrie. Získané výsledky mohou přinést cenné poznatky nejen pro praxi, nýbrž i pro řešení řady otázek z teoretické psychologie.

Poznámky a použitá literatura:

- 1) Tato studie je upravenou verzí kapitoly, jež vyšla anglicky v knize Terezín, vyd. Rada židovských náboženských obcí v Českých zemích, Praha 1965. Německy vydána v knize Theresienstadt, Europa-Verlag, Wien, 1968.
- 2) Broadbert, D. E.: Differences and Interactions between Stresses., Quart. J. Exp. Psychol., XV, 3, 1963.
- 3) Buss, A. H.: Physical Aggression in Relation to Different Frustrations, J. Abn. Soc. Psychol., 67/1, 1963.
- 4) Diamant, J.: K otázce navozování a zjišťování úzkosti, Psychol. štúdie SAV III, Bratislava, 1961.
- 5) Eitlinger, L.: Pathology of the Concentration Camp Syndrome, Preliminary report, Arch. Gen. Psychiat., 5, 1961.
- 6) Frankl, V. E.: Ein Psycholog erlebt das Konzentrationsl., Wien 1946. Psychologie und Psychiatrie des KZ v Psychiatrie der Gegenwart, Forschung u. Praxis, sv. III, Soziale und Angewandte Psychiatrie, Berlin, 1961.
- 7) Helweg-Larsen, et alii: Famine Disease in German Conc. Camps. Complications and Sequels with special Reference to Tuberculosis, Mental Disorders and Social Consequences, Acta Psychiat. Neurol. Scand., Suppl. 83, Copenhagen, 1952.
- 8) Chodoff, P.: Late Effects of the Conc. C. Syndrome, Arch. Gen. Psychiat., 8/4, 1963.
- 9) Klein, H., et alii: Former Conc. C. Inmates on a Psychiatric Ward, Observations. Arch. Gen. Psychiat., 8/4, 1963.
- 10) Klein, O.: Vliv KT na etický charakter židovské mládeže. (Dizertační práce.) Praha, 1948.
- 11) Knobloch, F. a kol.: Neurózy, Praha 1956.
- 12) Kratochvíl, St.: K psychoterapii existenc. frustrace, Čs. psych., LVII/3, 1961.
- 13) Kraus, O., Kulka, E.: Továrna na smrt. Dokument o Osvětimi, Praha 1957.
- 14) Langmeier, J., Matějček, Z.: Psychická deprivace v dětství, Praha, 1963.
- 15) Lékařská konference F.I.R.: Chronická progresivní asthenie a jiné následky věznění v KT, Praha, 1960.
- 16) Utitz, E.: Psychologie života v terezínském KT, Praha 1947.

NOTES ON THE PSYCHOLOGY OF LIFE IN TEREZIN CONCENTRATION CAMP

Jiří Diamant

Resume

The author deals with the psychological aspects of the oppression of Jews in Bohemia and Moravia during the Nazi occupation. He devotes special attention to the principles and methods used to humiliate them both before being deported to camps and then, to an even greater extent, in the camps themselves.

We are concerned here chiefly with social and cultural isolation, deprivation of the basic needs of life, increasing frustration and levelling out in the form of negating individual qualities of the personality, and degradation to an insignificant part of the mass (numbers instead of names).

This systematic pressure, increasing curtailment and bans leading to psychical degradation of individuals and to the impairment of their mental balance, resulted in serious changes in the lives and behaviour of the individual as well as in his social relations which became more aggravated especially in periods prior to and during deportation to Terezín; they attained a critical level at the time of the transports to the "East". Psychically frail and vulnerable individuals (especially the old and the ill) often could not cope with this heavy burden and it ended either in their premature death or in suicide, or in psychical illnesses.

Living in the Terezín Ghetto required mobilization of all one's powers for self-preservation. Following psychical shock, as a result of sudden changes in the environment, there came about a period of adaptation to the drastically worsened living conditions and restrictions imposed in all ways on the individual. Psychological pressure on the prisoners during their stay in Terezín never let up and was climaxed in the period of transport to the "East" which were a real threat to their lives.

It is true that liberation in 1945 and the period after that marked the end of this long-term, systematic oppression, but certainly not the end of the mental effect of its results. Among many former prisoners a number of short-term and long-term psychical disorders (derangements) occurred, sometimes years after liberation. Especially among young people this long period of traumatization destroyed the chances of their adapting well to the new living conditions following liberation, or to the restoration of their mental equilibrium.

Among children who lived their earliest years in the Terezín concentration camp and elsewhere, subsequent overall physical and especially neuropsychical development was usually affected.

It is necessary for psychology and psychiatry to devote special attention to evaluating the later results of long-term mental hardships among former concentration camp victims. The information obtained can prove valuable not only in offering more effective help to those who survived, but can contribute to enriching clinical and theoretical psychology.

ANMERKUNGEN ZUR LEBENSPSYCHOLOGIE IM KZ TEREZÍN

Jiří Diamant

Resümee

Der Autor beschäftigt sich mit den psychologischen Aspekten der Unterdrückung von Juden in Böhmen und Mähren im Zeitraum der nazistischen Okkupation. Er widmet eine besondere Aufmerksamkeit den Prinzipien und Methoden, die zur psychischen Niederbeugung von Juden sowohl vor den deportationen in die Lager als auch – im beträchtlichem Maße – während des Aufenthalts in Lagern angewendet wurden.

Da geht es vor allem um eine gesellschaftliche und kulturelle Isolation, um eine Entfremdung von gründlichen Lebensbedürfnissen, sowie auch um eine gesteigerte Frustration und eine Nivelierung in Form einer Verneinung der individuellen Persönlichkeitsbesonderheiten und einer Degradierung einer Individualität zu einem bedeutungslosen Massenbestandteil (eine Nummer statt Namens).

Systematische Durchsetzung und Steigerung von Einschränkungen und Verboten, einer psychischen Degradierung der Einzelpersönlichkeit, sowie auch einer Verletzung seines seelischen Gleichgewichts zusteuernd erweckten bedeutsame Benehmensänderungen einer Einzelpersönlichkeit. Solche Änderungen zusammen mit Wandlungen in Sozialbeziehungen steigerten aufs höchste in Zeiträumen vor und während der Deportationen nach Terezín und erreichten ihr kritisches Niveau während der Transporte nach "Osten". Die seelisch labilen und verletzbaren Individuen (besonders die Älteren und Kranken) konnten die Belastung nicht ertragen und endeten vorzeitig tödlich oder begingen einen Selbstmord, bzw. erkrankten psychisch.

Der Aufenthalt in Ghetto Terezín zwang zur Mobilisierung aller Mittel die zur Selbsterhaltung nötig waren. Nach einem psychischen Schock als Schlußfolgerung der plötzlichen Umweltveränderung kam eine Periode von Akkomodation an die drastisch verschlechterten Umweltbedingungen, die die Einzelpersönlichkeitsfreiheit in allen Richtungen begrenzten. Der psychologische Druck auf die Gefangenen während des Aufenthalts in Terezín ließ nicht nach und erreichte das Höhepunkt während der Periode von Transporten nach Osten, die eine tatsächliche Bedrohung der Leben der Gefangenen darstellte.

Die Befreiung im Jahre 1945, sowie auch die Periode danach, bemerkte zwar Schluß mit diesem langfristigen systematischen Druck, aber auf keinen Fall Ende der seelischen Verarbeitung seiner Folgen. Bei vielen ehemaligen Gefangenen erschien eine Menge sowohl kurz – als auch langfristige psychische Störungen, manchmal nach vielen Jahren nach der Befreiung. Insbesondere bei jungen Leuten wurde die Möglichkeit einer vollständigen Adaptierung auf die neuen Umweltbedingungen nach der Befreiung sowohl auch einer Wiederherstellung des seelischen Gleichgewichtes durch eine langjährige Traumatisierung verletzt.

Bei den Kindern, die ihr zärtestes Alter im Konzentrationslager Terezín oder anderswo erlebten, wurde zumeist ihre ganze weitere körperliche und besonders ihre neuropsychische Entwicklung befallen.

Für die Psychologie und die Psychiatrie ist es notwendig einer Bewertung der Spätfolgen der anhaltenden psychischen Belastung bei den ehemaligen KZ Gefangenen eine besondere Aufmerksamkeit zu widmen. Die erworbenen Kenntnisse können nicht nur für die wirksamere Hilfe den Überlebten wertvoll sein, sondern können auch zur Anreicherung der klinischen und theoretischen Psychologie Beitrag leisten.

VZPOMÍNKY TEREZÍNSKÉHO RODÁKA

Jan Gruntorád

Město Terezín se v povědomí naší i světové veřejnosti stalo symbolem fašistického násilí na národech Evropy. Hlavní pevnost jako součást mašinérie holocaustu Židů, Malá pevnost jako věznice gestapa pro politické odpůrce fašismu. Terezín však měl i jinou minulost. Byl vybudován na sklonku osmnáctého století jako vrcholná bastionová fortifikační soustava, spolu s Josefovem bránící vpádům Prusů do Čech. Později, když ztratil svůj strategický význam, se Terezín stal posádkovým městem, s převážně českým civilním obyvatelstvem.

V období mezi světovými válkami, v letech 1918 až 1938, Terezín plnil úlohu krajní české výspy na hranici se Sudetami. Tehdy již ryze české posádkové město žilo bohatým životem. Mělo dokonale vyvinutou síť obchodů a obchůdků, služeb, dostatek prostor pro kulturní život příslušníků posádky i civilního obyvatelstva.

V Terezíně jsem prožil prvých čtrnáct let svého života, dalších devět let v blízkých Bohušovicích. Pokusím se vylíčit život v Terezíně i události v něm probíhající tak, jak se jevíly dítěti a dorůstajícímu jinochovi. Narodil jsem se v roce 1928 v čp. 132 v nynější Dlouhé ulici. To je ta ulice, do níž byla za druhé světové války, po přeměně Hlavní pevnosti na ghetto, přivedena železniční vlečka, a odkud byly vybavovány transporty do likvidačních táborů na východě. Předbílám však o 15 let. V roce 1928 jsem měl před sebou deset let šťastného dětství.

Můj otec, Josef Gruntorád, byl typograf, pracoval v tiskárně pana Vratislava Kovaříka. Měl na tehdejší poměry pěkný plat, takže naše rodina žila bez hmotných starostí. Matka byla v domácnosti a vzorně pečovala o manžela a tři syny (měl jsem staršího bratra Josefa a mladšího Jaroslava). Otec se plně věnoval své práci a rodině.

Vzpomínám-li na město Terezín svých dětských let, vybaví se mi každodenně vzorně uklizené ulice, pečlivě udržované parky, nedělní promenády v aleji lemující náměstí. Tam se konaly koncerty posádkové hudby, slavnostní přehlídky při příležitosti státních svátků a přísaze nováčků. Parkovou úpravu měla i 5 km dlouhá alej na vnějším valu terezínského opevnění. O nedělích, za pěkného počasí, jsme sem s rodiči vycházeli na procházky, stejně jako většina obyvatel Terezína.

Středem hlavního opevňovacího příkopu probíhal vodní příkop, jímž protékala voda přiváděná z tehdy čisté Ohře. Hospodyně a pradelny sem přicházely máchat a bílit prádlo. Každou zimu byla část hlavního opevňovacího příkopu zatopena, aby bylo možné získat led pro terezínský pivovar. Jihovýchodní část hlavního příkopu sloužila jako kluziště, které bylo po celou zimu zaplněno terezínskou mládeží.

Část opevnění Hlavní pevnosti z východní strany tvořila i řeka Ohře. Proti proudu řeky, přibližně sto metrů nad mostem, byl každé léto zakotven vor s bazény, z obou břehů přístupný po pontonových lávkách. Na pravém břehu řeky

toměřicích německé obyvatelstvo zfanatizováno Henleinem. Litoměřická česká menšina neměla v té době lehký život. V blízkém Terezíně nalézala všestrannou oporu.

Na jaře roku 1938 se v Litoměřicích konal sokolský slet Župy podřípské. Celé město bylo zaplaveno průvodem Sokolů. Vystoupení cvičenců terezínského Sokola na župním sletu bylo generálkou před Desátým všesokolským sletem, který se konal v červenci v Praze. Z Terezína se sletu zúčastnilo několik set cvičenců všech kategorií. Průvod Sokolů Prahou a vystoupení na strahovském stadionu probíhaly ve vypjaté předmnichovské atmosféře. Přítomnost prezidenta Beneše na sletu a vystoupení mužů „Věrní zůstaneme“, to byly životní zážitky i pro desetiletého žáka.

Zbývajícím léta pobytu naší rodiny v Terezíně, do konce června 1942, byla nabita událostmi. Úmrtí prezidenta Masaryka dne 14. září 1937 bylo předzvěstí blízkých se tragických událostí. Pak již přichází rok 1938 s květnovou mobilizací, Desátým všesokolským sletem, zářijovou mobilizací a zrádným mnichovským diktátem. Posádkové město Terezín prožívá tyto události zvlášť intenzívně. Odhodlání bojovat je vystřídáno zklamáním a potupou. Velitel posádky generál Váňa neunesl hanebný diktát a dobrovolně odešel ze života. Obyvatelstvo Terezína a širokého okolí se s ním důstojně rozloučilo při pohřbu s vojenskými poctami.

V září 1938 jsem byl žákem páté třídy obecné školy. Ta byla umístěna v prvním patře nynějšího Muzea ghetta. Terezín se tehdy stal první zastávkou pro mnohé z českého obyvatelstva prchajícího a vyháněného ze Sudet. Během několika dnů počet žáků ve třídě stoupl z asi 30 až na 90. V lavicích jsme seděli po třech, ti, kteří se nevešli do školních lavic, seděli na stupínku a na lavicích přinesených z tělocvičny. Ředitel školy Josef Král a třídní učitelka Marie Samohrdová se všemožně snažili zajistit výuku.

V lavici jsem seděl se spolužákem Váňou, synem velitele posádky. Paní učitelka Samohrdová nám dvěma zadala smutný úkol, zakreslit do nástěnné mapy Československa hranice okleštěné republiky. Teprve s odstupem let jsem si uvědomil, s jakou obětavostí se nám učitelka Samohrdová věnovala. Byla mladá a plná energie, s početnou třídou (koncem roku 1938 nás bylo asi 50) jela do Prahy, ukázala nám Hradčany a navštívila s námi Národní divadlo.

Mezi novými spolužáky jsem našel mnoho kamarádů. Některé z nich jsem navštívil i v jejich provizorních obydlích. Většinou byli umístěni v prostorách Hlavní i Malé pevnosti Terezín. Kasematy – podzemní skladiště a shromaždiště – sloužily jako dočasný příbytek desítkám, možná stovkám rodin.

V té době byly také mimovolně zpřístupněny i ostatní podzemní prostory opevnění Hlavní i Malé pevnosti. Volně průchodná byla celá jižní a jihozápadní galerie se střílnami (od Ohře až k Sokolovně) ve vnějším valu (kontreskarpě) opevnovacího příkopu. Na galerii navazovaly podzemní shromažďovací prostory, soustava minových chodeb směřujících daleko do předpolí pevnosti. Pochopitelně vznikly „znepřátelené“ party, které v bludišti podzemí sváděly urputné boje. Marňe s námi zápolili obecní strážníci, kteří se snažili vstupu do podzemí zabránit.

V září 1938 bylo do Terezína přemístěno české Jungmannovo reálné gymnázium z Litoměřic. Jeho třídy, kabinety, sborovna a ředitelna byly umístěny v různých částech terezínské zásobárny (čp. 137). Do gymnázia se vstupovalo branou v jižní frontě budovy, nalézající se naproti posádkové pekárně. Po dva roky se před začátkem vyučování u této brány shromažďovalo a vesele halasilo na 150 studentů, zbytek studentů českého litoměřického gymnázia. V červnu 1939 a 1940 proběhly na gymnáziu maturity. Profesorský sbor a studenti gymnázia oživili a obohatili kulturní a společenské dění v Terezíně v letech 1938 až 1941.

Obyvatelé Terezína byli zdeptáni mnichovským diktátem a likvidací Československa v březnu 1939. Zvlášť potupné bylo okázalé předávání výzbroje československé armády příslušníkům wehrmachtu. Jako jedenáctiletému klukovi mi v paměti utkvěly zoufalé tváře našich vojáků a nadutost příslušníků wehrmachtu. Z pozdějšího vyprávění mého otce a jeho přítele Batelky (aktivní voják, který pracoval ve zbrojárnách) mi je známo, že část zbraní terezínské posádky byla tajně odvezena a ukryta do konce války členy Sokola (v Třebenicích, Budyni a dalších místech).

Až do poloviny roku 1941, kdy byla Česká obec sokolská nacisty zakázána, byla terezínská jednota velmi aktivní. Vedle učitelů měšťanské školy působili jako cvičitelé starší studenti gymnázia. Z nich vzpomínám zejména na Podzimka a Bubníka. Podzimek trénoval žákovská družstva, která se zúčastňovala župních přeborů na náradí a v atletice. Vždy nás dovedl pochválit při úspěchu a povzbudit při nezdaru. Bubník byl sám vynikající nářaďovec, atlet a především plavec. Na tehdy již městské plovárně měl kolem sebe stále skupinu mládeže, kterou neformálně trénoval v plavání, skocích do vody, se zdatnějšími organizoval plavecké závody.

V profesorském sboru gymnázia, který do Terezína přešel z Litoměřic při odsunu českého obyvatelstva ze Sudet, byla řada obětavých pedagogů. Mohl jsem se s nimi dobře seznámit, neboť ve školním roce 1939–1940 a části školního roku 1940–1941 jsem sám byl studentem Jungmannova reálného gymnázia. O kulturní život Terezína se nejvíce zasloužil pan profesor Slunečko. Mezi studenty gymnázia byl velký výběr talentovaných hereček a herců – ochotníků. S nimi profesor Slunečko nastudoval mimo jiné drama RUR a komedii Charleyova teta. Obě inscenace jsem zhlédl z promítací kabiny kinosálu v Sokolovně, z níž můj otec obsluhoval osvětlovací techniku. Nezapomenutelný byl komický výkon Miroslava Bubníka, jehož atletická postava se nádherně vyjímal ve večerní toaletě Charleyovy tety.

V době, kdy jsem byl studentem terezínského gymnázia, jsme bydleli v Zásobárenské ulici (dnešní Legií) čp. 205. Školní zvonění jsem slyšel při otevřeném okně i v našem bytě, takže do školy jsem vyrážel přesně v osm hodin. Třídy byly rozesety po celé rozlehlé budově zásobárny, takže starší členové sboru občas zabloudili. Všichni studenti gymnázia nosili čepici „masaryčku“ s chodským znakem – hlavou psa. V roce 1940 to bylo Němci zakázáno.

Do primy terezínského gymnázia nás bylo přijato šestnáct, k maturitě jsme se

dostali celkem tři (dva v Roudnici, jeden v Lounech). Do primy se mnou chodili syn a dcera (dvojčata) sedláka Škobise z Českých Kopist. Protože byli židovského původu, nebyl jim povolen zápis do sekundy. Jejich rodinu postihl stejný osud, jako všechny české židovské rodiny.

Koncem roku 1940 Němci terezínské gymnázium zrušili, neboť měli s Terezínem své speciální plány. Většina nás byla přeřazena na reálné gymnázium v Roudnici, několik přešlo do gymnázia v Lounech. V sekundě v Roudnici nás bylo celkem šedesát, po třech letech v kvintě pouze dvacet. Při přechodu z kvarty do kvinty byla Němci nařízena radikální redukce počtu studentů. Pro postup do kvinty byl vedle prospěchu rozhodující výsledek psychotechnického testu, kterému jsme byli podrobeni psychologem Ústavu lidské práce v Praze.

Civilní život v Terezíně se v letech 1940 až 1942 blížil svému závěru. Mládež byla stále z velké části soustředěna kolem tělocvičny. Než došlo k zákazu činnosti sokolské jednoty, byly Sokolovna a stadion zaplněny cvičenci. Bohatý byl i kulturní život nejen v Sokolovně, ale i v ostatních kulturních zařízeních Terezína. V divadelním sále hotelu Záložna na náměstí vystupovali herci z pražských divadel (Nasková, Pištěk, Nedošínská a další), po zákazu Sokola se v tomtéž sále konala ochotnická divadelní představení nejen dospělých, ale i dětí.

Výraznou postavou profesorského sboru se stal terezínský farář Frajt. Byl to mladý hezký člověk, stále obletovaný studentkami vyšších ročníků gymnázia. Na kůru terezínské kostela spolu s profesorem zpěvu Kulhánkem kolem sebe shromáždili početný orchestr a pěvecký sbor. Každou neděli při velké mši v kostele zněla dokonalá chrámová hudba. Mše byla vždy zakončována chorálem Svatý Václave. Farář Frajt měl plamenná kázání, v nichž nezapomínal na povzbuzení národního sebevědomí věřících. To se mu stalo osudným. V roce 1940 byl uvězněn, prošel několika koncentračními tábory, osvobozen byl americkou armádou v dubnu 1945 v Dachau.

V životě Terezína se výrazně projevila skutečnost, že československá armáda byla nahrazena wehrmachtem. Pouze v kasárněch po 42. pěším pluku byl umístěn útvar českého vládního vojska. V ostatních objektech byli němečtí vojáci. Na všech cvičištích i v ulicích města probíhal výcvik nováčků, zvláště pečlivě byl nacvičován parademarš. Němečtí vojáci se k českému obyvatelstvu Terezína chovali přezíravě a arogantně. Po bleskovém poražení Polska v září 1939 a po obsazení Dánska, Norska, Nizozemí, Belgie a Lucemburska a kapitulaci Francie v červnu 1940 se cítili pány světa.

Na podzim 1941 však wehrmacht terezínská kasárna opouští. Proč se tak stalo, jsme pochopili v samém závěru roku, když jsme z hřiště u Sokolovny vídali neobvyklé průvody. Od Kréty, části Terezína vystavěné západně od Hlavní pevnosti, vstupovaly do města první transporty Židů. V pětistupech přicházely nekonečné proudy utrmácených lidí se žlutou hvězdou. Každý měl na sobě co nejvíce šatstva a nesl svá zavazadla. Transporty vycházely z bohušovického nádraží a zaplňovaly celou silnici od Bohušovic až k Terezínu. Do konce června 1942 tyto transporty zabydlely všechny vojenské objekty města. V roce 1943 byla dána do provozu

železniční vlečka z Bohušovic. Nákladní vlaky s transporty Židů pak končily až v Terezíně. Odtud také byly vybavovány transporty do Osvětimi-Březinky.

Zima 1941–1942 byla neobvykle tuhá. Podmínky pro židovské vězně umístěné ve vojenských, nedostatečně vytápěných objektech, byly velmi tíživé. V přeplněných ubytovacích docházelo k početným úmrtím. V jarních měsících roku 1942 jsme mohli z oken našeho bytu v Zásobárenské ulici často sledovat smutné divadlo. Krátká Zásobárenská ulice ústila východním koncem do hlavní brány bývalých kasáren dragounského pluku Jana Jiskry z Brandýsa, západním koncem do bývalých kasáren 42. pěšího pluku. Tyto brány se ve večerních hodinách otvíraly a na ulici z nich vyjížděly káry naložené čtverhrannými bednami – primitivními rakvemi. Počet rakví postupně narůstal. Zesnulí byli pochováváni do hrobů v sousedství takzvaného ruského hřbitova, v němž byli pohřbeni ruští zajatci z doby první světové války. Od podzimu 1942 byli zesnulí z terezínského ghetta spalováni v krematoriu, postaveném v prostoru hřbitova. Černý dým nepetržitě se valící z komínů krematoria připomínal obyvatelům širokého okolí, co se v Terezíně odehrává.

Naše rodina opouštěla Terezín jako jedna z posledních koncem června 1942. Tiskárna, v níž otec pracoval, byla do poslední chvíle zavalena zakázkami pro administrativu ghetta. Byly tištěny spousty rozličných formulářů, kartoték a poukázek s různou bodovou hodnotou – obdobou peněz. Tato činnost byla hlavní náplní tiskárny i po jejím přemístění do Bohušovic.

Tam se přestěhovala i naše rodina, bydleli jsme v Lipové ulici čp. 50. Kolem našeho domu, nalézajícího se na okraji města, denně projížděla kárkomanda jak z ghetta, tak z Malé pevnosti. Později se tato skutečnost ukázala velmi důležitá.

Přestěhování do Bohušovic mi zkrátilo každodenní cestu do roudnického gymnázia. Odpadla mi chůze z Terezína do Bohušovic k nádraží. V Bohušovicích a dalších stanicích směrem na Roudnici nastupovala do ranního vlaku řada bývalých studentů terezínského gymnázia.

V květnu 1942 došlo k atentátu na Heydricha. Následující tragické události se nevyhnuly ani Roudnici. Dne 20. června bylo z roudnického gymnázia a průmyslové školy do Malé pevnosti dopraveno 84 studentů. Po čase byli z Malé pevnosti propuštěni, dvacet z nich však čekal po několika měsících transport do koncentračních táborů v Německu. Dva studenti zahynuli na následky věznění v Terezíně, dalších jedenáct v koncentračních táborech.

V den zatčení našich starších spolužáků i nás drželi od ranních hodin ve třídách, teprve odpoledne jsme byli propuštěni. Na náměstí jsem spatřil projíždějící vojenské otevřené vozy, na nichž mezi esesáky seděli naši starší spolužáci. Z pedagogů gymnázia byl zatčen a v Osvětimi zemřel profesor Broft, oblíbený učitel dějepisu. Byl to významný představitel sokolské Župy podřipské. Podobný osud potkal i mnohé další čelné funkcionáře Sokola. Starosta Sokola v Českých Budějovicích učitel Beránek byl českobudějovickými nacisty ušlapán na ulici.

Na přelomu let 1942–1943 se naše rodina zapojila do odbojové činnosti. Otec

ve své vzpomínce píše:¹⁾ „V lednu 1943 jdu normálně promítat film a zjistil jsem: rozštípané dveře kabiny a uvnitř pak jen čouhající dráty ze zdí (ani jim nestálo za to, zajít si ke mně pro klíče). Pak za několik dní přišel za mnou do tiskárny jeden Scharführer s oznámením, že zítra v 17 hodin je na Kleine Festung Kinovorstellung a že mám přijít promítat. A bylo to na stálo.“ Otec se pravděpodobně mýlí v datu, kdy nalezl zpusťšenou promítací kabinu v terezínské Sokolovně. Mohlo se tak stát pouze před koncem června 1942, do kdy veškeré civilní obyvatelstvo muselo opustit Hlavní pevnost Terezín a později do ní nemělo přístup.

Tento předpoklad je v souladu i se vzpomínkou Karla Tuzara,²⁾ bývalého vězně Malé pevnosti, s nímž otec přicházel do bezprostředního styku při kinopředstaveních v této věznicí. Ten ve své vzpomínce uvádí, že promítací aparaturu skládal dva až čtyři měsíce. Počátek pravidelného docházení mého otce jako kinooperátora do Malé pevnosti klade ve svých vzpomínkách bývalý vězeň policejní věznicí Karel Hrubý³⁾ před Vánoce 1942, můj otec a Karel Tuzar na leden 1943. Činnost mého otce jako kinooperátora biografu v Malé pevnosti končí dne 26. května 1944, kdy ihned po skončení představení jsme byli s otcem zadrženi v promítací kabině a odvedeni k výslechu (ten den jsem zde byl s otcem jako pomocník místo staršího bratra Josefa). Po uvedené dobu, to jest celkem 17 měsíců, bylo prostřednictvím naší rodiny udržováno tajné písemné i jiné spojení vězňů s okolním světem.

V době, kdy otec začal do Malé pevnosti docházet, bylo tam již vězněno několik bývalých obyvatel Terezína, vesměs členů Sokola (například František Malčák a František Peterka, kteří zahynuli v koncentračním táboře). Otec požádal Karla Tuzara, který připravoval filmy a promítací aparaturu ke kinopředstavení, o pomoc při navázání spojení. Tak začalo pravidelné předávání dopisů a zpráv z vnějšího světa do Malé pevnosti a naopak.

Zpočátku to bylo pouze několik motáků – tři až čtyři. Časem však počet dopisů narůstal, do akce byl zapojen i bohušovický pošťák Kalina.⁴⁾ Stalo se zcela běžným, že po otcově návratu z promítání (představení bylo pravidelně každý pátek, výjimečně dvakrát týdně) jsem z dopisů psaných na tenkém papíře přepisoval několik desítek adres (někdy dvacet až třicet) na levné obálky. Ty jsem pak druhý den, nejčastěji v Roudnici, vhažoval po několika kusech do různých poštovních schránek. Po vystoupení z vlaku v Roudnici jsem se odloučil od spolužáků, ke gymnáziu jsem nešel nejkratší cestou přes náměstí, ale oklikou ke kostelu, nahoru parkem a od Sokolovny ke gymnáziu. Cestou jsem mřjel několik poštovních schránek, do nichž jsem dopisy postupně vhažoval. Tímto způsobem bylo z Malé pevnosti rodinám vězňů odesláno více než tisíc dopisů. Řada z nich byla napsána paní dr. Miladou Horákovou.⁵⁾ Dopisy byly odesílány i známým osobám kulturního života, často jsem psal adresu paní Marie Burešové, pozdější herečky Národního divadla. Většina dopisů do Malé pevnosti přicházela na fingované adresy do Bohušovic. Tam je pošťák Kalina vybíral z došlé pošty a předával mému otcí. Donášení a vynášení dopisů se dělo s maximální ostražitostí a pečlivostí. Otec měl speciální široký pás, který nosil pod prádlem na těle. Matka otcí ušila vestu,

ve které byly tajné kapsy. Na kolech, na nichž jsme do pevnosti dojížděli, byly brašny na náradí, od nichž měl klíček i Karel Tuzar. To všechno byly úkryty pro tajnou korespondenci.

Občas bylo třeba co nejrychleji podat z Malé pevnosti zprávu od nových vězňů. Otec, starší bratr Josef, výjimečně i já jsme zajeli na adresu, kterou jsme si museli zapamatovat. Já jsem byl jednou ve Zlonicích, ve Slaném a v Kralupech. Celá akce spočívala v zazvonění na příslušné adrese, pozdravení určitým způsobem a rychlém odchodu.

Mimo dopisů jsme do Malé pevnosti tajně donášeli léky a cigarety. Bezplatné získávání léků bylo zajištěno v roudnické lékárně. Do Malé pevnosti byly dopravovány i jiné drobnosti, jako například radiolampy, které v dílnách pevnosti umožnily poslech vysílání z Londýna a Moskvy. Ven z pevnosti jsme mimo dopisů vynášeli především různé suvenýry vyrobené v dílnách Malé pevnosti. Pamatuji si na skříňky z vykládaného leštěného dřeva, školní penály, dále popelníky s figurkou panáčkujícího pejska, modely letadel z lehkého leštěného kovu a další.

Několikrát byla využita výhodná poloha našeho bohušovického bytu, to jest v místech, kde karrenkomanda z Malé pevnosti vstupovala do Bohušovic. Od komanda se zřejmě s vědomím doprovodu oddělil vězeň, který se u nás sešel se svou rodinou. Byl jsem svědkem takového setkání Karla Tuzara s manželkou a dvěma syny.

O tajném spojení Malé pevnosti se světem prostřednictvím kinooperátora Gruntoráda se ve svých vzpomínkách zmiňuje řada bývalých vězňů (například Svačina⁶, Provazník⁷, Jakl⁸, Koza⁹, Nosek¹⁰). Mé vzpomínky se nejlépe shodují se vzpomínkami Karla Hrubého, který celou aféru podrobně popsal na téměř dvaceti stránkách. Podstatná je shoda v odhadovaném počtu vynesovaných dopisů, dále pak v podrobném popisu posledního večera našeho působení v Malé pevnosti (dne 26. května 1944) a následujících dní.

Silnicí z Bohušovic, přes Krétu, litoměřickou křižovatku a Hlavní pevnost jsme s otcem přijeli na kolech k Malé pevnosti. Ještě jsme se smáli tomu, že nám těsně před tím přeběhl přes cestu zajíc. Jako vždy jsme se ohlásili u okénka strážnice (nikdy jsme nezacházeli dovnitř) v bráně Malé pevnosti a strážným jsme byli doprovodeni do kabiny biografu. Kola jsme nechali stát opřená o kaštaný před biografem. Zarazilo nás, že místo Tuzara byl v kabině po celou dobu kinopředstavení přítomen esesák. To se dříve nikdy nestalo.

Ihned po skončení představení jsme byli za doprovodu SS z kabiny odvedeni. Já jsem byl zamčen v místnosti s kavalci a hořícími kamny za strážnicí a Jöcklovou kanceláří. Asi dvě hodiny byl se mnou v místnosti přítomen esesák. Potom jsem byl v místnosti ponechán sám. Mohl jsem do kamen odhodit vše, co mi mohlo přitížit. Byl to mimo jiné papírek se seznamem požadovaných léků.

Od otce vím, že ten večer a noc byli v Jöcklově kanceláři mimo něho vyslýcháni Tuzar, Hrubý, Horárik a Bernard, to jest všichni, kteří měli něco společného s provozem biografu (kabina, topení a úklid). V ranních hodinách jsem přišel na řadu i já. Na chodbě jsem potkal svlečeného zkrvaveného otce, držícího v náručí

rozervané šatstvo. Znovu jsem se s ním setkal až v červnu 1945, po jeho návratu z koncentračního tábora.

Na psacím stole před sedícím Jöcklem byla hromada cigaret a léků, které jsme ten den přinesli, a několik suvenýrů vyrobených vězni z dřev. Byl mezi nimi dřevěný popelník a model stíhačky. Následoval Jöcklův řev a tlučená hlava nehlava těžkým kovovým držadlem biče na psy. Několikrát jsem upadl, kopáním jsem byl přinucen vstát. Na stále opakovanou otázku kolikrát jsme donášeli a vynášeli věci a dopisy z Malé pevnosti jsem odpovídal, že věci jen několikrát, a o dopisech že nic nevím.

Po výslechu jsem byl odveden na celu 13 na samotkách. Ta je spolu s celou 14 od ostatních samotek vzdálena a oddělena chodbou, takže se není možné ťukáním či hovorem dorozumět. Z cely 14 se po chvíli ozval hlas souseda. Vypytával se, proč jsem zavřen, co vysílá Londýn a Moskva, zda již byla otevřena západní fronta atd. Soused byl ve svých otázkách velice vytrvalý, na mé vyhýbavé odpovědi reagoval údivem nad mou negramotností. Nechtěl jsem pochopitelně nic říci, neboť jsem nevěděl, zda to není provokatér.

Zadržení jsme s otcem byli v pátek před svatodušními svátky. Až do úterka dalšího týdne se se mnou nic nedělo, byl jsem bez jídla a bez vody. Později jsem se dozvěděl, že v sobotu před svátky byl na samotkách zavřen i můj starší bratr Josef, který se do Malé pevnosti přišel optat, co je s námi. V sobotu byli na samotkách umístěni také vězni (mezi nimi Milada Horáková), jejichž dopisy byly nalezeny u mého otce při výslechu. Ten den bylo dopisů výjimečně málo, asi deset.¹¹⁾

Soustavné vyšetřování začalo v úterý 30. května, vedl je vyšetřovatel Skalák z kladenského gestapa. U výslechu jsem byl celkem třikrát, spolu s bratrem Josefem nás vodil dozorce Rojko. Při prvé cestě Josefa krvavě ztloukl, protože ten nerozuměl německy a nepochopil, že nesmí jít po chodníku. Při čekání na výslech v místnosti před Jöcklovou kanceláří jsem dostal instrukce od Karla Tuzara, jak vypovídat. Esesák, který nás hlídal, se občas postavil mezi dveře vedoucí na dvůr a vyhlížel, co se tam děje. Tak mi mohl Tuzar sdělit, na čem se s ostatními vězni domluvili. Všichni byli v sousedících celách na samotkách a během svatodušních svátků měli dostatek času k přesné domluvě. Tato skutečnost nepochybně příznivě ovlivnila celý průběh vyšetřování. Vypovídal jsem přesně podle Tuzarových instrukcí, výslech již probíhal bez bití, pouze za ústního zastrašování a výhrůžek.

Ve dnech vyšetřování bylo velice špatné počasí, chladno, déšť a sněh. Na celém prvním dvoře byl na dešti a sněhu transport polských vězňů. Seděli v blátě a loužích, na zkřížených nohou měli položenu hlavu, na hlavě ruce. Každý den jich několik ubylo.

Brzy po podepsání protokolů jsme byli s bratrem Josefem propuštěni. Odjeli jsme na kolech, na nichž jsme s otcem přijeli do Malé pevnosti. Cestou domů jsme se museli několikrát prokázat potvrzením o propuštění z Malé pevnosti, protože jsme se delší dobu nemyli a nečesali, takže náš vzhled byl podezřelý. Den po našem návratu domů byla propuštěna i matka. Ta byla vězněna na kladenském gestapu.

Podle vyprávění o životě naší rodiny, které moje matka v šedesátých letech napsala, byla zatčena v úterý po svatodušních svátcích. Po výslechu v Malé pevnosti vyšetřovatelem Skalákem byla do večera umístěna v samotce na prvním dvoře, takže mohla ostatní zadržené přesně informovat o tom, jak vypovídala. Vzдор výhrůžkám a zastrašování vyšetřovateli tvrdila, že o činnosti manžela nic nevěděla. Týž den večer byla ve Skalákově autě převezena na gestapo do Kladna. Tam byl převezen i otec, s nímž se matka před propuštěním setkala. Převzala jeho osobní věci (hodinky, náprsní tašku) a bylo jí povoleno přivést mu prádlo a trvanlivé boty, což učinila o den později. Při odchodu z budovy gestapa se k matce přitočil neznámý člověk, který se jí optal, co potřebuje otcí vzkázat. Po válce, po návratu z koncentráku, si otec vzpomněl, že mu holič při stříhání a holení na kladenském gestapu sdělil, že jsme s bratrem Josefem byli propuštěni.

O naší činnosti v policejní věznici v Terezíně je psáno (neúplně a zkresleně) i v některých publikacích.¹²⁾ Není dostatečně osvětlena otázka, proč a jak došlo k jejímu vyzrazení. Pravdu má dr. Milada Horáková, když ve své výpovědi v procesu s Jöcklem uvádí: „V roce 1944, když jsem končila svůj pobyt v Terezíně, prozradila se tajná pošta, kterou mužové z dílenského oddělení udržovali velmi riskantně přes kinooperátora, docházejícího do Terezína“.¹³⁾ Ze vzpomínky Karla Tuzara je patrné, že měl problémy při rozhodování, komu vyhovět při odesílání tajných dopisů: „Ale zase jsem nemohl vyhovět každému, protože pošta by se stala natolik veřejnou a prozradila by se“.¹⁵⁾ Z vlastních zkušeností a ze vzpomínek Karla Hrubého však vím, že rozsah tajné korespondence z Malé pevnosti byl příliš veliký. Je možné, že některé ze stovek tajně odesílaných dopisů byly nalezeny při domovních prohlídkách, probíhajících vždy během zatýkání odbojářů.

S tím může souviset i drobná epizoda, která se mi přihodila v roudnickém gymnáziu. Po heydrichiádě se stal ředitelem gymnázia horlivý kolaborant František Živný. Denně stál nad schodištěm u vchodu do gymnázia a nutil nás zdravit árijským pozdravem. Jednoho dne si mne nechal označit školníkem, odvedl mne do ředitelny a tam provedl osobní prohlídku. Musel jsem svléci svrchní oděv, který pečlivě prohlídal. Na stůl vysypal obsah mé aktovky a kus po kuse prohlédl věci v ní obsažené. Na většině dopisů vynášených z Malé pevnosti bylo razítko roudnické pošty. To mohl být důvod mé osobní prohlídky.

Z průběhu večera, kdy jsme s otcem naposled promítali, je zřejmé, že spojení vězňů Malé pevnosti s okolním světem prostřednictvím naší rodiny bylo vyzraženo již před zahájením kinopředstavení. Místo Tuzara byl s námi ten večer v kabině po celou dobu představení esesák. Karel Hrubý ve své vzpomínce píše: „Všechno proběhlo zcela normálně . . . Jen nám bylo divné, že v biu bylo tentokrát nějak mnoho našich SS, ale podezření jsme neměli žádné. I dopisy domů měl Gruntorád schované, bylo jich tento den bohudíky poměrně málo. Snad pouze 10 kusů, což bylo proti dřívějšíku málo“.¹⁴⁾ Hrubý ve své vzpomínce podrobně popisuje průběh večera a noci. Mimo jiné píše: „Čekalo se na Píndu. Po jeho příchodu byl do kanceláře zavolán Gruntorád jako první. Z toho po prohlídce vypadlo asi 10

dopisů s plnými již adresami a tím byla ilegální činnost potvrzena“.¹⁵⁾ Lze tedy věřit mému otci, který ve své vzpomínce píše o záhadném vyzrazení.

O následcích vyzrazení této ilegální činnosti píše ve svých vzpomínkách řada vězňů, kteří tuto možnost korespondence využívali. Za šťastnou náhodu lze považovat skutečnost, že se gestapu nepodařilo zachytit dopisy směřující do Malé pevnosti. Dále pak okolnost, že mezi vyzrazením a hlavními výsledky byly svatodušní svátky, během nichž dozorcí měli volno a všichni postižení se mohli na samotkách přesně domluvit, jak vypovídat. Gestapu se nepodařilo odhalit skutečný rozsah ilegální dopisové akce. I samotnému Jöcklovi, jako veliteli pevnosti, pravděpodobně lépe vyhovoval epizodický, náhodný charakter celého případu. Následky odhalení jsou ve vzpomínkách vězňů líčeny rozmanitě. Josef Jakl píše: „Když byl v létě 1944 průšvih s dopisy přes Gruntoráda, čekali jsme na dílnách s hrůzou, co bude. Byli jsme v tom namočení skoro všichni. Báli jsme se, že z toho bude velká akce. Nakonec to nedopadlo tak zle.“¹⁶⁾

Po odhalení naší činnosti byl otec krátce vězněn v Malé pevnosti, Kladně, Pankráci a konečně ve Flossenbürgu. Tam se opět setkal s Karlem Tuzarem, který již byl táborovým elektrikářem. On a další spoluvězni, pro něž otec pracoval v Terezíně, usnadnili otci pobyt v táboře. Hlavně zařídili jeho převedení z těžké práce v kamenolomu k zámečnické práci v továrně na letadla. V dubnu 1945, při evakuaci tábora, byl otec zařazen do transportu, s nímž došel zcela vyčerpán do Dachau. Tam byl osvobozen americkou armádou. Onemocněl tyfem, ošetřován byl terezínským farářem Frajtem, který své putování po koncentracích také skončil v Dachau. Koncem května se spolu vrátili domů.

Otec byl ve velice špatném zdravotním stavu. Po zotavení se opět vedle práce v tiskárně věnoval i promítání, tentokrát v bohušovické Sokolovně. Přecenil však své síly, v roce 1956 onemocněl a odešel do invalidního důchodu. V dubnu 1965 se setkal s bývalými vězni Malé pevnosti, zejména z dílen, a s jejich manželkami. Provázel jsem tehdy otce, neboť jeho zdravotní stav vyžadoval stálý doprovod. Neokázalá srdečná vděčnost bývalých vězňů a zejména jejich manželek za pomoc, kterou jim za války poskytoval, otce velice dojala.

Matka byla po návratu z kladenského gestapa šťastná, když našla všechny tři syny doma. Vyšetřovatel Skalák jí vyhrožoval, že my s Josefem zůstaneme v koncentráku a mladší bratr Jaroslav bude dán do dětského tábora.

Po zvážení všech možností jsme se odstěhovali do Kostelce nad Ohří, vesničky mezi Libochovicemi a Budyní. Matčin bratr František tam měl menší hospodářství, v němž jsem již dříve po řadu letních prázdnin vypomáhal. Měli jsme tak zajištěno živobytí. S bratrem Josefem jsme denně dojížděli do Roudnice, já do gymnázia, bratr do továrny Meva.

Je třeba připomenout, že jsem tehdy mezi spoluobčany našel mnoho lidí, ochotných nezištně pomoci. Roudnický zubař mi bezplatně opravil poškozený chrup. Vyhledal mne mistr z dílny krejčího Nápravníka, vzal mi míru a zadarmo ušil nové šaty.

Doma jsme pravidelně poslouchali zahraniční rozhlas. Ještě před zatčením otec

opatřil takzvanou „čerčilku“, po jejímž vložení do přijímače bylo možné poslouchat Londýn i Moskvu. Na mapách jsme nedočkavě sledovali postup vojsk na obou frontách. Při vyslechnutí zprávy o Jaltské konferenci v únoru 1945 jsme si neuvědomili, že právě byla do mapy Evropy zanesena tlustá čára, která určí osudy národů v příštích desetiletích. Tato tlustá čára byla respektována v květnu 1945, při osvobození Československa, v roce 1947, kdy Československu nebylo dovoleno přijmout Marschallův plán, stejně tomu bylo v roce 1948 a 1968. To však je jiná historie.

Poslední válečný školní rok měl se školou málo společného: sklizeň brambor a řepy, uhelné prázdniny, nasazení na kopání zákopů v Hrušovanech u Brna. Tam se u mne projevila tuberkulóza. Opět pomohli dobří lidé, kteří zařídili mé léčení v plicním sanatoriu Nová Ves pod Pleší.

Po válce naše rodina uvažovala o návratu do Terezína. Bohužel k tomu nedošlo. Vratislav Kovařík do Terezína z Bohušovic tiskárnu sice přestěhoval, ta však byla v roce 1948 zrušena a otec dojížděl do práce v Litoměřicích.

Terezín se od konce války nevzpamatoval, nikdy již nemůže dosáhnout toho lesku, který měl jako posádkové město za první republiky. Zcela nepředstavitelný je Terezín bez vojenské posádky. K životu města nestačí jen úloha památníku lidského utrpení. Tu musí Terezín důstojně plnit. Za úvahu stojí i zdůrazňování Terezína jako zcela unikátní vrcholné bastionové fortifikace, která spolu s Josefem nemá v Evropě obdoby.

Současně však musí být vytvořeny podmínky pro normální život obyvatelstva, především pracovní příležitosti.

Prameny:

- 1) Vzpomínka Josefa Gruntoráda, APT, č. 6.
- 2) Vzpomínka Karla Tuzara, APT č. 43.
- 3) Vzpomínka Karla Hrubého, APT č. 755 a č. 1078.
- 4) Vzpomínka Františka Kaliny, APT č. 94.
- 5) Výpověď dr. Milady Horákové při procesu s Jöcklem.
- 6) Vzpomínka Rudolfa Svačiny, APT č. 78.
- 7) Vzpomínka Františka Provazníka, APT č. 704.
- 8) Vzpomínka Josefa Jakla, APT č. 819.
- 9) Vzpomínka Václava Kozy, APT č. 965.
- 10) Vzpomínka Zdeňka Noska, APT č. 966.
- 11) Vzpomínka Karla Hrubého, APT č. 755 a č. 1078.
- 12) Malá pevnost Terezín. Naše vojsko, 1988.
- 13) Výpověď dr. Milady Horákové při procesu s Jöcklem.
- 14) Vzpomínka Karla Tuzara, APT č. 43.
- 15) Vzpomínka Karla Hrubého, APT č. 755 a 1078.
- 16) Vzpomínka Josefa Jakla, APT č. 819.

THE RECOLLECTIONS OF A TEREZÍN NATIVE

Jan Gruntorád

Resume

The recollections of a Terezín native Jan Gruntorád cover a description of life in the garrison town of Terezín in the 1930s, the period of occupation and the resulting conversion of this old Fortress into a concentration camp. This proved fateful for his family, too, since it was not indifferent to the unhappy fate of the people imprisoned here.

The author describes with enthusiasm first of all the activities of the Sokol physical education organisation. Not only was he a member but most young people and adults in Terezín and the environs were in the organisation. In Terezín, from the beginning of the 1930s, the Sokol organisation had a new building where all the sporting events and cultural life of Terezín's residents were concentrated. The building had a cinema in which Jan's father regularly showed films. During the Munich period and when the Nazis occupied our country, Jan was a 5th grade pupil. He remembers the enormous increase in numbers of pupils in his school because of the influx of refugees from the borderlands. They were temporarily housed in provisional quarters – casemates – of the Terezín Fortress. In September 1938 the Czech Jungmann Classical Grammar School was moved to the former military storehouse in Terezín when the Germans occupied Litoměřice. He recalls the courage and patriotism of the teachers who until 1941 contributed in many ways to cultural and social events in Terezín.

Then catastrophe after catastrophe followed. A ban on the Sokol unit, the first arrests and imprisonment of Terezín citizens, the setting up of a Gestapo police prison in the Small Fortress and the transformation of the city itself into a concentration camp for the Jews. Within a few months, Terezín residents had to move out of the city. The Gruntorád family found a place to live in nearby Bohušovice. The father, a typographer, found work again in the printing house that had been moved to Bohušovice from Terezín. The workers were kept very busy printing out forms, index cards, etc., for the administration of the Jewish Ghetto.

Near the new quarters of the Gruntorád family, living on the outskirts of Bohušovice, the so-called karrenkomanda lorries passed from the Small Fortress and Ghetto. In a short time the family joined in helping the prisoners. The father, who had shown films in Terezín, was ordered by the head of the Small Fortress to come once a week, starting in 1943, to the cinema built in the Fortress and to show films for the SS guards and duty officer personnel. Through prisoner K. Tuzar, who readied the equipment, contact was made first with persons from Terezín who were imprisoned and then gradually with others as well. In this way letters and news from the inside world of the Small Fortress were taken out, and vice versa. This went on until May 16, 1944, until the scheme was betrayed and its actors punished. The original snips of uncensored mail had grown by now into dozens of letters which movie projectionist Josef Gruntorád regularly carried out of the Fortress, home, hidden in secret pockets, in his belt or in the tool bag fastened to his bicycle. At home his son Jan rewrote the addresses on envelopes and the next few days, in nearby Roudnice where he attended secondary school, he mailed them from various postal boxes. He estimates that the number of such letters was more than a thousand. Co-operating with his father in this illegal work was the local postman Kalina, who in Bohušovice at the post office sorted out the letters that came there for fictitious addresses and gave them to Mr. Gruntorád. During the next film showing, they were passed on to the Fortress prisoners. In addition these men secretly brought the prisoners medicine and cigarettes, and took away with them from the Fortress all sorts of little gifts that the prisoners had made for their families.

On May 26, 1944, the father came with his son Jan as usual to show a film, but when the performance was over both were arrested and imprisoned in the administrative courtyard and then in isolation cells. As they learned, this letter service was betrayed by someone. Then came interrogations accompanied by beatings not only of father and son but of a number of prisoners who were in contact with them.

One can consider it lucky that on that particular day there were only ten letters and also that it was the beginning of Whitsun Week during which interrogations were interrupted. In this time those arrested were able somehow to reach agreement on what they would admit to or say. Projectionist Gruntorad was then sent to Flossenburg Concentration Camp and the others were punished by being shipped from the Fortress to concentration camps. But they survived.

In the end, the son Jan was released. His memoirs bring to life the heroism of one of many Czech citizens whose deeds helped prisoners and who rendered this service without regard for his own safety.

ERINNERUNGEN EINES LANDSMANNES AUS TEREZÍN

Jan Gruntorád

Resümee

Die Erinnerungen des Landsmannes aus Terezín Jan Gruntorád beinhalten Schilderung des Lebens in der Garnisonstadt Terezín in den 30. Jahren sowie auch den Okkupationszeitabchnitt und die Folgeumwandlung dieser alten Festung in einen Konzentrationslager. Das wurde verhängnisvoll auch für seine Familie, der das Unglück der in Haft genommenen Leute nicht gleichgültig war.

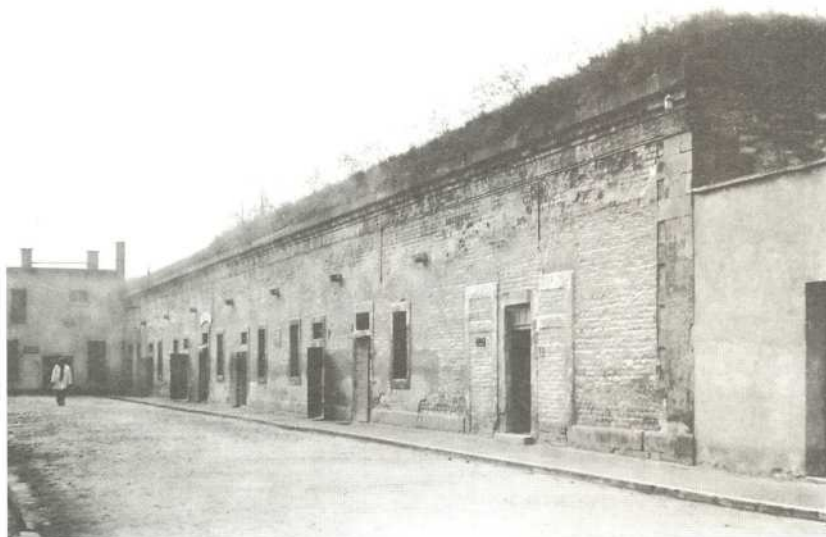
Mit Eingekommenheit beschreibt der Autor vor allem Tätigkeit der Körpererziehungsorganisation SOKOL (Falke) deren Mitglied war nicht nur er selbst, sondern auch die Mehrzahl der Jugend und Erwachsenen aus Terezín und der Umgebung der Stadt. In Terezín stand von Anfang der 30. Jahre eine neue Sokolturnhalle in der gesamtes sportliches und kulturelles Leben der Bewohner von Terezín konzentriert wurde. Da gab es auch ein Kinosaal wo Jan's Vater Filme regelmäßig projizierte. Die Zeit von München und die Okkupation unserer Länder erlebte der Autor der Erinnerungen als Schüler der hiesigen 5. Klasse. Er erinnert an den rißigen Zuwachs von Kindern in seiner Schule verursacht durch den Zustrom der Flüchtlinge aus Grenzgebieten, die vorübergehend in den Terezíner Festungskasematten provisorisch untergebracht waren. Im September 1938 wurde das tschechische Jungmann Realgymnasium aus dem von Deutschen besetzten Litoměřice in die ehemalige Militärvorratskammer verlegt. Der Autor mahnt an Mut und Patriotismus der Lehrer, die bis 1941 das Kultur- und Gesellschaftsgeschehen in Terezín bereicherten.

Dann folgten die Mißgeschicke hintereinander. Das Verbot des Sokolvereins, die Verhaftung und Inhaftierung der ersten Terezíner Bürger, die Errichtung der Polizeistrafanstalt der Gestapo in der Kleinen Festung und danach die Umwandlung der Stadt in einen Judenkonzentrationslager. Die Terezíner mußten während einiger Wochen fortziehen. Die Gruntorád's Familie fand eine Wohnung in dem nahen Bohušovice. Der Vater, ein Typograf bekam eine Arbeit in der Druckerei, die von Terezín nach Bohušovice verlegt wurde. Ihre Beschäftigten waren mit dem Druck von Form-, blättern, Karteizettel usw. für die Jugendghettoverwaltung überlastet. Um das neue Wohnort von Gruntoráds auf dem Rande von Bohušovice fuhren sogenannte Karrenkommandos aus der Kleinen Festung und dem Ghetto. Nach einer kurzen Zeit gliederte sich die Familie in die Hilfe den Gefangenen ein. Der Vater, der schon in Terezín ein Lichtspielhaus führte, mußte seit dem Jahre 1943 nach dem Befehl des Kommandanten der Kleinen Festung mindestens einmal in der Woche in dort aufgebautes Kino verkehren und den SS Wächtern, sowie dem Aussichtspersonal Filme projizieren. Mit der Hilfe des Gefangenen K. Tuzar, der die Apparatur bereitete, wurde die Verbindung mit den Verhafteten aus Terezín und schrittweise mit anderen Personen hergestellt. So fing man mit der regelmäßigen Übermittlung der Briefen und Nachrichtenaus der Außenwelt in die Kleine Festung und umgekehrt an. Es dauerte bis den 26. Mai, ehe es verraten wurde und alle Teilnehmer bestraft wurden. Von den ursprünglichen etlichen Kassiber breitete sich die Hilfe auf viele Zehner Briefe aus, die der Projektor Josef Gruntorád regelmäßig aus der Festung nach Hause brachte. Er versteckte sie in geheimen Taschen, in dem Leibriemen, oder in der Werkzeutasche am Fahrrad. Zu Hause schrieb sein Sohn Jan Adressen auf die Umschläge über und warf sie an den folgenden Tagen in die Briefkasten in Roudnice, wo er Gymnasium besuchte, hinein. Die Zahl der so abgesandten Briefe schätzt er über ein tausend. An dieser illegalen Tätigkeit nahm zusammen mit seinem Vater der Ortspostmeister Kalina, der die auf die Bohušovice Post auf fingierte Adressen eingetroffenen Briefe abtrennte und an Herrn Gruntorád weiterleitete. Beim nächsten Projizieren leitete man die Briefe an die Gefangenen in der Festung weiter. Außerdem brachte man ihnen heimlich auch Arzneien und Zigaretten, während heraus fuhr man die verschiedensten da erzeugten Geschenkartikel für Familien der Gefangenen aus.

Am 26. 5. 1944 kam der Vater zusammen mit dem Sohn Jan wie üblich um zu projizieren. Nach dem Vorstellungsende wurden die beiden verhaftet und auf dem Verwaltungshof und in Einzelzellen eingesperrt. Wie sie ermittelten, die Briefaktion wurde verraten. Es kam zu den Verhören und dem

Schlagen nicht nur von den beiden, sondern auch einer ganzen Reihe Gefangenen, die mit ihnen im Kontakt standen.

Zum Glück gab es gerade an jenem Tag nur zehn Briefe. Außerdem begannen die Pfingsten und das Verhören hörte auf. Während dieser Zeit konnten sich die eingesperrten Schuldigen darauf verabreden, was weiter auszusagen. Der Projektor Gruntorád wurde danach in den Konzentrationslager Flossenbürg geschickt, die anderen wurden strafweise aus der Festung in die Konzentrationslager versetzt. Es ist ihnen gelungen zu überleben. Der Sohn Jan wurde zuletzt freigelassen. Seine Erinnerungen beleben das Heldentum eines von vielen tschechischen Bürger.

Blok B se samotkami na 1. vězeňském dvoře v Malé pevnosti. Zde byl v květnu 1944 v souvislosti s dopisovou aférou vězněn i Jan Gruntorád

ČEŠTÍ PARAŠUTISTÉ ZE ZÁPADU UVĚZNĚNÍ V TEREZÍNĚ – III

Zdeněk Jelínek

Viliam Gerik (1. část)

Třetí protagonistu našeho seriálu se od ostatních „západních“ parašutistů vězněných v Terezíně v mnoha případech liší. Viliam Gerik byl Slovák, do naší zahraniční jednotky se dostal celkem bez obtíží, na rozdíl od ostatních se – podobně jako Karel Čurda – přihlásil bezpečnostním orgánům (Viliam Gerik české policii), terezínská Malá pevnost byla pro něho jen přestupní stanicí na cestě do koncentračního tábora Dachau. Válku sice přežil, ale i on byl popraven, ovšem po řádném soudu za své trestné činy za války, a to československými orgány v roce 1947.

Gerik není jednoduchá postava, což vynikne zejména ve srovnání s těmi parašutisty, kteří se nechali zlákat do německého žoldu a pracovali pro gestapo jako konfidenti. Ví se o něm celkem málo, prakticky jen o jeho úloze v rámci osudů paraskupiny ZINC, o jeho přihlášení se protektorátní policii, následném předání gestapu a několika nepovedených „konfidentských akcích“.¹⁾

Gerikův případ však není ani jednoduchý, ani jednoznačný. V žádném případě to nebyl zrádce typu Karla Čurdy nebo Václava Kindla. Někteří jeho druhové uvažovali a uvažují, zda rozsudek smrti byl v tomto případě přiměřený spáchaným činům. Pokusím se tedy v této studii sledovat krok za krokem pohnutý život tohoto mladého Slováka, který – podle svých vlastních slov – „neměl štěstí“.

Viliam Gerik pocházel ze Slovenského Mederu (dnes Palárikovo, okr. Nové Zámky), kde se narodil v rodině koláře Petra Gerika a jeho ženy Aloisie, roz. Havlenové, 28. prosince 1920. Po skončení školní docházky se vyučil obchodním příručím, ale pracoval více jako číšník, naposledy v roce 1938 v restauračním podniku LUXOR v Bratislavě.²⁾ Po vzniku samostatného slovenského státu se snažil dostat do Francie, aby tam pracoval dál jako číšník. Bylo mu to však zamítnuto; neměl pracovní knížku a požadovanou praxi.

Poté se rozmýšlel nad cestou do Polska. Došel až k polským hranicím u Čadce, ale musel se vrátit, protože hranice byla velmi silně střežena. Pracoval potom několik dnů u svého strýce Edvarda Havleny v Šuranech. Sem přišel 27. října 1939 osmnáctiletý Jan Novotný z Chotovin u Tábora. Vyprávěl, že je gestapem stíhán pro sabotáže, a proto chce odejít do Francie. Gerik se rozhodl, že půjde s ním.

Ráno 28. října se oba vydali do Slovenského Mederu ke Gerikovým rodičům. Meder se už tehdy jmenoval Tót – Megyer a ležel na území, které po vídeňské arbitráži připadlo Maďarsku. Proto celkem bez problémů odejeli oba mladíci do

Budapešti, kde se ubytovali u Gerikovy tety Marie Bachelové. V pondělí 30. října se vydali na francouzský konzulát, kde očekávali pomoc. Tam jim ale bylo řečeno, že konzulát pro ně nemůže vůbec nic udělat, jediné poradit, aby se pokusili dostat se sami přes maďarsko-jugoslávské hranice do Bělehradu, a tam aby se hlásili na francouzském vyslanectví.

Oba to zkusili ještě na polském a jugoslávském konzulátě, ale opět bez výsledku. Nakonec se tedy sami protloukli celým Maďarskem až k jugoslávské hranici u Moháče. Hranici překročili snadno a už se v Jugoslávii hlásili v obci Doborševice na místním vojenském velitelství. Dostali nabídku, aby zůstali v Jugoslávii, že budou přijati do její armády. Oba však trvali na svém, že chtějí do Francie a tam vstoupit do Československé zahraniční armády.

Během tohoto jednání přišel rozkaz z vyššího velitelství, aby byli v noci oba převedeni zpět na maďarské území. Čekali, až se setmí, a s nimi čekal na eskortu také Polák Ernest Koval z Chorzowa.

Po setmění se jich ujali dva srbští vojáci, zavedli je do Maďarska, ale ne příliš daleko. Chvilí čekali, pak se opět všichni tři vydali zpět na jugoslávské území a bez nehody se dostali vlakem až do Bělehradu. Nejprve šli s Kovalem na polský konzulát. Tam dostali adresu, kde se shromažďovali mladí Češi a Slováci, většinou důstojníci. Za několik dní byli už Gerik a Novotný prezentováni jako českoslovenští vojáci.

Asi po třech týdnech čekání byl Viliam Gerik zařazen do dvacetičlenné transportní skupiny a vybaven francouzským pasem. Cesta skupiny vedla z Bělehradu přes Soluň, Istanbul, Skutari, Ankaru a Alep do Bejrútu. Zde potom všichni čekali v táboře Cizinecké legie na další cestu. Někdy v polovině prosince (podle Gerikových údajů)³⁾ se skupina vydala loď Porthos přes Haifu a Alexandrii do Marseille. Po opětné prezentaci u československé vojenské komise odjeli noví vojáci do výcvikového střediska v Agde na pobřeží Středozemního moře. Gerik byl zařazen ke kulometné četě, kde prošel základním vojenským výcvikem (předtím nestačil absolvovat vojenskou prezenční službu). Později (podle Gerikových údajů v lednu 1940) byl přeložen od 1. k 2. pěšího pluku. Zakrátko nato byl poslán do poddůstojnické školy pro radiotelegrafisty. Po absolvování této školy byl přidělen – jako radiotelegrafista k praporečné doprovodné rotě. Velitelem praporu byl plk. Vladimír Příkryl.

5. června 1940 odjela celá Příkrylova jednotka do přífrontového pásma na Marnu, kde pluk zaujal obranu asi v patnáctikilometrovém pásmu na levém břehu řeky. Boj s Němci byl zahájen 13. června. Vlivem neschopnosti francouzského vojska museli českoslovenští vojáci opustit své pozice a ustupovat na jih.⁴⁾ S čs. vojskem ustupoval i Viliam Gerik. Jeho jednotka, která se v Narbonne dozvěděla, že českoslovenští vojáci budou odsunuti do Velké Británie, se přes Agde přesunula do přístavu Sète a tam po odevzdání všech zbraní nasedla na loď Rod el Farag. Ta přes Gibraltar doplula 12. července 1940 do Liverpoolu.

Po příjezdu do Velké Británie nastala v čs. vojsku velká reorganizace. Na místě dvou pluků zde byly už jen dva prapory. Vojáci zatím byli umístěni ve stanovém

táboře v Cholmondeley u Chesteru. Viliam Gerik byl zařazen ke spojovací četě II. praporu. Později byl II. prapor přemístěn do Walton Hallu nedaleko Leamingtonu.

Na společné zážitky s Viliamem Gerikem ve spojovací četě II. praporu vzpomíná po válce bývalý radiotelegrafista desantu CLAY ing. Čestmír Šikola:

„Byl to ctižádostivý, bystrý mládenec, asi o dva roky mladší než já a byl výborný radiotelegrafista, který se zajímal o elektrotechniku i o radiotechniku. Pokud se povahy týče, byl to nervní, rtuťovitý typ. Myslím, že měl trochu komplexy pro svou malou postavu, což se snažil kompenzovat tím, že se pokoušel nějak vyniknout, nebo na sebe alespoň upozornit, třeba i malými zlomyslnostmi. Například večer manipuloval s pojistkami a zhasel světla na ubikacích, jindy zase vhodil kovovou půlkorunu do nádoby s vodou a měl radost, když nachytil někoho, komu půlkorunu nabídl jako dar, když si ji vytáhne.

Byl odvelen do Londýna ke zpravodajskému oddělení MNO někdy v létě roku 1941. Věděli jsme, že má jít domů jako parašutista. Naposledy jsme ho zahlédli začátkem února 1942, když jsem se poprvé hlásil s Lubošem Jasínkem, Oldou Dvořákem a Tondou Kubcem u šéfa zpravodajského oddělení plk. Moravce. To byl začátek naší cesty do protektorátu, místem děje byl Londýn, Bayswater Road.

Gerika, který zřejmě dostával instrukce, ukryli do koupelny, abychom se vzájemně neviděli. Ale jeho zvědavá letora ho přiměla k tomu, aby pootevřel dveře. Poznal Dvořáka a mě, na rtech se mu objevil jeho typický šibalský úsměv, ale někdo ho okřikl, a tak rychle dveře koupelny zavřel . . .“⁵⁾

Patrně už za pobytu ve Walton Hallu se Viliam Gerik přihlásil k výcviku pro plnění zvláštních úkolů v nepřátelském týlu. Předtím byl ovšem vytipován svými nadřízenými a nahlášen zpravodajskému odboru exilového MNO v Londýně. Při pohovoru prošel, a tak už na podzim 1941 pro něho začal speciální výcvik. Od 25. října do 19. listopadu prošel sabotážním kurzem ve Skotsku na farmě Camus Darach (Special Training School /STS/ 26), bezprostředně poté absolvoval parašutistický výcvik – od 20. do 28. listopadu – na letišti Ringway u Manchesteru (STS 51), od 29. ledna do 20. března 1942 navštěvoval radiotelegrafický kurz a praktický výcvik na čs. stanici ve Woldinghamu (vila Funny Neuh)⁶⁾ a konečně od 21. března do 26. března 1942 šifrovací kurz v Londýně. Mezitím byl k 1. únoru 1942 povýšen do hodnosti svobodníka.⁷⁾

V té době byla už několik týdnů sestavena paraskupina s krycím názvem ZINC.

ZINC měl být jakousi obdobou úspěšného desantu SILVER A, vysazeného 28. prosince 1941 u Poděbrad, který se mezitím uchytil na Pardubicku, v noci z 15. na 16. ledna navázal pomocí vyslačky LIBUŠE trvalé spojení s Vojenskou radiovou ústřednou, navázal kontakty s domácím odbojem, vytvořil si výkonnou síť spolupracovníků i zpravodajců, postupně se spojil i s převážnou většinou ostatních desantů vysazených na území Čech a úspěšně je řídil.⁸⁾

Na Moravě byla situace v domácím odboji horší než v Čechách, zatýkáním byly více zasaženy odbojové sítě, především Obrany národa a Petičního výboru Věrní zůstaneme, jejichž zbytky navíc neměly prakticky spojení s pražským

Ústředním vedením odboje domácího.⁹⁾ Kromě toho na Moravě pracovalo několik zbrojních závodů nebo závodů důležitých pro vedení války, na nichž měli Němci eminentní zájem (železářny v Ostravě-Vítkovicích, strojírenské závody a zbrojovka v Brně, zbrojovky v Bojkovicích, Uherském Brodě, Vsetíně apod.). Přes Moravu vedla řada důležitých železničních spojů na východ, na Slovensko i do Polska a dále na sovětsko-německou frontu. Není proto divu, že po neúspěchu operace ZINC sem byly vyslány desanty BIOSCOP a BIVOUAC se sabotážními a diverzními úkoly.¹⁰⁾ Nezanedbatelným faktorem byla i blízkost moravsko-slovenské hranice, v dlouhodobém výhledu II. (zpravodajského) odboru londýnského MNO bylo i vyslání zpravodajských a spojovacích desantů na Slovensko, nehledě na to, že ve slovenském občanském odboji pracovala řada Čechů.¹¹⁾

To vše si přímo vyžadovalo vyslání více desantů se zpravodajskými, spojovacími a hlavně sabotážními úkoly, řízeného jedním desantem, který by měl k dispozici vysílačku. Tímto desantem se měl stát právě ZINC.

Operace ZINC byla II. odborem MNO připravena v rámci možností na vysazení v jarním operačním období 1942. Desant byl tříčlenný, jeho velitelem byl určen npor. Oldřich Pechal, pomocníkem a zástupcem velitele rtm. Arnošt Mikš a radiotelegrafistou svob. Viliam Gerik. Spojení s Vojenskou radiovou ústřednou mělo být zajišťováno pomocí kufříkové radiostanice MARK V, dvou přenosných radiostanic typu MARK III a přijímačem typu NC 100. K radiovým kompletům byly přibaleny náhradní cívky a lampy.

Velitel desantu npor. Oldřich Pechal byl vojákem z povolání. Narodil se jako syn hajného Josefa Pechala a jeho ženy Marie, roz. Hložkové, 12. května 1913 v Osvětimanech (okr. Uherské Hradiště). Měl ještě sestru Boženu, provdanou Žižlavskou, a bratra Klementa. Po maturitě na reálném gymnáziu nastoupil 16. července 1934 vojenskou prezenční službu u 3. horského pěšího pluku v Popradu. U záložní divize v Levoči absolvoval školu důstojníků v záloze. 30. září 1935 byl přemístěn do vojenské akademie v Hranicích na Moravě, odkud byl v hodnosti poručíka vyřazen 31. července 1937. Přidělen byl k 5. rotě 1. horského pěšího pluku v Dolnom Kubíne. Od 1. května 1938 byl ustanoven velitelem 7. roty tohoto pluku.¹³⁾ Zajímavá je jeho tehdejší charakteristika: vážný, málomluvný, idealista, poněkud citlivý, dobrosrdečný a střídmý, velmi pilný a svědomitý, důkladný a iniciativní, spolehlivý a velmi snaživý, ukázněný. Co se týká Pechalovy vojenské způsobilosti, je charakterizován jako „... rázný, dosti rozhodný a vynalézavý, dobrý cvičitel, schopen pro službu u horského útvaru“.¹⁴⁾

Po 15. březnu 1939 překročil protektorátní hranice, přes Polsko se dostal do Francie, kde byl 8. října 1939 prezentován v Agde a přidělen k 3. pěšímu pluku. 16. listopadu 1939 byl vtělen k rotě doprovodných zbraní 3. ppl., 15. prosince téhož roku přemístěn k praporeční doprovodné rotě 2. pěšího pluku; 8. ledna 1940 se stal jejím velitelem. Prodělal celé francouzské tažení a po francouzské válečné katastrofě přijel 17. července 1940 lodí Neuralia do Velké Británie. V Cholmondeley byl zařazen ke kulometné rotě a k 27. září 1940 přemístěn do velitelské zálohy. K 28. říjnu 1940 byl povýšen na nadporučíka. Potom se přihlásil k nasa-

zení pro zvláštní úkoly v nepřátelském týlu a byl postupně poslán do příslušných kurzů. Od 25. května do 4. června 1941 absolvoval parašutistický kurz na STS 51 v Ringway u Manchesteru, základní výcvik od 14. do 30. ledna 1942 na STS 26 v Camus Darach u Arisaugu v severním Skotsku, od 5. do 20. února 1942 prošel šifrovacím kurzem na Porchester Gate v Londýně a konečně od 21. února až do 27. března 1942 pobýval většinou s ostatními členy desantu ZINC ve vile Bellasis u Dorkingu (STS 2), kde byli všichni cvičeni českými pracovníky skupiny D zpravodajského odboru čs. exilového MNO ve speciálním zpravodajském výcviku. Především byli seznamováni se současnou situací v protektorátě, učili se základům pozorování apod.¹⁵⁾

Pechalův zástupce Arnošt Mikš se narodil jako syn rolníka Antonína Mikše a jeho ženy Háty, roz. Polívkové, 27. července 1913 v Janově, tehdy osadě obce Svojetín, okr. Rakovník. Po Mnichovu připadl Janov do Němci obsazeného území. Arnošt vychodil osm tříd obecné školy, vyučil se zedníkem a své vzdělání dokončil absolvováním tří tříd pokračovací živnostenské školy. Pracoval však nejvíce v hospodářství svého otce, které měl jednou převzít.¹⁶⁾ Arnošt Mikš měl ještě tři sourozence. Bratr František (nar. 12. března 1915 v Janově) byl po absolvování obchodní školy v Rakovníku přijat k četnictvu. V roce 1942 sloužil u četnického pohotovostního oddílu v Táboře. Mladší bratr Antonín (nar. v Janově 10. září 1918) nastoupil po maturitě na rakovnické reálce jako úředník u chmelelařské firmy Beránek v Milostíně. Po záboru pohraničí se firma přemístila do Prahy, kam přešel i Antonín Mikš. Se svým přítelem Františkem Bičičtsem bydleli u paní Heinrichové, která měla uvězněného muže a v třípokojovém bytě bydlela jen s malou dcerou. Proto přijala oba kamarády na byt.¹⁷⁾ Oba Mikšovi bratři pak sehráli v historii desantu ZINC důležitou roli.

Arnošt Mikš, který měl po návratu z vojny převzít rodinnou usedlost, vykonával prezenční službu v letech 1936–1938 u pěšího pluku 38 v Berouně. S velmi dobrým prospěchem absolvoval poddůstojnickou školu a byl postupně povyšován až do hodnosti četaře (14. října 1938). K 1. prosinci 1938 byl přeložen do zálohy a propuštěn do „odstoupeného území“. V roce 1939 překročil ilegálně protektorátní hranice, dostal se až do Francie, kde byl 13. ledna 1940 zařazen do čs. zahraniční jednotky ve funkci zástupce velitele kulometné čety. Po skončení francouzského tažení se lodí Rod el Farag dostal do Velké Británie (13. července 1940), kde byl zařazen k I. praporu 1. čs. brigády ve funkci zástupce velitele čety. K 28. říjnu 1940 byl vyznamenán Čs. medailí Za chrabrost. Záhy se přihlásil k plnění zvláštních úkolů a k 1. lednu 1941 byl povýšen na rotného, k 28. říjnu téhož roku na rotmistra, a prošel tedy příslušnými kurzy: od 15. srpna do 13. září 1941 základním sabotážním kurzem na farmě Camus Darach v severním Skotsku, od 14. do 20. září 1941 parašutistickým kurzem na STS 51 na letišti Ringway u Manchesteru, od 14. října do 7. listopadu kurzem průmyslové sabotáže na STS 17 v Beaulieu a konečně od 8. listopadu 1941 až do 26. března 1942 pobýval na STS 2 v Bellasis u Dorkingu, kde prodělával udržovací a zdokonalovací výcvik.¹⁸⁾

Příslušníci desantu ZINC byli tedy vycvičeni, bylo však nutné ještě před vyba-vením všemi náležitostmi seznámit je s jejich úkoly. To si vzal na starost sám přednosta II. odboru londýnského MNO plk. František Moravec.

24. února 1942 se v konspiračním bytě na Porchester Gate sešli v půl deváté ráno npor. Pechal a rtm. Mikš s plk. Františkem Moravcem; schůzky se zúčastnili také mjr. Emil Strankmüller z II. odboru MNO a velitel a dispečer čs. parašutistů škpt. Jaroslav Šustr. Je zajímavé, že plk. Moravec zdůrazňoval především činnost organizátorskou a zpravodajskou, a zatím se nezmínil o vyslání dalších skupin na Moravu, případně o jejich řízení. Bylo to pochopitelné, uvážíme-li vzdálenost, kterou muselo letadlo dopravující desanty nad území Moravy z Velké Británie tam a zpátky překonat.

Autentický záznam rozhovoru zní:

Plk. Moravec: „Chtěl jsem říci v zásadě: Nejste první, ani poslední. Je důležité, že nejdete první, poněvadž naši lidé tam již jsou, a s nimi navážete kontakt.¹⁹⁾ Neříkám, že se všemi, aby se netvořily nebezpečné sítě.

Vaším úkolem jest odejít na Moravu a tam instalovat a založit pro nás konspi-rativní středisko, jehož oblast se prakticky bude vztahovat na celou Moravu. Z toho samozřejmě vyplývá, že podobná střediska jsou i jinde.

Obecně musím říci, že naše domácí organizace, která tam pracovala v roce 1939 a (19)41, utrpěla v roce 1941 příchodem Heydrichovým velmi vážné ztráty, zejména na vedoucích a řídicích osobách. Prakticky to, co děláme dosud, jest, že tyto vedoucí a řídicí osoby nahrazujeme odsud. Gró národa zůstává a pracuje stejně, ale je třeba je vést. Tím říkám principiálně váš úkol. Tento jest, abyste buď sami nebo ve spolupráci s našimi doma vybudovali na Moravě středisko, které by navázalo styk s celou konspirací a pracovalo dále.

Proto se vaše úkoly dělí na dvě hlavní části:

1. Úkol zpravodajský

a) pro nás, abyste nám co nejčastěji hlásili a podávali zprávy, co se doma děje a jak to vypadá. Je to důležité proto, aby zdejší politické vedení dovedlo si utvořit náležitý obraz o životě u nás, hlavně o směrech duševního života a co na tuto stránku působí: germanizace, školství, vyživovací situace, možnost spolkového sdružování atd., atd. Vaše zprávy nám musí dát představu, jak naši lidé vypadají a jak žijí. Jak se tři roky německé výchovy odrážejí hlavně na výchově mládeže, na dělnictvu, státních úřednících atd. Tato činnost úzce souvisí s navázáním do-tyku s těmi, co tam již pracují a kteří za daných poměrů nemají možnost nám to říci.

b) Druhý zpravodajský úkol, který je důležitý nejen z našeho čsl., ale i z hle-diska vedení války vůbec, jest dávání zpráv o Němcích, posádkách, válečném průmyslu, transportech atd. Je to otázka vlastně vojenského zpravodajství. Ne-mějte snahu posílat hned světoborné věci – lépe vnikat do věci pomalu, ale soustavně.

2. Další věc je činnost politická, řekl bych v poměru k těm doma; je vlastně dána tím, že vy jste prakticky reprezentanty zahraničního ústředí. Až budete zaběhnuti, budete dostávat politické zprávy odsud, které budete předávat dále na příslušná místa.

Jsou to tedy v principu tři hlavní úkoly:

1. Konspirativní – přijít, vzkřísit síť silou vlastní i pomocí nás.
2. Zpravodajský – tj. zpravodajství interní a vojenské.
3. Politický.

Vyniká z toho jasnost a důležitost vašeho poslání?“

Npor. Pechal: „Ano, rozuměl jsem velmi dobře.“

Plk. Moravec: „Z toho vyplývá: Hlavním pomocníkem vám bude – jak vyplývá – šikovnost a rychlost a ne tzv. blbě hrdinství. Nejdete tam padnout za vlast, ale pracovat. Je důležitější, abyste vydrželi. Nepodceňujte stránku zpravodajskou, která je jedním z největších našich přínosů pro výsledek války. Dostanete zpravodajský dotazník, který pro vás vypracuje mjr. Strankmüller a kterým se řiďte.

Poslání vaše je odpovědné, čestné a velmi záslužné. Máte nějaké dotazy?“

Celá skupina: „Ne.“

Plk. Moravec: „Děkuji vám, přeji Good luck!“

Za správnost: škt. gšt. Šustr v.r. npor. Pechal Oldřich v.r.²⁰⁾

Dokument je zajímavý svým obsahem i formou. Je zřejmé, že plk. Moravec líčil budoucím parašutistům situaci doma, zejména na Moravě, přehnaně optimisticky, což ovšem vyplývalo z nedostatečného spojení s domovem.

Na schůzce zřejmě nebyl přítomen svob. Viliam Gerik. V zápisu je jeho jméno škrtnuto. Je ovšem jisté, že byl svým velitelem o obsahu rozhovoru s plk. Moravcem alespoň v hrubých rysech informován. Ostatně ještě před schůzkou s plk. Moravcem podepsal prohlášení o obsahu své činnosti: „Můj úkol tkví v zásadě v tom, že společně se dvěma jinými příslušníky československé armády budu odeslán do vlasti, abych zde pomohl navázati technické spojení s čl. ústředím ve Velké Británii a vyhledal na základě konkrétních údajů styk s naší domácí organizací, které budu v její zodpovědné práci nápomocen. Učiním podle mého nejlepšího vědomí a svědomí vše, abych tento úkol, k jehož provedení jsem se dobrovolně přihlásil, úspěšně splnil.

Londýn, 21. únor 1942.

škt. Šustr v.r. svob. Gerik Vilém v.r.²¹⁾

Obdobná prohlášení podepsali téhož dne i npor. Oldřich Pechal a rtm. Arnošt Mikš.

Zpravodajský odbor exilového MNO v Londýně měl ovšem eminentní zájem na tom, aby operace ZINC byla maximálně úspěšná. Všichni tři parašutisté dosáhli v absolvovaných kurzech vynikajících výsledků, byli velmi dobře vyzbrojeni i vyzbrojeni. Před odletem obdržel každý jednu automatickou pistoli ráže 32 s příslušným počtem nábojů, útočný nůž a obušek, speciálně upravenou potravu a pro všechny případy i známé lentální tablety obsahující prudký jed.

Pro navázání spojení s domácím odbojem měly sloužit kontaktní adresy, jichž měli parašutisté použít v následujícím pořadí:

1. Josef Pechal, lesní hajný ve Vřesovicích čp. 191, pošta Osvětimany.²²⁾

2. Škpt. Jakub Kozák, autobusový styčný úředník na ředitelství státních drah v Brně. Domluvené heslo znělo: „Němec vzkazuje, že se zde v Londýně setkal s Pelikánem, a že zde s ním má stejné potíže, jako s ním měli v Brně.“²³⁾

3. Antonín Hejl, ředitel banky (před válkou dirigent Anglobanky) v Uherském Hradišti. Zpravodajský odbor MNO měl o něm zprávy, že byl od roku 1939 činný v Obraně národa, že nebyl zatčen a jeho krycí jméno je Holub. Heslo pro navázání styku znělo: „Posílá mě Černý a Petr. Černý měl dvě dcerušky. Chodili jste spolu péci zbojnickou. Vzpomeňte, že byl zatčen a utekl. Zdraví a spoléhá se.“²⁴⁾

4. Jan Štokman, obchodník v Buchlovicích. V instrukcích bylo zdůrazněno, že je podobný svému bratru Jurovi, kterého parašutisté znali z Velké Británie.²⁵⁾

Heslo pro navázání spojení znělo: „Pozdrav od Jury a strýce, kterého si Jura přivedl na Vánoce z Nového Dvora (myslivna pod Buchlovem, hajný se jmenuje Hanák), ale s nímž den před Štědrým večerem museli odjet. Strýc si nechal u Štokmanů kožich a boty – meltonky.“

Z obou posledně uvedených hesel pro navázání spojení je jasné, že adresy na Antonína Hejla a Jana Štokmana předal II. odboru Jura Štokman.²⁶⁾

II. odbor chtěl odbojářům na Moravě pomoci i finančně. Pro potřeby domácího odboje převzal npor. Oldřich Pechal 250.000 RM, pro potřeby vlastního desantu ZINC to bylo 50.045 RM, což dohromady bylo v českých penězích podle tehdejšího Němci stanoveného kurzu přes 3 milióny protektorátních korun.²⁷⁾

Neméně důležité bylo navázání spojení desantu s Vojenskou radiovou ústřednou ve Woldinghamu. Svob. Viliam Gerik prošel zdokonalovacím kurzem přímo tam a jako radiotelegrafista se velice osvědčil.²⁸⁾ Bylo také přesně stanoveno, jakým způsobem bude navázáno spojení i jak mohou být Londýnu oznámeny různé eventuality:

„Po seskoku vyhledáte osoby, konkrétně jmenované v příloze „Adresy“, a navážete s nimi styk podle daných pokynů.

Ihned po svém prvním zabezpečení vynaložíte všechny své síly a možnosti, abyste navázali radiotel(egrafické) spojení s ústředím v Londýně.

První volání skupiny ZINC očekáváme pátou noc po seskoku v době stanovené „šifrovými směrnicemi“. Budeme však samozřejmě na poslechu ihned po provedené operaci. Pátá noc je stanovena jako závazná pro nás.

Budeme na poslechu každodenně od páté noci po dobu 15 nocí. Neozve-li se skupina ZINC do té doby, bude po následující za sebou jdoucí 3 noci v českém vysílání z Londýna v 00.15 hod. pražského času zařazena do běžných relací věta: „Myslíme stále na vás. Jsme v duchu s vámi a netrpělivě čekáme hodinu, kdy se spojíme na domácí půdě ke společnému úderu.“

Od tohoto dne bude pak dále nasloucháno třikrát týdně, a to v noci z úterka na středu, z čtvrtka na pátek a ze soboty na neděli. Tento poslech bude udržován po

dobu dalších patnácti dnů. Neozve-li se skupina ZINC ani do té doby, pokládá se operace za neúspěšnou.

V případě, že Londýn stanici ZINC uslyší, ale z manipulace bude zřejmo, že skupina ZINC neslyší stanici londýnskou, bude nejpозději třetí den a další dva dny po zachycení stanice ZINC v londýnském rozhlase v relaci, jak uvedeno výše, tato věta: „My zde dobře rozumíme národu doma a ujišťujeme, že učiníme vše nejlepší, abychom pomohli. Vytvrvejte!“

V případě, že ZINC uslyší volání Londýna, ale z průběhu manipulace, nebo podle výše smluvených hesel poznám, že Londýn stanici ZINC neslyší, vysílá stále dál a dá do Národní politiky a Lidových novin příslušný inzerát tohoto znění a významu:

Inzerát:

Koupím celé románové vydání ELK z roku 1937. Nab. do adm. t. l. p.zn. „Od soukromníka“. Skupina i materiál v pořádku, slyšíme Vás a udržujeme vysílání.

Koupím celé románové vydání ELK z roku 1938. Nab. do adm. t.l. p.zn. „Od soukromníka“. Skupina i materiál v pořádku, slyšíme Vás, ale nemůžeme prozatím sami vysílat.

Např. Nab. do 30. III. t.r. do adm. t.l. . . . atd. Je-li možno určit přibližně dobu zahájení vysílání, označ se v inzerátu datum, dokdy se nabídky přijímají.

Koupím celé románové vydání ELK z roku 1937 a 1938. Nab. do adm. t.l. p.zn. „Od soukromníka“. Skupina v pořádku, materiál nepoužitelný. Nechte nás vyhledat někým z domácí organizace.

Tento inzerát může být uveřejněn podle potřeby v nejbližším nedělním a třech všedních číslech (úterý, středa, čtvrtek) obou zmíněných novin.

Všechny tyto inzeráty budou uveřejněny (s výjimkou, která je stanovena u inzerátu třetího) první neděli po uplynulých 20 (dvaceti) dnech po seskoku a další tři všední dny – mimo pondělí (tj. úterý, středa, čtvrtek).

V případě, že bude z jakýchkoliv důvodů nutno nebo záhodno, aby vás vyhledali příslušníci naší domácí organizace, ohlásí se tito u lidí, jichž adresy vám byly dány, a to v tomto pořadí:

1. Josef Pechal, lesní hajný
2. (Jakub) Kozák, autobus(ový) styčný úředník
3. (Antonín) Hejl, dirigent Anglobanky
4. (Jan) Štokman, obchodník.

Příslušníci domácí organizace přihlásí se u všech těchto lidí se stejným heslem: Zvoláním: „Hledám Božu, jemuž bych rád vyřídil pozdrav od známých.“

Ohlas: „O Božovi nevím, ale snad byste mohli mluvit s Oldřichem!“

Toto heslo řeknete té osobě, která vám poskytne pomoc. Poproste ji, aby posel, který s tímto heslem přijde, byl k vám uveden, nebo aby mu byla umožněna schůzka s vámi. Poslovi pak můžete plně důvěřovat. Nesvěřujte se mu však se svým úkolem, nebudete-li ho znát osobně a vědět o něm, že koná tytéž úkoly, co vy, nebo nebude-li to někdo přímo z vedení domácí organizace.

Londýn, 28. únor 1942
npor. Pechal Oldřich v.r.
rtn. Mikš Arnošt v.r.
svob. Gerik Vilém, v.r.²⁹⁾

Z uvedeného je zřejmé, že II. odbor spoléhal v případě nutnosti na pomoc desantu SILVER A, s nímž udržoval pravidelné spojení a jehož členové, případně spolupracovníci, mohli příslušníky desantu ZINC na záchytných adresách vyhledat, jak se také stalo.

Na druhé straně i při tak pečlivé přípravě dopustili se příslušní pracovníci II. odboru exilového MNO několika chyb, které potom měly závažné důsledky. Především první záchytná adresa byla přímo na otce velitele desantu ZINC. Dalo se předpokládat, že po synově zmizení – nejpravděpodobnější příčinou musel být odchod do zahraniční armády, byl to přeci důstojník – bude celá rodina pod dohledem, případně může být navštívena konfidentem gestapa, což se také skutečně stalo.

Poslední dvě adresy, dané Jiřím Štokmanem a pravděpodobně i prof. Karlem Nigrinem, nebyly bezpečné. Zatčený Karel Nigrin utekl z nemocnice a zmizel spolu s Jiřím Štokmanem, svým bývalým studentem, z Uherskohradištska. Opět se dalo předpokládat, že Štokmanova rodina bude pod dohledem a vůbec nebylo jisté, že zatýkání mezi členy Obrany národa na Uherskohradištsku skončilo. Konečně Oldřich Pechal pocházel z Kyjovska a bylo velmi pravděpodobné, že tam bude někým poznán.

Patrně největším nedostatkem byly falešné dokumenty členů desantu.

U npor. Oldřicha Pechala bylo změněno pouze jméno na Oldřich Pešar, jinak všechno souhlasilo: občanská legitimace protektorátu čís. 71002/40, vydaná Policejním ředitelstvím Brno na jméno Oldřich Pešar, obchodní cestující, svobodný, nar. 12. 5. 1913 v Osvětimanech, okres Kyjov, příslušný Otrokovice, okr. Zlín, bydliště Brno, Pražská 22. Postava vysoká, vlasy kaštanové, oči modré, nos rovný, ústa souměrná, zuby dobré. Podle uvedených údajů nebylo později skutečně tak těžké Pechala identifikovat.

Arnošt Mikš se nyní jmenoval Arnošt Mikola, u něho bylo ještě změněno místo narození na Povlčín, okr. Rakovník. Z Viliama Gerika se stal Vilém Gertík, narozený v Brně. Jinak všechny údaje jako datum narození, zaměstnání a popis osoby souhlasily. Všichni tři parašutisté měli také jako trvalé místo pobytu uvedeno Brno a jejich průkazy byly všechny „vydány“ policejním ředitelstvím v Brně.³⁰⁾ Obdobně tomu bylo i u dříve příchozích skupin. Na tento fakt gestapo brzy přišlo a udělalo v tomto směru příslušné kroky.³¹⁾

Nato už 7. dubna 1942 vydalo ministerstvo vnitřní nařízení zemským četnickým velitelstvím v Praze a Brně, aby „... byly ihned zjištěny u všech přihlašovacích úřadů obcí všechny osoby, které se od 1. února 1942 až do dnešního dne přihlášily k pobytu a při přihlašování se podle případného záznamu nebo vědomosti přihlašovacích úřadů vykazaly občanskou legitimaci vydanou policejním ředitelstvím v Brně...“ U všech těchto osob měla být podána podrobná hlášení podle

jejich přihlašovacího lístku, zejména adresa trvalého bydliště, případně odkud tato osoba přicestovala nebo kam odcestovala.³²⁾ Tímto nařízením byl pobyt i pohyb parašutistů s „brněnskou“ legitimací velice ztížen. O potížích s „brněnskými“ legitimacemi informoval Alfréd Bartoš II. odbor MNO prostřednictvím vysílačky LIBUŠE až 12. května 1942: „Nedávejte legitimace vydané policejním ředitelstvím v Brně. Stáří v legitimaci ať je vyšší 26 let. ICE.“³³⁾

Vybaven, jak výše popsáno, byl desant ZINC připraven k cestě do příkázaného operačního prostoru.

K prvnímu pokusu o vysazení došlo večer 26. března 1942. Spolu se ZINCEM, který měl být vysazen v lesích u Buchlova, měla být vysazena i skupina OUT DISTANCE, a to u Kopidlna ve východních Čechách; do tohoto prostoru také zněly její záchytné adresy. Parašutisté nastoupili večer na letišti Stradis Hall u Bredfordu do letadla typu Halifax s polskou posádkou. Pro mlhu se však letadlo muselo po šestihodinovém letu vrátit.³⁴⁾

Pokus byl opakován večer 27. března, kdy měly opět letět obě skupiny. Tentýž Halifax s polskou posádkou měl vylétnout v 19.30, ale start se zdržel asi o 20 minut, protože bylo změněno místo přistání skupiny OUT DISTANCE a jejím členům musely být dány náhradní kontaktní adresy.³⁵⁾ Adresy pro ZINC se neměnily. Spolu s OUT DISTANCE a ZINC na letišti přijeli se škt. Jaroslavem Šustrem ještě členové desantu BIVOUAC. Ti však zůstali na letišti; k jejich vysazení – spolu s desantem BIOSCOP a STEEL II – došlo až o měsíc později.³⁶⁾

V 19.30 nastoupilo šest parašutistů ze ZINC a OUT DISTANCE – npor. Oldřich Pechal, rtm. Arnošt Mikš, svob. Viliam Gerik, npor. Adolf Opálka, rtm. Karel Čurda a des. asp. Ivan Kolařík – v doprovodu dispečera npor. Rudolfa Hrubce do připraveného Halifaxu. Polská osádka letadla byla sedmičlenná – dva piloti, dva navigátoři, radiotelegrafista, střelec a dispečer. Letadlo startovalo v 19.50 greenwichského času. Jeho trasa vedla přes Mannheim k Dunaji, pak podél řeky na Linec a Vídeň a od soutoku s řekou Moravou na Brno; před Brnem měl být vysazen ZINC. Pak mělo pokračovat přes Českomoravskou vysočinu na Písek a Tábor (u Chýnova měl být vysazen OUT DISTANCE), znovu na Mannheim a přes Calais na mateřské letiště Stradis Hall.

Po startu nabralo letadlo výšku 4 000 m a všichni si museli nasadit kyslíkové přístroje. Při opuštění anglického pobřeží dostalo letadlo jako doprovod dvě stíhačky, které je doprovázely asi hodinu. V prostoru Met se letadlo dostalo do slabé protiletadlové palby, do další, mnohem hustší, u Lince a potětí u Vídně. Nad údajný první cíl letadlo přiletělo po 1 hodině 28. března; navigátor hlásil, že našel les postupující od západu na východ, severně Vřesovic a východně Slavkova. Nebyla to pravda, ve skutečnosti se jednalo o lesy kolem řeky Moravy. Přesto byla skupina ZINC vysazena (na jeden průlet) v pořadí npor. Pechal, svob. Gerik a rtm. Mikš zároveň i se dvěma kontejnery. Seskok byl proveden z výše asi 250 m, všechny padáky se otevřely, parašutisté dopadli blízko sebe.³⁷⁾ Letadlo pak pokračovalo dál západním směrem.

Šťastným seskokem skončila prvá, ta lepší část historie desantu ZINC. Co následovalo potom, byla série po sobě jdoucích nehod a neúspěchů.

Parašutisté brzy poznali, že místo na Kyjovsku byli vysazeni o desítky kilometrů jihovýchodněji, a to na Slovensku. Ihned po seskoku sebrali všechnu svou parašutistickou výzbroj a zakopali ji v blízkém poli (patřilo sedláku Saturinu Šmidovi ze Gbel). Poté se vydali směrem ke Gbelům, kde viděli v dálce světlá těžných věží. Když zjistili, kde jsou, vydali se směrem k Petrově Vsi, kde chtěli překročit moravsko-slovenskou hranici. Nemohli ovšem s sebou nést všechny materiál, zejména spojovací, a proto vše, co mohli krátkodobě postrádat, zahrabali v blízké stodole do slámy a plev. S sebou kromě nejnútnějšího, vzali jen kufříkovou stanici MARK V.³⁸⁾ Slovenskou hranici chtěli překročit v místech, kde nepřiléhala k řece Moravě, tedy v blízkosti Skalice.

Cestou mezi Gbely a Petrovou Vsí byli zpozorováni třemi dělníky, kteří šli do Gbel na směnu. Parašutisté se před nimi schovali do polí, a pak pokračovali ve své cestě.³⁹⁾ Celý den 28. března přečkali v lese, večer pak se vydali do Skalice, kam dorazili těsně před svítáním. Viliam Gerik zde měl svou tetu, u které se pokusil získat pomoc. Jeho druhové zatím čekali ve vinohradech nedaleko obce.

Gerik hledal svou tetu paní Sasínkovou. U rodičů jejího manžela však zjistil, že tetu bydlí již dva roky v Bratislavě. Dostal něco k jídlu a vrátil se ke svým druhům. Bylo dohodnuto, že po setmění se vydají směrem k hranici. Uschovaný materiál museli zatím nechat na Slovensku.⁴⁰⁾

Všichni tři vyrazili po setmění. Před vlastní hranicí npor. Pechal skupinu rozdělil. Gerik s Míkšem vzali radiostanici, Pechal aktovku s penězi. Hranici měli přejít na dvou místech.

Míkš s Gerikem se velice snadno dostali na Moravu až k Rohatci. Tam přespali v lesíku a ráno 30. března přišli na místní nádraží a odtud jeli vlakem směrem na Brno, aby se dostali do Buchlovic. Tam se chtěli obrátit se žádostí o pomoc na Jana Štokmana. Dorazili tam bez nehody 30. března 1942 večer.⁴¹⁾

Pechalův přechod byl daleko dramatičtější. Hranici přešel v katastru obce Petrov (okr. Hodonín). U potoka Radějovka však narazil na jednoho výpomocného německého celníka, který jej chtěl patrně legitimovat. Pechal jej na místě zastřelil a pokračoval v cestě. Utíkal polem na cestu vedoucí k obci Petrov, kde však byl zastaven druhým výpomocným celníkem a vyzván, aby se legitimoval. Pechal vyhověl, ale celník si jeho legitimaci ponechal a uschoval do kapsy. Pechalovi nezbývalo než vystřelit i na něho. Němec byl smrtelně zraněn na levé straně břicha, odešel ještě 300 metrů z místa činu, kde padl a zůstal ležet v bezvědomí. Pechal se samozřejmě snažil dostat zpět svou legitimaci, o jejíž nedostatek věděl, ale v nervozitě a obavě, že se na místo činu někdo záhy dostaví, legitimaci nenašel a musel se rychle vzdát. Těžce postřelený muž přivolal ještě pomoc, byl odnesen do vesnice a odtud ihned převezen do uherskohradištské nemocnice, ale nemohl už být vyléčen.⁴²⁾

Při vyšetřování na místě činu byla druhého dne asi 300 m od jednoho ze zastřelených nalezena policejním psem aktovka s vysokým finančním obnosem. V těžce

době nalezl rolník Saturin Šmida při orání na Novém poli u Chraští kus látky. Ze zvědavosti pátral dál; za pomoci lidí pracujících na okolních polích vytáhl ze země dvě parašutistické kombinézy, několik vaků, polní lopatku, dvě gumové přílby a pět padáků, prostě věci, které tam příslušníci ZINC před několika dny zakopali. Svůj nález ohlásil Šmida na četnické stanici ve Gbelích a věci tam byly odneseny. 30. března 1942 okresní úřad ve Skalici ohlásil nález Ústředně štátnej bezpečnosti v Bratislavě.⁴³⁾

Srovnáním všech faktů Ústředně štátnej bezpečnosti zjistila, že u Gbel seskočili parašutisté české národnosti, kteří měli za úkol dostat se přes slovensko-protektorátní hranici do českých zemí. Bylo také zjištěno, že nalezená výstroj se zásadně liší od té, jakou u sebe měli zadrženi parašutisté vyslaní ze Sovětského svazu.

Důležitým vodítkem pro další pátrání se stala legitimace znějící na jméno Oldřich Pešar nalezená u druhého výpomocného celníka. Na četnické strážnici ve Skalici poznali podle fotografie strážmístří Matěj Glatz a Josef Višňovec, že se jedná o Oldřicha Pechala, s nímž sloužili „na vojně“ v Dolnom Kubíně. Tak se otevřela cesta do Vřesovic k rodičům Oldřicha Pechala. Pracovníci slovenské státní bezpečnosti se spojili s venkovní úřadovnou gestapa ve Zlíně, která hned zahájila akci. K pátrání po Oldřichu Pechalovi na Kyjovsku byli posláni gestapáci Ziegker, Heimerle a Suparitsch, kteří po neúspěchu v Osvětimanech identifikovali Pechala v kyjovském gymnáziu jako syna hajného z Vřesovic. Potom byl přímo do Vřesovic k Pechalům poslán gestapák Urbánek, který se vydával za Oldřichova přítele. Pechalovi rodiče mu však nedůvěřovali, a tak se do Zlína vrátil s negativním výsledkem.⁴⁴⁾ Navíc byla Pechalova fotografie z občanského průkazu převzata komisařem Wintrem, který ji nechal rozmnožit a dát k dispozici pátracím orgánům. Rozjela se velká pátrací akce.⁴⁵⁾

Pechal se mezitím vydal směrem na Strážnici a odtud pak do Vřesovic k rodičům. V noci na 1. dubna 1942 zaťukal na okno hájenky ve Vřesovicích. Překvapeným rodičům vylíčil vše, co od odchodu z domova zažil. Příštího dne požádal hajný Pechal švagra své dcery Boženy, učitele Cyrila Žižlavského, který bydlel v Koryčanech, o pomoc. Teprve zde si mohl Pechal konečně odpočinout a čekat, až se do vřesovické hájenky dostaví jeho druzi. U Žižlavských se však mohl zdržet jen krátce, protože i sem mohlo přijít jako k Pechalovým příbuzným gestapo. Byl proto s pomocí ruského legionáře Jindřicha Traudiše převeden Cyrilem Žižlavským k rolníku Rudolfu Berkovi do Blišic, kde pobyl asi deset dní. O jeho bezpečnost zde se staral i velitel četnické stanice v Koryčanech vrchní strážmistr Josef Pospíšil.⁴⁶⁾

Arnošt Míkš s Viliamem Gerikem po příchodu do Buchlovic zjistili, že Jan Štokman je již přes rok a půl zatčen. Jeho matka Eliška se nechala uprosit, aby oběma parašutistům poskytla jídlo a nocleh.⁴⁷⁾ Od Štokmanů se také Gerik pokusil pomocí vysílačky navázat spojení s Londýnem. Zachytil sice volání Vojenské radiové ústředny, ale jeho vlastní vysílač byl poškozen tak, že spojení navázat nešlo.

Ještě v noci přišla za parašutisty paní Štokmanová a prosila je, aby ihned odešli, že má strach nejen o sebe, ale i o další děti. Parašutisté jí vyhověli; cestou od Štokmanů je však zastavila dcera paní Štokmanové a poradila jim, aby se se žádostí o pomoc obrátili na bývalého úředníka nemocenské pojišťovny Karla Hrabala, člena buchlovické Obrany národa,⁴⁸⁾ jehož syn bojoval už tehdy v čs. zahraniční armádě.

1. dubna 1942 tedy oba parašutisté za Hrabalem přišli. Mluvil s ním Arnošt Mikš, nejprve ho pozdravoval od syna Karlíka a po delším, ne příliš šťastném rozhovoru, Hrabala požádal, aby jim ukryl vysílačku, kterou zatím schovali v hlídací budce jednoho vinohradu. Hrabal jim slíbil vyhovět, vzal je s sebou domů, kde se oba umyli, ukryl jim u sebe dva ruksaky a vyprovodil je pak až za vesnici. Celá věc se mu však zdála podezřelá, a tak se svěřil s návštěvou dvou neznámých svému příteli vrch. strážmistru četnictva Josefu Svitálkovi. Svitálek raději celou záležitost hlásil německým úřadům, Hrabala pak navštívilo uherskohradištské gestapo a jeho úředník jej vyslýchal. Když se Hrabalovi podařilo na chvíli se vzdát, podřezal si krk břitvou. Po částečném vyléčení v uherskohradištské nemocnici byl poslán do léčebného ústavu v Kroměříži, kde setrval až do konce války.⁴⁹⁾ Tím ušel zatčení.

Mikšovi a Gerikovi se podařilo včas z Buchlovic odejít. Čekali zatím v lese, jestli se do Buchlovic dostaví také npor. Pechal. Když nepřišel, vydali se do nedalekých Vřesovic. Se svým velitelem se setkali v lese. Všichni tři se pak radili, co dál. Pechal zdrcený ztrátou své legitimace a bezprostředním ohrožením celé své rodiny se rozhodl zůstat zatím v blízkosti Vřesovic. Svým druhům řekl, že nemohou jít ani k Antonínu Hejlovi do Uherského Hradiště, protože ten byl už také zatčen. Zbývala tedy už jen jediná kontaktní adresa – Jakub Kozák v Brně. Kromě toho si Mikš vzpomněl na svou snoubenku žijící v Sudetech, Gerik měl dvě adresy do Prahy. Mikš byl na pochybách, zda je vůbec vhodné hledat pomoc právě v Sudetech, a tak se zatím i s Gerikem vydali vlakem do Brna.

V Brně se oba rozdělili. Vilém Gerik se chtěl pokusit navázat spojení na matku svého kamaráda z Anglie svob. Žežuly (Praha, Václavské nám. 35). Mikš se chtěl pokusit najít pomoc u Jakuba Kozáka nebo u své snoubenky. S Gerikem se pak měl co nejdříve (patrně během dvou dnů) setkat v Praze.

Gerikovi se podařilo dostat se do Prahy bez nesnází. Šel ihned za paní Žežulovou, ale na seznamu bytů v uvedeném domě ji nenašel a domovník mu tvrdil, že tam nikdo toho jména nebydlí. Gerik chtěl udělat ještě jeden pokus. Jeho kamarád radiotelegrafista Václav Modrák mu dal adresu rodiny své snoubenky Jarmily Tomanové. Byl to obchodník Karel Toman Praha-Dejvice, Dejvická 31. Gerik za ním přišel do jeho obchodu, prohlásil, že nese vzkaz jeho dceři od jejího snoubence Václava Modráka, který je v Anglii, vytáhl z kapsy balíček peněz a žádal, aby mu je Toman schoval. Potom požádal o něco k jídlu a další pomoc. Toman mu dal několik potravinových lístků, ale další pomoc odmítl. Odmítl i přijmout a schovat Gerikovu pistoli.

To se stalo 3. dubna 1942. Gerik byl v koncích, v Praze nikoho neznal, jeho

jedinou záchranou mohl být Arnošt Mikš, kdyby přijel do Prahy. Přespal proto jednu noc v hotelu Juliš na Václavském náměstí a šel znovu čekat před dům čp. 35. Mikš nepřišel. Gerik tedy šel naproti k holiči, aby se nechal oholit, holič dělal vtípy na Němce, ale když ho parašutista požádal o pomoc, odmítl.

Byla zde ještě jedna možnost: jet do Brna a přihlásit se u Jakuba Kozáka. Gerik se však mohl právem domnívat, že Mikš u něho neuspěl a musel se pustit sám na vlastní pěst dál. Proto Gerik ani nezkoušel do Brna jet a svou situaci řešil tím, že se šel sám přihlásit na pražské policejní ředitelství. Naivně se domníval, že jako rodák z jižního Slovenska bude předán na Slovensko nebo do Maďarska, a tak vyřeší své postavení. To už bylo 4. dubna 1942.⁵⁰⁾

(Pokračování v příštím čísle Terezínských listů.)

Poznámky:

- 1) Ke skupině ZINC neexistuje prakticky speciální odborná práce, jen studie dílčí, týkající se akcí gestapa proti ní, a pak příslušné části celkových prací o činnosti „západních“ parašutistů v českých zemích i na Slovensku za II. světové války. Srv. – KOPEČNÝ, P.: Gestapo v boji s výsadkovou skupinou ZINC, Vlastivědný věstník moravský, roč. XLII/1990, č. 1, s. 8–18; ŽAMPACH, V.: Druhé okupační stanné právo a jižní Morava; sborník Jižní Morava, roč. 1992, Okresní archiv Mikulov 1992, s. 129–154; MEZIHORÁK, F.: Lid Kyjovska v boji proti fašismu v letech 1938–1945, In: Příspěvky k dějinám dělnického hnutí na Moravě, Praha 1960, s. 73–89; JELÍNEK, Z.: Západní paraskupiny a jejich spolupráce s domácím odbojem, Odboj a revoluce – Zprávy, 1/1970, s. 50–188; týž: Západní paraskupiny a domácí odboj, Praha 1992, s. 37–39; týž: Operace Silver A, Praha 1992, s. 71–74; ŠOLC, J.: Bylo málo mužů, Praha 1990, s. 82–84; SLÁDEK, O.: Přícházeli z nebe, Praha 1993, s. 36 n.; týž: Zločinná role gestapa, Praha 1986, s. 192 a n.; týž: Gestapo v boji proti první vlně výsadků vyslaných z Anglie v operačním období 1941–1942, Historie a vojenství (HaV), roč. 1969, s. 247–301; týž: Gestapo v boji proti druhé vlně výsadků vyslaných z Anglie v operačním období 1942–1943, HaV, roč. 1969, s. 458–490; okolnosti seskoku desantu ZINC srv. JELÍNEK, Z.–KOPEČNÝ, P.: Operace Out Distance, Pražský sborník historický, roč. XXI/1988, s. 16–48, okolnosti a příčiny smrti člena desantu rtm. Arnošta Mikše srv. JELÍNEK, Z.: Výsadek u Křivoklátu, sborník Práce muzea v Kolíně, č. V/1989, s. 193–254. Beletřisticky zpracoval osudy desantu ZINC Jaroslav Andrejs v knížce Tři cesty k smrti, 1. vyd. Praha 1968, 2. vyd. Praha 1992.
- 2) Státní oblastní archiv (SOA) Praha, fond MLS Praha, sign. Lsp XXV 55/47 – Karel Čurda – Viliam Gerik.
- 3) Tamtéž.
- 4) Srv. PŘIKRYL, V.: Za vlády tmy, Praha 1993, s. 19 a n.
- 5) Čestmír Šikola, Vzpomínky na rozhovor s Viliamem Gerikem a Karlem Čurdou ve věznicí na Pankráci, rkp. z roku 1988, edice POSPÍŠIL, J.–ŠIKOLA, Č.: Radista skupiny Clay – Eva vzpomíná, Kroměříž 1990, s. 81–87.

- 6) O Vojenské radiové ústředně, výcviku čs. radiotelegrafistů a jejím umístění ve Velké Británii srv. HANÁK, V.: Radiotelegrafisté paradessantních skupin Velká Británie – Československo 1939–1945, Amatérské radio, ročník 1991, příloha ELECTUS 91, a také MODRÁK, V.: Radiospojení mezi domovem a zahraničím za II. světové války, rkp. z roku 1993.
- 7) Vojenský historický archiv (VHA) Praha, fond 37-351 – 3 a 4.
- 8) Srv. JELÍNEK, Z.: Operace Silver A, Praha 1992; ŠOLC, J.: Bylo málo mužů . . . , s. 71–74.
- 9) Srv. GRŇA, J.: Sedm roků na domácí frontě, Brno 1968, zvl. s. 106 a n.; VESELÝ-ŠTAINER, K.: Cestou národního odboje, Praha 1947, zvl. s. 79 a n.; KURAL, V.: Hlavní organizace nekomunistického odboje v letech 1939–1941, Odboj a revoluce – Zprávy, č. 2/1972; KUKLÍK, J.: K problematice vzniku Národní fronty v domácím odboji, Praha 1978; KOUTEK, J.: A národ se bránil, Praha 1987, zvl. s. 118 a n.
- 10) Srv. JELÍNEK, Z.: Západní paraskupiny a jejich spolupráce s domácím odbojem . . . , s. 84–93; týž: Západní paraskupiny a domácí odboj . . . s. 40–43; týž: Výsadek u Křivoklátu, Práce muzea v Kolíně sv. 5/1989, s. 193–254; týž: Čeští parašutisté ze Západu vězněni v Terezíně, 1. část – František Pospíšil, Terezínské listy 21–93, s. 25–49; týž: Operace Silver A . . . s. 82–89; ŠOLC, J.: Bylo málo mužů . . . , s. 86–90; BŘEČKA, J.: Operace Bivouac, Časopis Matice moravské, roč. CVIII/1989, Brno 1989, s. 195–209.
- 11) Srv. JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania, Bratislava 1969; nejnověji ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Povstanie Čechov v Slovenskej republike 1939–1944, HaV, roč. 1991, č. 1, s. 48–76; táž: Obrana národa na Slovensku (Češi v čs. demokratickém odboji na Slovensku/Češi v čs. demokratickém odboji na Slovensku 1939–1941), HaV, roč. 1993, č. 6, s. 77.
- 12) VHA Praha, fond 37-351-4. V dosavadních pracích je radiostanice označována jako LÍPA, což vzniklo chybným čtením jediného záznamu s tímto označením v archívních materiálech desantu ZINC. Všechny radiostanice, pokud byly dány desantům k dispozici – měly – až na vysílačku JAKUB desantu DESTROYER, jako krycí označení ženské jméno.
- 13) Archiv vojenské evidence osob (AVEO) Trnava, Kmenový list Oldřicha Pechala; Archiv Národního muzea v Praze, rkp. Muži pro zvláštní úkoly – Oldřich Pechal.
- 14) VHA Praha, Kvalifikační listina Oldřicha Pechala.
- 15) VHA Praha, fond 37-351-1 a 3; srv. také JELÍNEK, Z.: Operace Silver A . . . , s. 151.
- 16) AVEO Trnava, Kmenový list Arnošta Mikše; Archiv Národního muzea v Praze, rkp. Muži pro zvláštní úkoly – Arnošt Mikš.
- 17) Podle sdělení kronikáře obce Městečko u Křivoklátu pana Františka Jiskry ze 4. června 1986.
- 18) VHA fond 37-351-2.
- 19) Plk. Moravec tím mínil desant SILVER A.
- 20) VHA, fond 37-351-4.
- 21) Tamtéž, fond 37-351-3.
- 22) Josef Pechal byl s celou rodinou popraven později v brněnských Kounicových kolejích 12. června 1942.
- 23) VHA, fond 37-351-4.
Škpt. Jakub Kozák byl významnou postavou moravského odboje. Byl členem brněnské Obrany národa a po jejím rozbití vedoucím organizace Národní střelecká garda 20 Brno, která se během léta 1944 spojila ještě s řadou jiných organizací v „Národní revoluční armádu“. Jako odbojář byl Jakub Kozák velice aktivní, spolupracoval např. i se zpravodajským výsadkem Karla Hovůrky (vysazen v Polsku v trojúhelníku obcí Przylek–Kazanów–Ciepelov v noci z 30. na 31. srpna 1941); Karel Hovůrka navštívil Jakuba Kozáka v jeho bytě v Brně-Žabovřeskách krátce poté, co se dostal na Moravu. Znali se spolu již z doby, kdy Kozák zajišťoval ilegální přechody na Slovensko. Kozák byl v jednání s Hovůrkou tak obezřetný, že ušel pozdějšímu zatýkání a dokonce od podzimu 1942 udržoval ilegální spojení s vězni internačního tábora ve Svatobořicích u Kyjova. O své činnosti za války – zejména v Národní střelecké gardě 20 – napsal po válce obsáhlý elaborát (součást archivu Národní revoluční armády, uložený v Moravském zemském muzeu, oddělení nových dějin, pod inv. č. S 2262. – Srv. HALAMA, V.: Odboj Československé

mládeže Brno-okolí (z archivu Národní revoluční armády), sborník „Morava v boji proti fašismu“, sv. 1/1987, Moravské muzeum Brno, – oddělení nových dějin 39–50; týž: Chronologie zrady (Osudy výsadku Karla Hovůrky a podpůrné odbojové sítě na Moravě), sborník „Morava v boji proti fašismu“, sv. 2/1990, Moravské zemské muzeum – oddělení nových dějin, Brno 1990, s. 37–68.

- 24) VHA, fond 37-351-4; V případě „Černého“ se jedná o prof. Karla Nigrina, člena oblastního vedení Obrany národa v Uherském Hradišti. Jako profesor uhersko-hradištského gymnázia byl zatčen na podzim 1939. Fingoval bolesti slepého stěva, byl převezen do nemocnice, kde byl za přítomnosti jednoho gestapáka operován. Když se gestapák na chvíli vzdálil, prof. Nigrin se stova sešitou ranou z nemocnice utekl, za pomoci přátel se dostal k hajnému Františku Hanákoví na Nový Dvůr a později ke Štokmanům do Buchlovic. Odtud odešel i se svým bývalým studentem Jiřím Štokmanem 23. prosince 1939 do zahraniční armády, kam se také oba přes Slovensko, Maďarsko a Jugoslávii dostali, a to do Francie. – Srv. Obecní kronika Buchlovic; Vzpomínky Jana Štokmana.
Antonín Hejl však byl už 5. března 1941 zatčen a uvězněn v Uherském Hradišti, Brně, Wohlauf a Breslau, 12. srpna 1942 odsouzen k trestu smrti a 29. října 1942 popraven v Breslau (dnes polská Wrocław). – Srv. BURIAN, L.: Uherskohradištsko v boji proti fašismu, OV ČSPB Uherské Hradiště 1984, s. 103–122; týž: A kdybych prošel celý svět, vás už nepotkám, Uherské Hradiště 1990, s. 22.
- 25) Jiří Štokman byl vysazen jako člen desantu CLAY mezi obcemi Racková a Hostišová v noci z 12. na 13. dubna 1944. To už byla jeho matka Eliška i oba bratři, Jan a Ota, zatčeni a vězněni. – Srv. BARTOŠ, A. (zapsal Radimír Kunc): Clay – Eva volá Londýn, V. vydání, Praha 1992.
- 26) VHA Praha, fond 37-351 – 4.
- 27) Tamtéž.
- 28) Tamtéž, 37-341-3.
- 29) Tamtéž, 37-351-4.
- 30) Tamtéž.
- 31) Srv. KOPEČNÝ, P.: Gestapo v boji s výsadkovou skupinou ZINC..., pozn. č. 5 na s. 16. Autor se však už nezmiňuje o příslušných krocích.
- 32) Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond Zemské četnické velitelství (ZČV) Praha, kart. 273 čj. 685 v/1942.
- 33) VHA Praha, fond 37-165-3.
- 34) SOA Praha, fond MLS Praha, sign. LSP XXV 55/47 – Karel Čurda, Viliam Gerik; srv. též JELÍNEK, Z.–KOPEČNÝ, P.: Operace Out Distance . . . s. 20.
- 35) VHA Praha, fond 37-335-1.
- 36) Srv. JELÍNEK, Z.: Výsadek u Křivoklátu . . .
- 37) VHA, fond 37-351-4.
- 38) Tamtéž, fond 37-351-3.
- 39) Tamtéž, sign. 53/42 -27 VD 2 27 – materiál slovenského MNO č. 401347 z 10. dubna 1942.
- 40) VHA Praha, fond 37-351-3.
- 41) Tamtéž; Obecní kronika Buchlovic; Vzpomínky Jana Štokmana.
- 42) Srv. ŽAMPACH, V.: Druhé okupační stanné právo . . . s. 144.
- 43) VHA Praha, fond 37-351-1; tamtéž, sign. 53/42 – 27 VD 2 27 2/2 – materiály slovenského MNO, obranné oddělení, č. 401347.
- 44) VHA Praha, fond 37-351-1; VÍŠEK, J.: Případ por. Oldřicha Pechala a učitele Cyrila Žižlavského, opis rkp. v osobním autorově archivu. Srv. též KOPEČNÝ, P.: Gestapo v boji s výsadkovou skupinou ZINC . . . s. 12.
- 45) Srv. ŽAMPACH, V.: Druhé okupační stanné právo a jižní Morava . . . s. 144.
- 46) VHA Praha, fond 37-351-1; VÍŠEK, J.: Případ Oldřicha Pechala a učitele Cyrila Žižlavského . . . ŽAMPACH, V.: tamtéž.
- 47) Obecní kronika Buchlovic.

⁴⁸⁾ Srv. BURIAN, L.: Uherskohradišsko proti fašismu . . . , s. 111.

⁴⁹⁾ VHA Praha, fond 47-351-3; Obecní kronika Buchlovice.

⁵⁰⁾ VHA Praha, fond 37-351-3; srv. také KOPEČNÝ, P.: Gestapo v boji s výsadkovou skupinou ZINC . . . , s. 12. Petr Kopečný nadhazuje eventualitu, že Gerik se mohl vrátit do Brna a navázat na Jakuba Kozáka, jehož adresu znal. Gerik si však nemohl být jistý, že tato adresa bude v pořádku – zatím všechny záchytné adresy zklamaly – a tak nechtěl riskovat cestu do další nejistoty v Brně.

Tento článek se bohužel stal posledním z nedokončené řady portrétů čs. parašutistů vězněných v Malé pevnosti v Terezíně během II. světové války. A stal se také vůbec poslední vědeckou prací jeho autora Zdeňka Jelínka. PhDr. Zdeněk Jelínek, CSc., ředitel Vojenského muzea v Praze, historik, který velkou část své vědecké kariéry věnoval právě Čs. zahraničnímu odboji za II. světové války, totiž v pátek 6. května 1994 náhle zemřel.

Zemřel vynikající historik, učitel a především vynikající člověk s ohromným srdcem. S tak velkým srdcem, že se do tohoto světa snad ani nehodilo. Jeho lidskost a snaha pomoci každému, kdo potřeboval, se pro mnohé stala už téměř nevňtmanou samozřejmostí. Myslím si, že mnoho lidí pochopí, kdo vlastně odešel z tohoto světa teprve tehdy, až zjistí, že si nemohu říct „S tímhle pomůže a poradí Zdeněk.“ Právě proto, že vždy pomáhal tiše a nenápadně.

Všechny, kteří Dr. Zdeňka Jelínka znali, byli jeho přáteli či žáky, bych chtěl jako jeho kamarád, student a spolupracovník z muzea ujistit, že až do posledního dne žil naplno a nenechal si svůj „Jelínkovský“ způsob života nikým kazit.

Michal Lukeš

VILIAM GERIK

Zdeněk Jelínek

Resume

This article is about the Czechoslovak parachutist Viliam Gerik whose activities and fate have been evaluated in different ways in our historical literature. After the war Gerik was condemned to death for treachery by the Czechoslovak Republic. But not even his comrades in arms are sure he deserved such harsh judgement. This study is important because on the basis of known and completely new sources the author attempts to solve the question.

Following detailed biographies of members of the ZINC parachute unit, and Viliam Gerik was one of them, come the instructions given the parachutists by Col. Moravec. The equipment the parachutists received is described in detail, along with the contacts they were to look up and what they were to do with their radio transmitters. Gerik's story is written up throughout simultaneously with the fate of the other parachutists (the leader First Lt. Oldřich Pechal and Regimental Sergeant Major Arnošt Mikš).

The group was dropped only on the second attempt and by mistake far from the original target which was the Kyjov area (in Moravia). Instead they landed on the territory of the Slovak State near the town of Gbely. Their situation was complicated by a lack of contact addresses. The unit was forced to break up and its drop was discovered by the Gestapo which immediately set out to find the men.

Viliam Gerik found himself without anything to catch hold of or any outside help. He was unsuccessful in looking for contact addresses and lost touch with the other unit members. In this desperate situation he tried to solve the problem by going to the Prague Police. During subsequent interrogations by the Gestapo he betrayed a number of things, but certainly not all that he actually knew. His human tragedy reached its climax in the first phase when he began to work as a Gestapo confidante.

VILIAM GERIK

Zdeněk Jelínek

Resümee

Der Aufsatz ist dem tschechoslowakischen Fallschirmjäger Viliam Gerik gewidmet, dessen Tätigkeit und Schicksale in unserer historischen Literatur noch nicht eindeutig bewertet sind. Nach dem Krieg wurde Gerik in der ČSR für einen Verrat zu der Todesstrafe verurteilt. Aber sogar seine Mitkämpfer sind nicht sicher, ob er eine so harte Strafe verdiente. Die Bedeutung des Aufsatzes steht in der Bestrebung gerade diese Frage auf Grunde der bekannten, aber auch der nagelneuen Quellen zu lösen.

Nach den ausführlichen Lebensläufen der Mitglieder der Luftlandungsgruppe ZINC, zu der auch Viliam Gerik gehörte, folgen die Instruktionen von Oberst Moravec. Weiter werden die Ausstattung der Fallschirmjäger, die Kontaktadressen, sowie auch die Tätigkeit ihres Fernmeldegerätes beschrieben. Geriks Schicksal wird die ganze Zeit parallel mit Schicksalen von den anderen Fallschirmjäger (Kommandeur Oberleutnant Oldřich Pechal und Feldwebel Arnošt Mikš) beschrieben.

Die Gruppe sprang erst auf zweiten Versuch und landete irrtümlich weit vom ursprünglichen Ziel entfernt, bei der Ortschaft Gbely auf dem Territorium des Slowakischen Staates, statt in der Umgebung von der Stadt Kyjov. Die Lage der Gruppe wurde durch Fehler in den Kontaktadressen verschlimmert. Sie wurde dazu gezwungen sich zu teilen. Die Luftlandung war von Gestapo festgestellt, die gleich ihre Aktion einleitete.

Viliam Gerik gelangte ohne Auffangpunkten sowie auch ohne Hilfe von außen. Auf den Kontaktadressen blieb er ohne Erfolg und sogar verlor er Verbindung mit anderen Fallschirmjägern. Diese verzweifelte Lage versuchte er durch Anmeldung bei der Prager Polizei zu lösen. In den folgenden Verhören verriet er eine Menge Sachen aber bei weitem nicht alles, was er gewußt hatte.

Der erste Akt seiner Menschentragedie erreichte den Höhepunkt als er als Konfident zu arbeiten begann.

Desant ZINC.
Velitel npor. Oldřich Pechal

Rtm. Arnošt Mikš, člen desantu

Svob. Viliam Gerik, člen desantu

HEADANIE MINULOSTI BELŽEC – MASOVÝ HROB STÁTISÍCOV

Katarína Hradská

V Generálnom gubernáte začal od polovice roku 1942 pôsobiť štáb SS, ktorý bol poverený plnením tzv. Akcie Reinhard, pomenovanej podľa Reinharda Heydricha. Tento štáb, na čele ktorého stál Odilo Globocnik, mal svoje centrum v Lubline. Jeho hlavnou úlohou bolo, v rámci konečného riešenia židovskej otázky, transportovanie Židov do vyhladzovacích táborov a ich následná likvidácia. Na obsadenom poľskom území sa s likvidáciou Židov začalo už v neskorú jeseň roku 1941. Akýmsi signálom na rozprúdenie poslednej fázy konečného riešenia židovskej otázky, i keď o tom možno viesť polemiky, bol list Göringa z 31. 7. 1941 adresovaný Heydrichovi, v ktorom mu kladie za úlohu vytvoriť všetky predpoklady (finančné, vecné i materiálne) na konečné riešenie.¹⁾ O krátky čas na to sa začalo masové strieňanie a neskôr transporty do táborov, ktoré Nemci vybudovali špeciálne na tento účel. Chelm nad Nisom, Belžec, Sobibor, Treblinka, Osvienčim . . .

Vyhladzovací tábor Belžec sa začal budovať v spomínanom období, teda na jeseň roku 1941 ako jeden z prvých vyhladzovacích táborov na území okupovaného Poľska. Stalo sa tak na priamy popud SS-Gruppenführera a šéfa polície lublinského dištriktu Odila Globocnika, ktorý týmto spečatil myšlienku masovej likvidácie Židov v Generálnom gubernáte.

Existuje niekoľko svedectiev, predovšetkým archívnych materiálov, na základe ktorých sa dá pomerne verne zrekonštruovať to základné – kedy bol tábor postavený a čo všetko sa v ňom odohrávalo až po jeho zánik v roku 1943. Držme sa, aspoň v skratke, historických faktov.

Belžec, v lublinskom dištrikte, podobne ako aj iné koncentračné a vyhladzovacie tábory, mal veľmi výhodnú polohu. Náchadzal sa asi 400 metrov od železničnej trate, čo bolo mimoriadne dôležité, pretože transporty mohli pristávať priamo v areáli tábora. Ten bol postavený na piesčitej pôde a obklopoval ho sosnový les. Aj jeho rozloha bola optimálna – 263x265 metrov. Ruskí zajatci spolu s esesákmi a poľskými robotníkmi postavili na tejto ploche baráky, drevené i jeden murovaný, strážne veže, tábor ohradili vysokým ostnatým drôtom, čím ho oddelili od okolitého sveta. Nikto z nepovolaných za jeho brány vstúpiť nemohol. A rovnako z neho už ani nikto nevyšiel.

Výstavba tábora sa skončila koncom februára 1942. Zachovali sa spomienky dvoch z tých, ktorý ho budovali: „Postavili sme barák 12 metrov dlhý a 8 metrov široký. Drevené steny vysoké dva metre ho rozdelili na tri časti. Do každej z nich sa vchádzalo samostatnými dverami. A rovnako z každej časti boli asi 10 centimetrov od zeme namontované rúry . . . Na východnej strane baráku stála drevená rampa, na ktorej bola umiestnená úzkorozchodná koľaj. Tá smerovala do hlboké-

ho valu, ktorý Nemci vybudovali na východnej strane tábora . . .“ Druhý z nich uviedol: „Postavili sme aj betónovú plynovú komoru. Vchádzalo sa do nej po schodoch. Po obidvoch dlhších stranách bola vyklápacia rampa. Schodami sa vchádzalo do dverí, nad ktorými visela tabuľka s označením *Bade und Inhalationsräume*. Pri dverách bola umiestnená váza s kvetmi. Dvere viedli do izieb bez okien. Na konci chodbičky bola malá miestnosť, kde stáli stroje, ktoré vyzerali veľmi komplikovane. Boli to vlastne benzínové motory, ktoré obsluhovali dvaja muži. Denne spotrebovali štyri kanistre benzínu . . .“²⁾ Obaja svedkovia boli vlastne prvými, ktorí uviedli, že vo vyhladzovacom tábore v Belžeci Židov zo začiatku nevráždili v plynových komorách, ale výfukovými plynmi z dieslových motorov.

V marci 1942 prichádzali smerom z Lublina prvé transporty Židov z Rakúska, Belgicka, Maďarska, Československa, Francúzska, Holandska i z ďalších krajín. Desiatky vagónov, niekedy až 60, v každom z nich stovka Židov, ktorí si zo začiatku mysleli, že idú na prácu. Tak, ako im to doma, v ich vlasti povedali. Preto sa chovali zo začiatku pokojne, mnohí si dokonca mysleli, že v tomto tábore prežijú nejaký čas v relatívnom pokoji. Nikto z nich neveril, že tábor nie je čisto pracovný, ale vyhladzovací a už vonkoncom nikto z nich ani len netušil, ako rýchlo sa všetko skončí.³⁾

Z vagónov už vystupovali za neustáleho pokrikovania strážcov, v zhone, krik vojakov sprevádzal plač, ston, prosby o pomoc, o vodu či kúsok chleba. Židov zoradili pri bočnej koľaji. Prestúpil pred nich oficier SS s prejavom, že vraj im pridelia prácu, no ešte pred tým sa musia vykúpať a vydezinfikovať. Nemci mali radi poriadok a čistotu, báli sa chorôb, preto toľká hygiena. Prikázali im vyzliecť sa. Šaty zostali ležať vedľa nahých tiel, keď zaznel ďalší povel. Ženy a deti oddeliť od mužov a okamžitý odchod do „kúpeľov“! Kým sa mnohí stihli spamätať, bolo už neskoro. Ocitli sa v tzv. kúpeľni, ktorá však nebola ničím iným ako plynovou komorou. Zoradili ich, telo vedľa tela. Zamkli dvere a spustili motory. Za niekoľko minút zmĺkol krik a zúfale bedákanie. Za takmer dvadsať minút stíchli aj motory . . . Potom nastúpila čata, ktorá celú robotu dokončila. Špeciálna skupina Židov, takisto väzňov, vyvážala mŕtve telá z komory von. Do spoločného hrobu ich dopravovali najskôr v malých vagónoch. Neskôr táto práca zostala len na vyvolenej skupine fyzicky najzdatnejších väzňov.

Potiaľ dej, ktorý mal zostať utajený, nikto cudzí nesmel vidieť nič, čo by mohol neskôr vyzradiť. Obyvatelia Belžeca však všetko počuli. Neuveriteľný krik, prezrádzajúci zúfalstvo. A neskôr aj mnohé videli. Keď sa nebo zatiahlo do červena, bolo už každému jasné, že ze drôtmí tábora sa niečo deje. Keďže spoločný hrob, respektíve 50 metrov dlhý, 20 metrov široký a takmer 6 metrov hlboký val, do ktorého telá zahrabávali, nestačil, Nemci prišli s myšlienkou, že telá budú spafovať. Na špeciálne rošty nahadzovali mŕtvych. Jednu vrstvu prikryli vrstvou dreva, na ňu uložili ďalšie telá, až sa vytvorila niekoľko metrov vysoká hromada ľudských kostier, ktorú potom podpálili. Na Belžec dopadol mrak dymu. Ani dýchať sa nedalo. Nezniesiteľný zápach dusil tých, ktorých sa to netýkalo. To už ľudia

medzi sebou hovorili o jednom z najväčších zverstiev, ktoré si ani len nedokázali predstaviť.

Ich svedectvá v nijakom prípade nemožno podceňovať. Pravda, aj ľudská pamäť má svoje medze. Ťažko však obstojí myšlienka, že ten, kto raz na vlastné oči videl a prežil smrť tisícov ľudí, že na ten pohľad po istom čase zabudne. Opak je pravdou. Józef Levko mal vtedy niečo vyše 15 rokov. Ako každý chlapec aj on bol zvedavý. Denne počul plač z ohraničeného tábora. Chcel vidieť, čo sa robí za drôtni, kam nikto nesmel ísť. Vyštveral sa preto na kopec, ktorý sa výšil nad lágrom. Skryl sa za malú sosnu, aby ho nikto nespozoroval. Ležal na bruchu a takmer nedýchal. Ani nemohol. Báł sa, že by ho vlastný dych prezradil a že by ho stihol rovnaký osud ako tých dolu, v tábore. Rozhovoril sa a hlas sa mu chvel. Na kus papiera kreslil, čo videl a jeho náčrtky sú na vlas podobné tým, kroté sú uložené v rôznych historických prameňoch. Zaviedol nás na miestnu faru, kde má farár dodnes na stene zavesené obrazy, svedčiace o masovom vyvražďovaní Židov v Belžeci. Namaľoval ich človek, ktorého takisto premohla zvedavosť. Hovorí sa, že krátko na to zošalel, pretože sa nemohol zmieriť s tým, čo videl a namaľoval. Dnes je tábor ohradený možno tým istým plotom ako pred päťdesiatimi rokmi. Za jeho vstupnou bránou je neveľký kváder, na ktorom stojí, že na tomto mieste od februára do decembra roku 1942 stál tábor, v ktorom zahynulo 600 tisíc Židov z Poľska a iných štátov Európy, ako aj 1 500 Poliakov, ktorí im pomáhali. Dodajme ešte, že tábor bol zlikvidovaný na jar roku 1943, keď Nemci zbúrali baráky a niektoré zariadenia odviezli do Lublina, resp. Majdanku. Krátko na to prišla do Belžeca špeciálna komisia SD, aby prekontrolovala terén bývalého tábora. Nenechali za sebou žiadnu stopu, zahľadili všetko, čo by mohlo pripomínať likvidovanie a spaľovanie ľudí. Vysadili mladé sosny a trávu, ktorá sa však miestami vôbec neujala. To preto, lebo ju zem neprijala. Tá zem je totiž z popola a kostí.

* * *

Belžec je v súčasnosti dedina ako každá iná v Poľsku. Je typická pre túto krajinu. Domy, ktoré ešte pamätajú vojnu, sú ešte aj teraz len tak, bez fasád, ale aj paláce novodobej buržoázie, ktoré dopĺňajú neodmysliteľné autá podľa možnosti západnej značky. Núdz a nie je ani o pohostinstvá. Sú takmer na každom rohu a snáď nemajú ani záverečnú. A potom sú tam deti. Neuveriteľné množstvo detí. Dievčatká s obrovskými mašľami vo vlasoch a chlapci rovnakí ako všade inde na svete. Rozbláznení sa hrajú na vojakov. Poniektorí však vôbec netušili, že tam, kde majú svoje detské hrisko, kde sa hrajú na schovávačku, že práve tam . . . Nevedia to. A odkiaľ to majú vedieť? Rodičia tú dobu neprežili, poznajú ju len z počutia a akosi v podvedomí chránia seba i svoje deti pred informáciami takéhoto druhu. Nedalo mi to, chcela som vedieť prečo sú k minulosti takí ľahostajní. Neskôr som svoju zvedavosť ofutovala. „Je to za nami, čo bolo, asi muselo byť.“ Dlho som sa tohto poznania nevedela zbaviť. O pár dní som však vytriezvela.

Prechádzala som sa bývalým táborem a až príliš dobre som si uvedomovala, že šliapem po človeku. Vlastne po ľuďoch, po tisícokoch ľudí. Ešte stále sa dajú

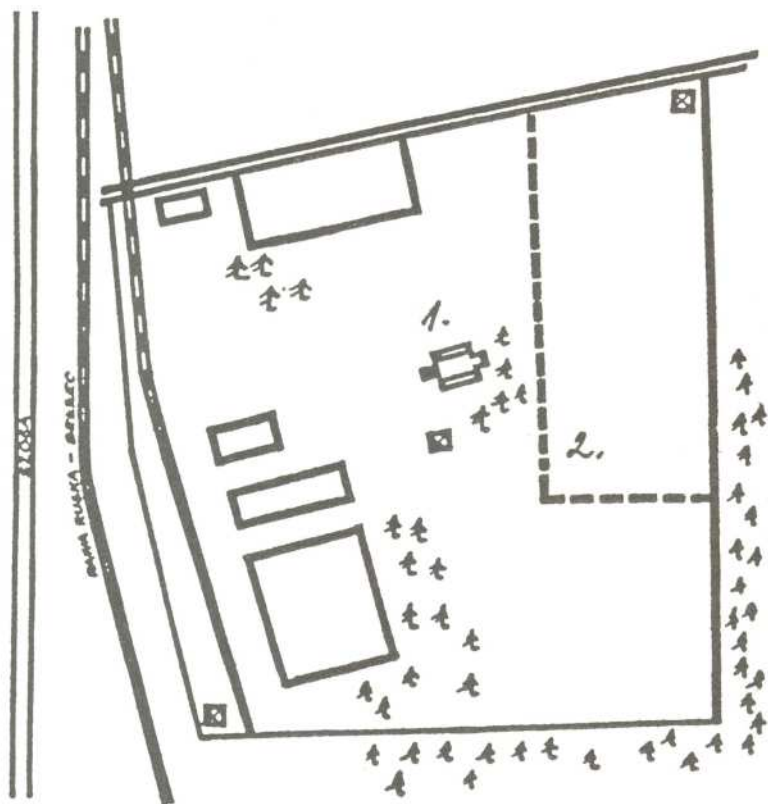
zozbierať úlomky ich kostí. A ani vietor doteraz nerozniesol všetok ich popol. Nemci síce vysadili na miesto spaľovania sosny, no ani tie nemôžu všetko zamaskovať. Pritom stačí len tak málo. Zohnúť sa a zobrať do dlane kúsok človeka. Vo chvíli, keď som tak robila, aby som splnila posledné želanie mojej známej, ktorej matka zahynula v Belžeci a ona sama nikdy nenabrala dostatok síl vrátiť sa znova do Poľska, zadávala som sa na pamätník. Na vyzíabnutú kosť, ktorá zo zeme zdvíha ďalšiu. A vedľa nej nápis Žydzi do plynu. Židia do plynu. Ešte nikdy v živote som sa necítila taká bezmocná.

Poznámky:

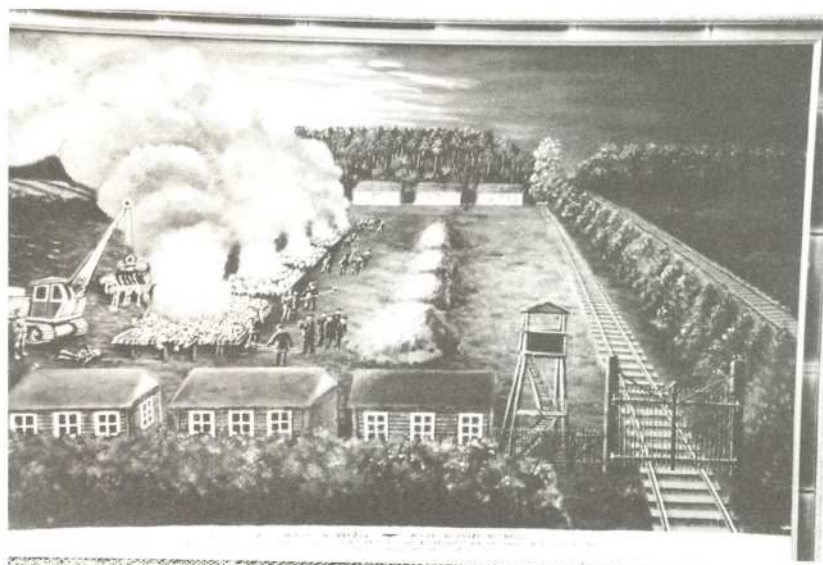
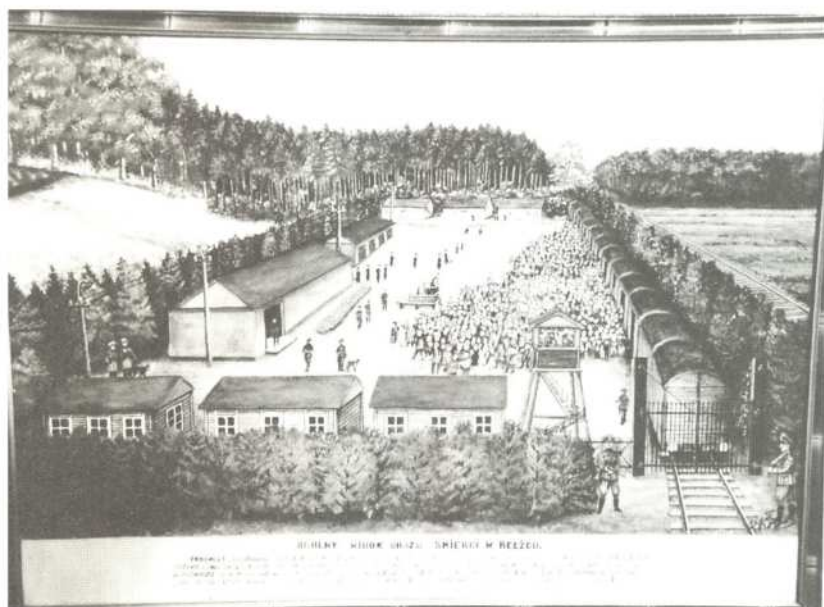
- ¹⁾ In: Die Ermordung der Europäischen Juden. Eine umfassende Dokumentation des Holocaust 1941–1945. Mníchov, 1990, s. 78.
- ²⁾ In: Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce. Warszawa 1947, s. 35–36.
- ³⁾ Tábor bol uvedený do činnosti v polovici marca 1942. Od 17. marca do začiatku mája 1942 a od júla do konca t. r., teda za 199 dní, prichádzali do tábora transporty (aspoň jeden denne) so 40 vagónmi a v každom z nich sa tiesnila stovka ľudí. Za uvedené obdobie táborom prešlo asi 530 000 osôb. Za posledné tri mesiace roka 1942 privádzali transporty dvakrát týždenne 4 000 osôb. In: c.d. s. 44.

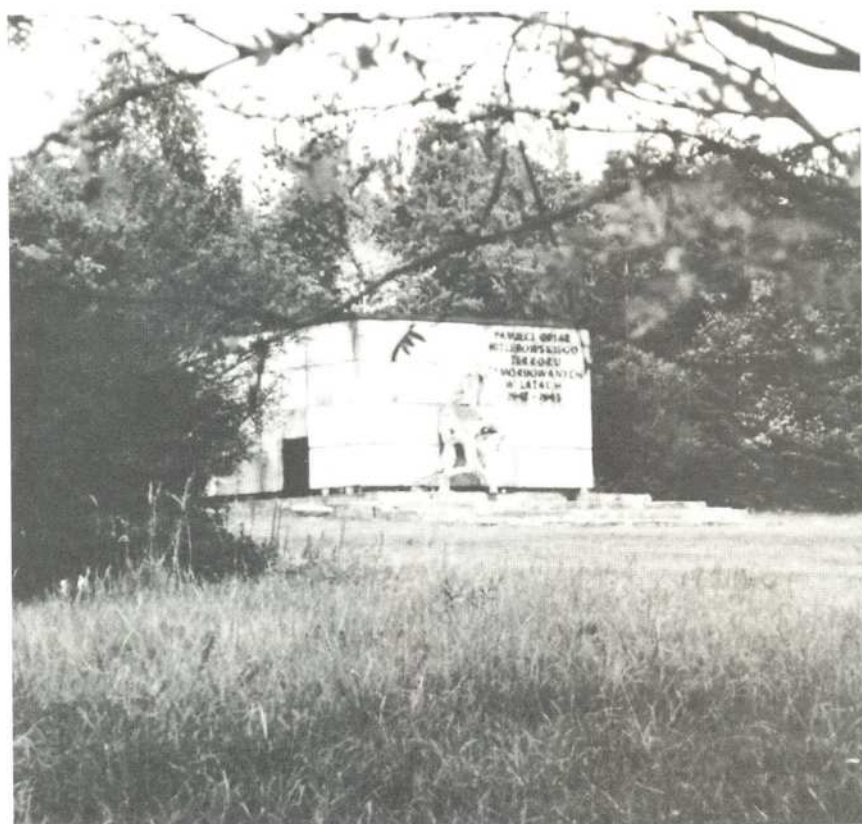
Hlavní vyhlazovací tábory na polském území

Orientální plánec vyhlazovacího tábora Belžec. Č. 1 – plynové komory, ž. 2 – hromadné hroby

Autentické svědectví podle kterého se dá zrekonstruovat děj: příchod transportu a likvidace vězňů

Památník obětem

OČIMA VZPOMÍNEK

Osvobození v Bergen-Belsenu a návrat domů

Truda Bartková

*„Umírá s každou větou pták
a dál už neletí.
Bylo to tak? Bylo. Je to tak
živé jako tenkrát, před lety . . .“*
Jan Zábana

I.

Miliony vězňů fašistických koncentračních táborů doufaly dožít se svého osvobození, vždyť naděje umírá poslední! Kolik jen to bylo přání ve všem si tak podobných: svoboda, návrat domů k rodině, ke svým milým, velká skýva chleba a hrnec polévky podle chuti, pořádná koupel v teplé vodě a čistá postel. Pak spát a zapomenout. Ale vše přijde jinak, než si člověk myslí, a zachovat si život bylo dopřáno jen nemnohým . . .

Svého osvobození se dočkala také skupinka mladých děvčat z někdejšího terezínského L 410 a později z dětského bloku rodinného tábora osvětimského B II b. Tehdy patnáctiletá Julka a šestnáctiletá Truda přežily v jednom z nejhrošších koncentračních táborů, Bergen-Belsenu. (A obě dokonce žijí ještě dnes; Julka nedaleko vesničky Beth Jizchak v Izraeli a Truda v malém jihomoravském městě.)

Bergen-Belsen, inferno obehnané ostnatým drátem. Koncem války se zde umíralo zimou, hladem, naprostým nedostatkem jak potravy, tak vody, umíralo se na nejrůznější nemoci, vyčerpáním fyzických i psychických sil. V přeplněných blocích se žilo mezi hromadami mrtvol, na jednom lůžku na kavalcí ležely vždy čtyři ženy. Nebylo sice apelů a plynových komor, ale místo toho řádily infekce a tisíce lidí umíraly zcela ponechány svému osudu.

Byl začátek jara roku 1945. Vysoko na nebi spojenecká letadla stále častěji přelétávala nad táborem a hřmící fronta se neustále přibližovala. Leč otupělí a vyhladovělí vězni si to vše téměř neuvědomují. Ovšem mládí, to chce žít a vyhladovělá děvčata si navzájem dodávala odvalu, věděla, že pokud zůstanou apaticky ležet, je s nimi konec. Proto denně vstávala a na svých hůlkovitých nohách se pomalu ubírala k táborové kuchyni pro pár kousků poloshnilého tuřínu nebo posbírat nějaké traviny.

Pak nadešel den osvobození, 15. duben 1945. Ráno bylo zpočátku jako každé jiné. A přece po chvíli vězňové spatřili něco tak neuvěřitelného, jako sen. Po hlavní táborové ulici přijíždí vojenská auta a v nich sedí vojáci ve zcela neznámých uniformách. Vždyť jsou to Angličané! A již ze všech stran se sem pomalu vlečou vyhublí vězňové, malátně zvedají paže na pozdrav a pak se jim v obličej

objevuje něco jako úsměv. Naši zachránci, jak vám poděkovat! Z jedoucích vozidel se ohromeně dívají nevěřící oči ostřílených bojovníků, viděli ve válce již mnoho hrůz, ale co spatřili zde, předčilo veškeré očekávání. Britští vojáci jsou zděšeni naprostou apatií vězňů. Vidí všude hromady mrtvol, kolem je mrtvolný zápach, mračna much, pravá to apokalypsa. Ale snaží se ovládat, pozdravují ubožáky kolem cesty, házejí jim jídlo, které mají při sobě, jsou odhodláni nastoupit k jednomu z posledních úkolů této hrozné války: k bitvě o záchranu života zbylých vězňů. Malá skupina zajatých esesáků je nahnána k odklizení mrtvol. Musí proběhnout špalfrem vězňů, avšak téměř žádná ruka neuhodí, nikdo se nemstí. Zanedlouho přijíždí vojenská polní kuchyně, v kotli se vaří kondenzované mléko, a kdo je schopen chůze, může dostat dle chuti. Také guláš začal vonět z poctivých vepřových konzerv, žel, stal se osudným pro mnohé vězně, kteří byli v posledních týdnech zvyklí jíst jen ve vodě rozvařenou trochu mouky, skývu komisárku nebo kousek tuňáku.

Také děvčata dostala do svých hrnků teplé mléko a hned se cítila lépe, dokonce si troufala na malý průzkum táborem. První jejich cesta vedla k bráně, hned za ní byly opuštěné ubikace stráží. Tam esesáci zanechali ve vzorném pořádku skříňky plné čistého prádla, toaletních potřeb, jádrového mýdla, balíčky sucharů. Obě kamarádky si poskládaly některé z těchto pokladů do čistého kbelíku a pak zamířily k blízké požární nádrži. Voda byla prohřátá jarním sluncem a jen v protějším rohu plavalo několik mrtvol. Přesto se tam na zeleném břehu zbavily špinavých hadrů, čistě se vykoupaly, pak pojídaly suchary, odpočívaly, povídaly si. Dlouhé vlasy se jim opět leskly. Nedaleko nich seděla skupinka britských důstojníků a zdravotníků. Truda něco málo porozuměla z jejich hovoru: „Je třeba rychlého zásahu, ty chudáky rozřadit, chodící nemocné již zítra převést do bývalého vojenského sídliště v Bergenu. Poblíž bude třeba zřítit polní nemocnici a pokusit se nemocné zachránit, pokud to bude možné. Mají zde zřejmě skvrnitý tyfus a jiné infekce.“ Probírala se také nutnost dietního stravování. Pro Julku a Trudu bylo ovšem nejdůležitější to, že již zítra budou moci opustit místo hrůzy, kterým byl koncentrační tábor Bergen-Belsen.

Obě dívky pocítily naprostou úlevu a radost ze záchranu života, z ukončení hrozné války. S chutí se opět vypravila na průzkum svého okolí, i když jejich chůze byla ještě namáhavá a nejistá.

Došly k velké budově bývalého skladiště, vrata zde byla již vypáčená. Vězňové sem shromáždili zavazadla svých obětí, vedle drahých a velkých kožených kufrů z Francie nebo Holandska se kupily ubohé batohy vězňů z východní Evropy. Bylo zde vše: kvalitní obleky, polozkažené potraviny a plno jiných věcí, a mezi tím se potáceli vězňové jako omámení, neschopní si zde pro sebe vybrat vhodné věci. Mezitím se hromady kufrů sesypaly na umírající a pokálené vězně, všude je vidět obraz marnosti a zkázy. Dívky odcházejí rychle pryč. Celé skladiště bylo později i se svými „poklady“ spáleno, stejně jako ostatní ubikace zamořené infekcí.

Pak cesta děvčat vedla k dalším blokům, odkud bylo slyšet hlasy, až z jednoho

bloku je potěšil jazyk nejmilejší, lbezná čeština. Obě přítelkyně vešly dovnitř a najednou se z pološera ozve: „Trudo, to jsi ty?“ Uvidí před sebou pohublou tvář se známými rasy, obrovské hnědé oči v drobném obličejí, bílé zuby v širokém úsměvu. Je to kamarádka Zuzka z Olomouce a vedle ní se choulí její drobná maminka, která též přežila. Radost byla opravdu veliká. Vtom Julka tahá Trudu ke schoulené postavičce. Je to jen malý uzlík s kšticí splených rudých vlasů. Tam, zcela v rohu místnosti našly bystré oči Julky její nejmilejší přítelkyni Melinku z pražského židovského sirotčince. Ta k ní vztahuje ruku, poznává ji a oči jí radostně září. Zde je však třeba rychlé pomoci. Děvčata společně odnesou Melinku k vodní nádrži, pak ji umyjí a zabalí do teplé deky. Julka ji drží stále za ruku a Melinka je šťastná. Truda zatím odchází pro hrnek a teplé mléko a snaží se vrátit co nejdříve. Ale všechno je marné. Julka nemluví, nevstává, všechno se v ní zlomilo. Její nejmilejší Melinka usnula k věčnému spánku. Jen těžko odvádí Truda nešťastnou kamarádku z tohoto místa pryč.

Na druhý den se všichni díví, jak hned ráno břiští vojáci hbitě natahují vodovodní hadice, staví ubikace a všechno připravují k hygienické očiště zdejších vězňů. Také obě děvčata vstupují do prostoru, kde se osprchují teplou vodou, pečlivě umývají mýdlem, usuší a nakonec se snaží hezky obléknout. Ale čeká nemilé překvapení. Při východu jsou dívky pevně uchopeny a postříkány od hlavy k patě páchnoucí dezinfekcí. Teprve po této proceduře mohou nasednout na připravená vojenská vozidla. Nákladní auta je pak odvezla rozkvetlou jarní krajinou do nedalekého Bergenu, kde je čekalo zotavování z těch nejhorsších útrap. Ubytování dostaly v hezkých třípatrových domcích, kde byly čisté pokoje s vojenskými kavalci, na chodbách toalety a koupelny, všude vzorná čistota a pořádek. V poledne byla teplá polévka a suchary. Mezitím z koncentračního tábora jsou těžce nemocní odvázeni do polní nemocnice, ale ještě stále jich až příliš mnoho umírá v těch prvních dnech po osvobození na následky útrap a rozličné nemoci, zejména tyfus. Ale britští zdravotníci usilovně bojují o záchranu každého života všemi prostředky, které mají k dispozici.

Večer se na náměstí městečka Bergenu sjela vojenská auta do půlkruhu, rozsvítla reflektory a osvítla tak celý prostor. A pak zazněla hudba, harmonika a kytara hrály nejnámější melodie. Angličané zpívali a tancovali s některými schopnějšími děvčaty, vždyť měli proč: nastala velká a radostná oslava konce války a všech útrap.

II.

Následující dny panovalo v Bergenu krásné jarní počasí, bývalí vězňové v klidu a pohodě, nasytění a čistě oblečení, se mohou procházet ulicemi města. Někteří ovládají angličtinu a navazují kontakty s přívětivými anglickými vojáky, kteří se nebrání seznamování se zdejšími mladými dívkami a dělí se o své zásoby čokolády a jiných dobrot s novými přáteli. Uzdravující se bývalí vězni vycházejí na průzkumné vycházky do nedalekých německých vesnic. Kde se jen nabralo najednou tolik německých dobráků? Zdejší lidé jsou jistě také rádi, že je po válce,

nemálo je poznamenala. Mnozí přišli nejen o majetek, ale v mnoha rodinách ztratili otce, syna, manžela. S německou důkladností se teď všichni snaží dát do pořádku své usedlosti. Je po válce a život jde dál. Ve velkých hrncích se všude vaří husté polévky, eintopf. Některá ze zdejších žen dokonce nelitovala posledních uschovaných zásob a upekla dobrý dort, kterým podělila nejen anglické vojáky, ale i bývalé vězně. Přívětivost a ochota panuje na obou stranách a člověk se v duchu ptá, proč to tak nemohlo být dříve, kde se jen vzala ta nenávisť?

Jednou ráno se však Truda probouzí s bolestmi hlavy, s třesavkou, zarudlými tvářemi, teploměr ukazuje horečku 40 °C. Je to zlé, bojí se, že by to mohl být tyfus, pak by musela do polního lazaretu. Ale má tu přece věrnou kamarádku Julku; ta přináší dostatek teplého čaje a lehčí jídlo. Odpoledne, aby unikla pozornosti lékařů při vizitě, pomáhá Trudě se obléknout, postavit na nohy a usadit ji na okenní desku, kde je svěží vzduch. Obě se snaží vypadat vesele a povídají si tak, aby na sebe neupozornily. Ovšem za týden, když teplota klesla, zjistí Truda, že se jí olupuje kůže na celém těle. To však už uzdravování dále pokračuje a Truda se může za pár dní hlásit na ošetřovně v přízemí s katarem nosohltanu a odevzdat se plně do péče anglických ošetřovatelek a odpočívat. Teprve tam se dozvěděla o hromadném umírání nemocných v polní nemocnici, kde ani léky, dobrá strava a veškerá péče nezachránila většinu oslabených nemocných. Postupně obě děvčata nabírala další síly a mohou podnikat vycházky do nejbližšího okolí. To vše přišlo právě včas. Osvobození a uzdravení vězňů v Bergenu musí udělat místo rekonvalescentům z polní nemocnice.

Znovu přijíždějí nákladní auta s pohodlnými lavicemi, aby odvezla uzdravené pacienty do obrovského sběrného tábora v Hannoveru. Ten je přeplněn osvobozenými vězňi z celé Evropy, vedle Rusů a Poláků jsou zde Francouzi, Holanďané, Židé a další, hotový babylon národů. Bydlí se ve velkých stanech, britská administrativa funguje bezvadně. V hlavní budově je zřízen repatriční úřad, nemocnice, kuchyně, sklady prádla a šatstva. V horních patrech jsou ubytováni angličtí důstojníci a civilní zaměstnanci z řad bývalých vězňů. Po celý den se ozývají z tlapačů různá oznámení a zprávy, vedle hudby je slyšet výzvy, mimo jiné se hledají spolupracovníci k tlumočení. Julka pobízí Trudu, aby se přihlásila, vždyť umí dobře německy, trochu anglicky, ovládá češtinu a též nemálo z polštiny a ruštiny. Truda se po krátkém váhání přihlásí u anglického důstojníka, který býval studentem Oxfordu a nyní má na starosti skupinu tlumočnicků. Ten jí vysvětlil vše potřebné. Především je nutno zjistit u každého jeho totožnost, oznámit mu, kde dostane oblečení a jídlo a mnoho dalších informací. Truda je při této práci velmi spokojená. Život má opět smysl, může nyní pomáhat druhým. Dostala pěkný pokoj, slušné oblečení, výbornou stravu a má k dispozici tvořící se knihovnu, kde si může vybrat četbu dle svého přání.

Po dvou dnech se v poledne uvolní a běží na návštěvu za Julkou. Ta se však zcela změnila. Teprve nyní na ni dolehla veškerá hrůza uplynulé doby, všechno se v ní zhroutilo a teď nemá vůli žít. Truda ji nemůže ani utišit a vůbec si s ní neví rady. Proto Julku odvede na ošetřovnu, kde se jí ujme starší anglický lékař

židovského původu, který též nemá nikoho, celá rodina mu byla vyvražděna. Julka byla přijata do nemocnice, dostává infuze a zejména pečlivost a starost tohoto lékaře ji nakonec postaví na nohy. Později si ji odvezl do Anglie, kde se stala jeho zdravotní asistentkou. Nakonec Julka odjela do Izraele a usadila se ve vesnici českých přistěhovalců. Dnes je matkou a babičkou, ale nikdy se již nezbačila ustavičného strachu o své děti, pronásledoval ji neustále.

Mezitím Truda pracovala jako tlumočnice stále lépe, od Angličanů dostala nabídku na trvalé zaměstnání. Odmítá však, protože stále myslí na poslední slova svého otce ještě v táboře B II b: „Nashledanou v Olomouci.“ A ona touží po tom, setkat se s ním co nejdříve!

Proto spolu s další dívkou, šestnáctiletou Ruth z Prahy nasedly do amerického vojenského auta, které odjíždělo po silnici do Plzně. Cestu si mladí a veselí vojáci krátili různými legračními kousky, po svém trochu drsně žertovali s německými venkovany. Tak třeba v jedné vesnici posbírali kupu vypraného prádla a rozhazovali to pak za jízdy kolem dálnice. Ale jinak byli američtí hoši dobromyslní a pečlivě se starali o své dvě svěťenkyně. Vždyť i oni sami se nemohli dočkat cesty domů, do vlasti. Konečně dorazili do Plzně. Následovalo opět ubytování v táboře, ale je to už doma, v osvobozené republice. V Plzni pulzuje nový život, celé město jásá a oslavuje osvobození. Truda se svou přítelkyní jsou jak na jiném světě, neumí se ještě plně zapojit do civilního života na svobodě. Další večer je pak odváží vláček na slepou kolej Masarykova nádraží do Prahy. Zde zůstaly zcela opuštěné na nástupišti, naštěstí ne dlouho. Vítají je ženy z Červeného kříže, dostaly od nich bílou kávu a pravé české koláče. Pak je poslaly do IMKY, kde byly nachystané čisté postele, koupelny s teplou vodou. V celé budově je velmi rušno, všude radostná nálada, oslavuje se vítězný konec války. Vyčerpané dívky však uléhají a probudí je až druhého dne zářící slunce.

Ráno si přišli pro Ruth její přešťastní rodiče. Pocházela totiž ze smíšeného manželství a její maminka proto mohla přežít válku v Praze a nemusela do koncentračního tábora. Rozloučení bylo rychlé a Truda zůstává po letech zcela sama, bez jediné známé tváře. Ale bude jí brzy sedmnáct let a odhodlaně získává potřebné informace, poznává nové lidi. Svůj skromný majetek ještě z Bergen-Belsenu nosí v kbelíku stále s sebou, jiné zavazadlo nemá. V informační kanceláři ji však čekala přesmutná zpráva. S tatínkem se již nikdy neuvidí. Byl zastřelen při pokusu o útěk z transportu ve Slezsku. A tak z celé velké a rozvětvené rodiny zůstala úplně sama, maminka zemřela již v Terezíně, ostatní v koncentračních táborech. Kde má nyní svůj domov? Uchopí kbelíček se skromnou výbavičkou a vyhledá vlak do Olomouce, odkud pochází její rodina. Začíná nový život a vlak ji unáší vstříc budoucnosti.

Napsáno 8. dubna 1994, v den Jom ha-šoa, při vzpomínce na šest milionů židovských obětí z let nacismu.

Itka

Věra Kolářová

Itka byla polská dívka, jedna z těch desítek, stovek, tisíců a desetitisíců jiných, ať se jmenovaly jakkoliv, byly jakéhokoliv vyznání a národnosti. Chci společně s vámi na ni vzpomenout. Itku jsem poznala zblízka; zůstává však současně symbolem všech těch nejmenovaných, na které nikdy nesmíme zapomenout.

Všichni za mřížemi i za dráty táborů prožili bití, hlad, mučení; ale bylo utrpení, které přicházelo současně a jemuž vzdorovat bylo snad nejtěžší. Mělo nejrůznější hrůzné podoby a prožívaly je zvlášť citlivě právě ženy.

V létě 1944 jsme byly odvezeny z Osvětimi do tábora v Christianstadtu. Po Osvětimi jsme tuto změnu cítily i jako určitou úlevu; hlad sice patřil i nadále k dennímu režimu, ale neviděly jsme alespoň dýmající osvětimské komíny a i dozor byl zde o trochu méně zvířecký. V táboře byly tehdy Češky, Holanďanky, Němky, Maďarčky a Polky. S Itkou jsem se poznala koncem roku 1944. Nikdy jsem neznala její příjmení, ani nevím, z kterého konce Polska pocházela. Mezi námi – především mladými děvčaty – bylo i několik mladších maminek se svými dětmi.

Při jednom apelu se měly přihlásit těhotné ženy. Bylo jim slíbeno, že půjdou do hlavního tábora v Gross-Rosen, kde o ně bude „pečováno“ a nebudou muset pracovat. Zároveň pohrozili i represáliemi, kdyby někdo těhotenství zatajil. Několik těhotných děvčat uvěřilo, přihlásilo se. Odvezli je a nikdo o nich už nikdy neslyšel. Tři odvážné budoucí maminky zůstaly mezi námi.

Musely s námi chodit na těžkou práci: kácely jsme stromy, házely betonovou směs do bednění, nakládaly jsme do vozů písek, pracovaly v muničkách. Ve vyhladovělém kolektivu se však upevňovalo přátelství, solidarita: v každé skupině, jakmile se ženy dozvěděly, že je mezi nimi těhotná, ihned ji mezi sebou kryly, pomáhaly jak jen mohly a dělaly vše, aby se nic neprozradilo.

Itka, s pokračujícím těhotenstvím méně pohyblivá, zesláblá, klopýtla o kolej a zlomila si nohu v kloubu. Měly jsme sice mezi sebou hodnou a obětavou lékařku, ale co mohla v tomto případě dělat bez rentgenu, bez obvazového materiálu, bez léků – a navíc to byla doktorka plicních chorob. Udělala, co mohla: fixovala kloub čím se dalo a položila Itku do baráku pro nemocné, aby mohla noha aspoň v klidu srůst. Tak Itka konečně nemusela na apely a do práce. V té době mi těžce omrzly ruce, takže jsem jednou při házení betonu hladem a bolestí omdlela. Když jsem se hlásila u esesačky a přitom jsem podotkla, že jsem absolvovala kurz péče o děti, směla jsem „pečovat“ o nemocné, tj. pomáhat při úklidu, donést teplou vodu s tuňínem, sebrat pro marodku kousek dřeva.

Furunkulózu, která byla velmi rozšířená na nohou od dřeváků bez punčoch, tak i celkovou podvýživou, jsme léčily strouhanými brambory a balily nohy do papírových obinadel.

Noha Itce srostla, samozřejmě špatně, kloub zůstal nepohyblivý. Drobná, vy-

hublá Itka, když konečně vyskákala ven, připomínala raněné ptáče; oddaná, trpělivá, důvěřivá. Na své děťátko se však těšila a my jsme její radost podporovaly. I za těchto okolností porodila klidně a jejího chlapečka jsme pojmenovaly Petřík. Itka dokonce kojila a vyšetřila několik kapek pro malou Haničku, která se narodila mladé Maďarce téměř současně. My jsme sháněly, kde se jen dalo, abychom „přilepšily“ Itce trochou jídla a ona se až dojemně snažila, aby mateřské mléko bylo pro obě děti. Měly jsme strach co bude, až se esesačky dozvědí o porodech a o dětech. Tentokrát však – snad pokročilým datem v kalendáři, snad diferencovanou povahou jednotlivých dozorkyň – když děti byly odhaleny, prošlo vše bez hrůzných následků. Tím jsem si dodala odvalu a poprosila o nějaké hadříky pro obě děti. Esesačka mě vzala do skladu. Viděla jsem hromadu šatů, které sice byly původně určeny pro nás, ale nikdy nám nebyly vydány.

Itka byla švadlena a tak našla pro děti co se dalo. Uprostřed té hrůzy jsme se všechny z dětí těšily. Itka byla tak přešťastná, jakoby zapomněla, kde vlastně je. Předpokládala, že v Polsku už nikoho nemá, a plánovala, jak půjde se mnou po válce do Prahy.

V lednu 1945 proudila kolem tábora spousta Němců na různých dopravních prostředcích, vlekli svůj majetek na dětských kočárkách i na všem možném – utíkali před postupující frontou. Potom k nám pěšky dorazil transport asi tisíce ubožáčků. Ty nám vyprávěly, že než je esesáci vyhnali na cestu, postříleli všechny nemocné a slabé. Bály jsme se, aby se to nedozvěděly naše nemocné ženy a doufaly jsme skoro v zázrak – že se jim tento osud „nějak“ vyhne.

Poté, co k nám začly pronikat zprávy, že i náš tábor bude vyklizen, Itka ušila pro svého Petříčka velkou tašku z kusu deky a nachystala několik teplých hadříků. Uvažovaly jsme obě o tom, že jakmile to bude možné, utečeme s Petříčkem v tašce, kterou ponese každá za jedno ucho. Všechno jsme si postupně zajišťovaly, ověřovaly, připravovaly. Jsem dodnes přesvědčená, že by Itka i s tou špatně srostlou nohou skutečně do Prahy došla, kdyby jí v tom nebylo tak hrůzně zabráněno.

Nedlouho předtím jsme dostaly „kabáty“, na nichž byl vzadu vystřižen velký obdélník a v něm všita pruhovaná vězeňská látka, aby střepec mohl na vězně správně zamířit. Itka pro mne a pro sebe ušila velké kapuce, které jsme si chtěly hned po útěku z kolony připnout, a jež by zakryly pruhované obdélníky na zádech. Já jsem pak skutečně kapuci použila.

Koncem ledna bylo rozhodnuto, že tábor bude co nejdříve vyklizen. Poslední den v lednu večer nám sdělili, že se ráno 1. února vydáme na cestu. Všechny, které jsme pracovaly u nemocných, jsme s nimi bydlily ve stejném baráku. Itka i maďarská maminka byly připraveny k odchodu i se svými dětmi. V posledním okamžiku před odchodem vběhla do baráku esesačka a s křikem rozkázala, že všechny nemocné a matky s dětmi zůstanou na místě. Zeptala jsem se, co s nimi bude. Rozlítla se a odbyla mě s tím, že budou vezeny za námi na vozech. Řvala „abhauen“ – mazat, mazat. Byla jsem vyvečena z baráku a nemohla jsem se už ani s Itkou rozloučit. Žádný vůz za námi samozřejmě nejel.

Teprve později jsme se dozvěděly, že několik děvčat před odchodem z lágru muselo hloubit velké jámy za ohradou tábora. Představa o tom, co se událo poté, co jsme opustily tábor, je až příliš jasná. Nikdo nikdy se už s Itkou a jejím Petříčkem, i se všemi ostatními, které musely tenkrát zůstat, nesešel, ani o nich neslyšel.

Nechci kolem sebe šířit smutné vzpomínky. S tehdejšími děvčaty – dnes již babičkami – která se vrátila, se stýkáme doposud, přátelství, vzniklé v tak mimořádných podmínkách přetrvalo. Přála bych tyto krásné lidské vztahy všem těm, kteří se dnes hašteří často pro malichernosti, otravují život sami sobě i jiným a dokonce i nenávidí.

Děti z Bialystoku v Terezíně

Hana Greenfieldová

Holocaust a jeho historie – nezáleží na tom, jak často je zkoumaná – zůstanou pramenem nikdy nekončících zjištění. Také z mého neustálého bádání o osudu dětí z Bialystoku, které byly internovány na krátkých šest týdnů v Terezíně, vyšla o této epizodě na svět nová fakta.

Přečetla jsem si v Terezínských listech č. 22/94 článek Margity a Miroslava Kárných o dětských vězňích v Terezíně, v němž se píše: „Žádný verš nebo kresba nezůstaly po bialystockých dětech.“ Právě to mě přimělo napsat tento příspěvek. Krátce po vydání mé knihy *Z Kolína do Jeruzaléma* jsem dostala dopis od dcery paní Reinwaldové, zdravotní sestry, která doprovázela dětský bialystocký transport. Pisatelka mi sdělila, že moji knihu jí věnoval syn právě kvůli titulu a zde je její další vyprávění:

„Když mi bylo osm roků, probudila jsem se jednoho rána a matka odcházela pryč. Otce, který nebyl Židem, jsem již neměla, zemřel v r. 1940. Má matka, původem z Kolína, už nebyla chráněna smíšeným manželstvím a náhle byla vyzvána k deportaci kolínským transportem do Terezína. Já zůstala doma s mou babičkou.“

Dcera dále vypráví, jak dostávala dopisy, psané na starých kouscích papíru, které se její matce podařilo propašovat z ghetta. Kvůli strachu, že doručovatel by mohl být kdykoliv odhalen, babička vždy vše spálila.

V posledním dopise před odjezdem z Terezína Emilie Reinwaldová poslala své dceři panenku ze suchého chleba, vyrobenou bialystockými dětmi, a pozdravný lísteček k svátku Rosh Hashana, který jedno z bialystockých dětí, Mosje Treszczanski, napsal a vyrobil přímo pro dceru. Je psán německy, pravděpodobně jediné řeči, kterou užívali společně, s gramatickými chybami. Tento malý lístek s blahopřáním dcera před babičkou schovala a dnes je to jediný známý doklad, který zůstal po 1 196 dětech, jež našly smrt v Osvětimi na svátek Jom Kipur roku 1943. Lístek je 13 cm dlouhý a 4 cm široký. Je dětsky ozdoben malými květinami v každém rohu, malá židovská hvězda pod pozdravem ZUM NEUM JAHR (k Novému roku) a kresba dvou rukou v pevném sevření. Na druhé straně je napsáno ZUM EWIGEN ANDENKEN FÜR FRAU REILAND VON TRESZCZANSKI MOJSZE (na věčnou památku paní Reinwaldové od Mojše Treszczanského).

Ověřovala jsem jméno Mojše Treszczanského a našla jsem je zaznamenané na seznamech transportu Dn/a pod číslem 186. (Jedná se o transport bialystockých dětí vypravený z ghetta Terezín spolu s přidělenými 53 ošetřovateli dne 5. 10. 1943.) Narodil se r. 1934, měl bratra Judela nar. 1935, jejich rodiče byli Max a Luba; všichni zahynuli.

Dalšími dokumenty, které připomínají jejich přítomnost v terezínském táboře, jsou tři kresby, namalované třemi různými umělci a znázorňující průvod bialys-

tockých dětí, procházející Terezínem. Aniž by si byli vědomi jeden druhého, umělci zaznamenali příchod dětí, přičemž každý je zachytil svým vlastním stylem. Jedna kresba je od Ernsta Morgana, právníka, žijícího dnes v Austrálii, který byl ve stráží ghetta. Ihned po osvobození Morgan rekonstruoval všechny dojmy, které kreslil již v Terezíně a které se mu později ztratily v Osvětimi. Všechny kresby daroval muzeu Yad Vashem v Jeruzalémě. Jeho portrét zobrazuje unavené vypadající děti ve starém nadměrně velkém oblečení, doprovázené českými četnickými a několika strážnými ghetta s hvězdami na jejich obleku. V pozadí jsou vidět ulice a bloky s lidmi, stojícími a pozorujícími procházející transport. Ulice vpředu je prázdná a všechna okna domů jsou pevně uzavřena.

Druhá kresba patří Otto Ungarovi. Otto Ungar byl profesionální známý umělec a učitel umění v Brně. Byl uchvácen malováním stupňujícího se ponižování obyvatel ghetta a byl proto poslán do Malé pevnosti, kde byly internovány i jeho žena a dcera za hrozných podmínek. Ungar zemřel na tyfus a vyčerpání v Buchenwaldu po osvobození. Jeho malba zobrazuje hradby ghetta, děti nesoucí malé balíčky a zdravotní sestru v bílé uniformě, vedoucí řadu dětí, zatímco strážník pochoduje kolem.

Třetí malba je od Pavla Fantela, bývalého majora a lékaře čs. armády, který se stal díky svým bakteriologickým rozborům vedoucím dětské infekční izolační nemocnice v terezínské Sokolovně hned po jeho příchodu do Terezína. Dr. Fantel byl zastřelen při pochodu smrti v lednu 1945 v Jelení Góře (Hirschberg). Fantel byl talentovaným amatérským satirikem a karikaturistou. Malování bylo jeho koníčkem. Fantelovy kresby se podařilo propašovat z Terezína ještě před jeho deportací do Osvětimi v říjnu 1944 a uschovat v Praze. Dnes jsou částí uměleckých sbírek Yad Vashem v Izraeli.

Jeho malba zobrazuje tmavé, mlhavé postavy, sotva znatelné. Pouze tváře dětí, bez rysů, jsou jako malá světélka, svítící tmou. Ulice je opuštěna, průvod je veden stráží ghetta následovanou SS-mannem. Jeho SS čepice je na něm dominantní.

Při pátrání po osudu bialystockých dětí se mi podařilo identifikovat právě tyto tři kresby. Je to výsledek mého dlouholetého bádání. Dnes je Morganova a Fantelova malba vystavena v Yad Vashem a Ungarova se nachází v mé soukromé sbírce.

Moudrý stařec

Vladimír Zahradník

Na palandách v Karlově cele leželo den ode dne stále víc nemocných. Někteří z nich čekali, že je ještě dnes odnesou do cely pro těžce nemocné, na tak zvaný Krankenrevier. Mezi nimi byl i František Benda. Říkali mu starý Lazar, protože stále postonával. Bylo mu skoro sedmdesát, trpěl revmatizmem a srdečními záchvaty.

„Čert ví, proč ho takhle pokřtili“, divil se Karel. „Je to jemný a laskavý člověk. Podívejte se na jeho dobráčkou tvář“. Měl zřejmě o Lazarovi zcela jiné představy, a proto si Benda pojmenoval po svém.

Svou podobou mu připomínal starozákonního proroka Zachariáše v jednom starém kalendáři. Našel ho na půdě u babičky, kam jezdil jako chlapec na prázdniny. Moc se mu líbil. Čtení a obrázky podněcovaly fantazii, vrývaly se do paměti.

Tato vzpomínka bleskla Karlovi hlavou, když šel k Františkoví. Cítil se trochu líp s teplou bryndou v žaludku. V cele bylo jak v úle, hlava na hlavě, protože skoro pět set lidí se odtud chystalo na komando. Křik se ozýval ze všech stran. Spát se nedalo. Doslova se musel prodrat na opačnou stranu cely, aby se přesvědčil, jestli je už Benda vzhůru. Těžce nemocní teď už nemuseli vstávat k apelu, ale tím větší bylo pro ně nebezpečí, že budou jednoho dne zlikvidováni.

„Františku, spíte?“, zašeptal, aby snad starce nevzbudil. Naklonil se až k němu, jinak by ho v hluku cely nebylo vůbec slyšet.

„Ach to jsi ty“, ozval se Benda tenkým hlasem, který prozrazoval noc probdělou v bolestech.

Ale tento dojem vyčerpanosti působil jen chvíli, než se Benda mohl na pryčně trochu narovnat a otevřít oči. Stařecky moudré oči, že jimi bylo vidět až na dno duše. V nich se na Karla vždy zadíval neznámý svět. Mladistvý neklid se v nich spojoval s vyzrálou rozvážností člověka, který nic neslevil ze svých zásad, když už jednou prošly filtrem jeho jasného mozku a čistého srdce. A teď už byl zas Benda tím, čím býval a byl i tu – výřečným profesorem.

„Proč jsi nepřišel včera?“, zeptal se Karla. Jeho propadlá tvář měla náběh k úsměvu. Hlas nabyl své rovnováhy. Jen rozčuchané šediny dávaly jeho tváři trochu směšné vzezření.

„Ani Toník tu nebyl, měl jsem o vás strach“, pokračoval. „Po tom, co se stalo s Robertem a Josefem, člověk nikdy neví.“

„My jsme zas měli strach o Vás“, poznamenal Karel, sedl si na okraj palandy a nohy opřel o příčku žebříku. „Byli jsme tu včera dvakrát. Spal jste a nechtěli jsme Vás rušit.“

„Měl jsem v noci bolesti“, řekl Benda spíš jen pro sebe. Nač povídat o tom, o čem tu bylo opravdu zbytečné mluvit. Všude na každém kroku stejná bída a utrpení.

Za chvíli přiběhl Toník a oba se snažili přimět Františka, aby si vzal aspoň kousek z jejich přidělu chleba.

„Ne chlapani, nevezmu. Děkuju vám mockrát, ale už jste mi toho dali dost“, oponoval Benda. „Hleďte, abyste se sami zachránili, musíte ještě něco dokázat, vždyť máte celý život před sebou. Vás mladé čeká krásná budoucnost! Svoboda, nový svět, snad už žádné války. Kdybych byl aspoň o deset let mladší“, říkával s nadšením, na jehož konci bylo vždy trochu smutku, že jeho svíčka už přece jenom dohořívá.

Ale začátkem dubna byl ještě čas. Když se cela trochu vylidnila a utišila, sedli si kolem Bendy a on jim vyprávěl, co všechno ve svém bohatém životě prožil, o dalekých zemích, které navštívil za první světové války i po ní – jako umělec malíř. Poslouchali ho se zaujetím a on přitom zapomínal na bolest.

Nebyl řečníkem, který dělal dojem, ale dobře se poslouchal. Nejlépe se mu hovořilo o dějinách a tehdy měl posluchače víc než vděčné. Když mluvil o Husovi, Jiřím z Poděbrad, Komenském nebo národním obrození, všem se zdálo, že se Benda na své pryčně ještě víc napřimil, zmizely vrásky z jeho tváře, hlas zněl slavnostně.

Dějiny mu byly totéž co úcta k pravdě a opravdová učitelka života. Neměly smysl, pokud se člověk sám podle nich v životě neřídil. Proto si Karel Bendy tolik vážil. Jaký význam mají takové ohromné znalosti, říkal si, jako má třeba doktor Větrovec z vedlejší cely. Byl hotovou zásobárnou všelijakých kulturních dat a informací. Říkali mu krácející encyklopedie. Jenže Větrovec chytračil pro sebe, kde se jen dalo. V něm kultura zůstala jen na povrchu.

Na čtvrtém dvoře bylo také několik válečných zajatců, vesměs Gruzínců. Mít tu na zádech označení SU znamenalo menší přiděly nebo žádné jídlo, víc bití a ještě tvrdší práci než ostatní. Strádání však snášeli udatně.

Jeden z nich, Vladimír Tuladze, osmahlý chlapík z podhůří Elbrusu, se dnes také přišel podívat na Bendu. Měli ho všichni moc rádi a říkali mu otec. Domlouval se s nimi rusky a získal si u nich důvěru.

Posadil se mezi Bendovy posluchače a upřel oči na jeho tvář. Slovům málo rozuměl, ale vnímal spíš citem. Usmíval se a pokyvoval hlavou, jakoby věděl, že jejich otec vypráví něco moc pěkného.

Pak najednou vytáhl z kapsy kousíček chleba, položil ho Bendovi na deku a zmizel. Všichni věděli, jaký oni sami mají hlad, a proto se chtěl Karel za ním rozběhnout, aby mu chleba vrátil.

Benda ho zadržel.

„Nechoď, nemá to cenu“, řekl. „Nevzal by si ho zpátky. Už se mi to stalo několikrát. Těmhle dobrosrdečným lidem nesmíš vracet to, co ti dávají z lásky. Jinak bys je urazil . . . Od vás si ale chleba nevezmu“, prohlásil energicky, aby nebylo pochyb.

Benda dokázal alespoň na chvíli přenést své posluchače do jiných časů. Dnes však nevydržel dlouho vypravovat. Brzy byl unaven, bolesti se opět začaly ozývat. Musel se položit, aby si odpočinul. Kdyby tak mohl usnout, snad by ho bolesti trochu přešly.

Publikum, které se kolem něho shromáždilo, pochopilo, že nemocného člověka už nemůže déle unavovat. Zvedli se a rozloučili se s ním.

Karel na něho po válce často vzpomínal. Jistě by ho těšily ty velké proměny ve světě. Karel však ani nevěděl, jestli se František dožil. Nikdo nevěděl. Jednoho dne koncem dubna zmizel z cely beze stopy jako dobrý stařeček z pohádky. Někdo říkal, že byl propuštěn, jiný ho viděl nasedat do auta Mezinárodního červeného kříže, další tvrdil, že byl dán do jiné cely k likvidaci, ale žádná z těchto zpráv nebyla potvrzena. Každodenní zmatek, který tu vládl a narůstal, čím víc se válka blížila ke konci, nedovoloval, aby se tu jeden o druhého více zajímal. Lidé se tu propadali do neznáma, často zbylo po nich jen poslední slovo na rozloučnou, poslední bezmocné gesto, výraz strachu nebo jiskřička naděje.

Touto epizodou chtěl autor vzpomenout na ty spoluvězně, kteří v hrůze věznice Malé pevnosti dovedli svými výklady z národních dějin, ale i jiných oborů, povzbudit a posílit vůli přežít. A bylo skutečně málo těch, kteří nevěřili, že ten příští svět, kterého se snad dočkají, bude krásný . . .

Ženský koncentrační tábor Svatava

Václav Němec

Obehnány ostnatým drátem napájeným elektrickým proudem stály v letech 1943–1945 na pláni za svatavskou přádelnou česané příze dřevěné baráky Frauen KL Zwodau – Svatava. Patřila k nim komandantura, nemocnice, kuchyně, betonový bunkr a strážní věže. Uprostřed tábora se nacházel apelplac posypaný ostrým čedičovým šterkem. Na něm za prudkého slunce, za deště a ve vánici stávaly při počítání nebo za trest vyzáblé vězenkyně.

V táboře žily ženy sedmi národností: Francouzky, Rusky, Němky, Slovinky z okolí Lublaně, Polky, Češky a maďarské Židovky. Přádelna byla za války přeměněna na výrobu součástek k pověstným V-2. Provoz továrny byl nepřetržitý, pracovalo se ve dne i v noci.

Strava i zacházení s vězenkyněmi se ve všem podobaly životu ve velkých koncentračních táborech. Většina žen prošla předtím Terezínem, Osvětimí a Ravensbrückem. Převodem do Svatavy se vězenkyně ocitly v obvodu tábora Flossenbürg.

Mezi přítomnými byly rozšířeny nemoci z podvýživy – tuberkulóza plic, vodnatelnost a v poslední fázi války i tyfus. Početní stavy se pohybovaly od 800 do 1 500 osob. Úbytky, zaviněné úmrtími, byly zacelovány novými a novými transporty.

V březnu 1945 dorazil do Svatavy tyfový transport. Po dlouhé strastiplné cestě v něm přišly z Osvětimi maďarské Židovky.

V dubnu Svatavu opustily při evakuacích tři transporty smrti: Jeden skončil až u pramenů Teplé Vltavy na Šumavě, druhý na Žatecku a třetí, ten největší, se po třech dnech putování po kopcích Císařského lesa vrátil, když narazil na ustupující německé vojsko, do Svatavy.

7. května pronikly na Sokolovsko americké vojenské jednotky. Jejich obrněné vozy povalily v poledních hodinách hrazení svatavského tábora. Celý květen pak probíhala repatriace.

Dne 26. června 1945 byly dřevěné objekty tábora z asanačních důvodů spáleny. Tolik historická fakta.

Existuje řada výpovědí pamětníků, kteří události v tomto nepříliš známém táboře zachycují z nejrůznějších pohledů. My zde nabízíme nahlédnout do zápisků některých vězenkyň, které se snažily zachytit situaci v táboře těsně na konci války. Tehdy do Svatavy přišel poslední – tyfový transport. Nemocným a zuboženým vězenkyním nemohl nikdo pomoci. Byl to obrovský paradox: konec války se stal i jejich koncem.

Z deníku Francouzky Germaine Dionezetti se dovídáme: „Je neděle a my se jako obvykle dáváme do praní. Najednou příběhne Prosper: Je potřeba aspoň dvaceti žen na pomoc transportu, který došel v noci. Kdo se hlásí dobrovolně? Zbytek určíme podle pořadí. Přihlásily se Ginette z Nantes, Gizela Fraidová a Nitta Allemandi. Zbytek vybraly Prosper a Herta z těch, na které mají spadeno. Někdo vykřikne: To je hrozné, ony nosí mrtvoly! Běžíme na záchod a díváme se

z okna. Přichází Reneé Etourneová a je bílá jako stěna. Už se tam za nic na světě nevrátím, je to nad mé síly. Jsou to Francouzky?, ptáme se. Ne, maďarské Židovky. Dvě z nich rozumí francouzsky. Chtěly něco k jídlu. Nic jsem neměla a ony začaly hltat sněh. Říct si nedaly, nemohly jsme jim v tom zabránit. Ve vagónu bylo pět mrtvých, jiné nejsou schopny chůze, musí je podpírat. Reneé, honem zmiz, scháněj se po tobě! Z oken záchodu vidíme: Po chodníku, posypaném sněhem, se potácejí skupiny vytřeštěných žen. Některé podpírají, jiné nesou a ty jim umírají pod rukama. Z transportu, který čítal 1 200 osob sem dojel jen 172 včetně těch mrtvých. Na bloku číslo I se objevuje tabulka: Tyfus. Máme obavy o ty, které se zúčastnily záchranných prací. Nitta našla na plášti dvě vší. Baumannová se zlobí a hned nařizuje, aby ty, co pomáhaly, odešly do koupelny a omyly si ruce mýdlem. Taky pláště se musí odevzdat. Spolu s Ruth vyhotovujeme seznamy došlých, u mrtvých děláme křížek. Jaké stáří mám napsat, ptá se Ruth. Čtrnáct až dvacet, usuzujeme. Dovídáme se: Kopaly zákopy na ruské frontě. Když se Rusové blížili, hnali je esesáci na západ. Šly bez jídla a nikdo jim nepodal ani vodu. Byly to přece Židovky! Šly plných šest týdnů. Cestou většina zemřela. Potom je naložili do vagónů. Jsou samá veš. Je to TT – tyfový transport. Georgeo upadla u Baumannové v nemilost. Určila ji za blokovou na bloku číslo jedna, právě k těm umírajícím.⁽¹⁾

Germainin záznam přesně koresponduje se vzpomínkami profesorky Alžběty Herzové z Domažlic: „10. října 1944 bylo asi 2 000 žen holandské, rumunské, maďarské, polské a české národnosti dopraveno z Osvětimi do Schlesiersee a Glogova. Ženy tam pracovaly na protitankových příkopech. 22. ledna 1945 byly vyhnány na pěší pochod Schlesiersee, Neustadt, Grünberg, Swidnice, Liegnitz, Moldau, Görlitz, Bautzen, Dresden, Freiburg, Saská Kamenice, Zwickau, Planitz, Plauen, Oelsnitz . . . V Oelsnitz jsme byly 1. března naloženy do vlaku a jely jsme tři dny přes Aš na Svatavu (v noci). Druhá část šla pěšky a po osmnácti dnech dorazila do Svatavy (asi 20. března). Tato druhá část, z níž cestou zmrzlo asi 75 %, se ve Svatavě zdržela jen několik dní . . .“⁽²⁾

Paní Margarette Wagner-Amzal, bývalá vězenkyně, napsala v roce 1965 předsedovi MNV ve Svatavě: „Jednoho dne přišel do Svatavy velký transport. Byly v něm vesměs Židovky. Do tábora přišly bosa. Skoro všechny měly tyfus a téměř všechny umřely. Lagerkommandant, jmenoval se Schreiber, dal vykopat velký hrob. Dal tam naházet i ty, které nebyly ještě mrtvé. Kdybyste dali ono místo překopat, zjistili byste, že se to tam hemží mrtvými Židy.“⁽³⁾

Češka Lída Smrhová podala toto svědectví: „Na jaře 1945 k nám začaly docházet transporty zubožených žen, které evakovaly z jiných táborů. Byl vyklizen jeden barák a tam všechny přichozí nacpali. Kolem stáli posti a nikdo se nesměl k baráku přiblížit. Slyšely jsme volání, protože nedostatkem jídla, vyčerpáním a nemocemi umíraly jedna za druhou. Tábor byl malý, mrtvolý nebyl čas pohřbívat, rakve nebyly. V jednom rohu tábora postavili prkennou ohradu a tam mrtvé házeli. Ženy, které obývaly barák v blízkosti ohrady, vyprávěly, že slychají z ohrady nárek a škrábání na prkna těch, co umíraly.“

A dál v jiném dopise: „Židovky byly strašně špinavé. Byla pro ně uvolněna polovina bloku pod naším, takže jsme soustavně slýchaly ve dne v noci nářek a úpění těchto tyfem nemocných žen. Žádná nesměla z baráku ven ani k oknu a my k nim taky ne. Přišly pěšky z evakuovaného tábora, prý z Polska. Přes přísný dohled, který nad nimi SS měli, podařilo se nám přesto tu a tam některou spatřit a podstrčit jí kousek chleba. Byly tak zavšivené, že se i nám, které jsme byly na mnohé zvyklé, dělalo špatně. Vši měly přisáté do kůže tak silně, že se jim na těle tvořily vředy a veš dosahovala velikosti nehtu malíčku. Těm ubožáčkám bylo už vše jedno, neměly zřejmě ani sílu s tím hmyzem zápasit.“⁴⁾

Dobruška Vrabcová vzpomíná: „Spolu s Mařenkou Šulěřovou a Bohunkou Faltysovou jsme se přihlásily na blok I. Barák předtím vyklidili a nahnali tam nejméně 160 žen. Řádl tam tyfus. Všechny zemřely. Byly to vesměs Židovky a snad i cikánky. Snášely jsme je k díře v rohu tábora a posypávaly chlorovým vápnem. Ženy měly horečky a zimnici. Od Francouzek, které pracovaly v uhelném komandu, jsem si za chleba vyprosila trochu uhlí a zatopila. Zapomněla jsem, že se bude kouřit z komína. Komandant to ale viděl a vyšetřoval, odkud jsem vzala uhlí. Odnesla jsem to několika políčky a hrubými nadávkami „ty černá česká svině“.

Po válce, když jsem byla s manželem v Novém Jičíně na Moravě (asi v roce 1946), vyhledal mě ruský důstojník židovské národnosti. Hledal svoji manželku a dotazy se dostal až na moji adresu. Znal jen jméno Dobruška z Olomouce. Mnoho jsem o jeho paní nevěděla. Pamatovala jsem si ale zcela jasně, že ležela se svou sestrou na podlaze pod oknem a na tyfus zemřela. Musela jsem mu tu smutnou zprávu potvrdit, stále tomu nevěřil. Pocházel z Podkarpatské Rusi.“⁵⁾

27. března 1967 na besedě, kterou řídila francouzská učitelka Anne Marie Fayet z Thiersu, vyprávěla jedna z přítomných žen: „Zvláště vzpomínám na jednu, která se údajně narodila ve Falknově. Transport sice přežila, ale nakonec zemřela právě tady pár kroků od svého rodiště. Ženy měly vši a různé vyrážky. Protože nepracovaly, byly jejich dávky potravin nepatrné. Aby se jim dostalo více jídla, vedly naše písafky jako živé i některé, které už zemřely několik dní předtím.“⁶⁾

A znovu záznam z deníku Germaine Dionezetti: „Zjistila jsem, že některé ženy, které pomáhají na prvním bloku, berou mrtvým chleba. Zatřásla jsem jednou a ona mi řekla: Nedělám nic špatného, stejně umřou, už ty věci nepotřebují, samy nám je dávají.“

A dál: „Stály jsme se Šurou u zamřížovaného okénka kanceláře a pozorovaly jsme hroznou scénu: Čtyři vězenkyně držely rohy šedé pokrývky, na níž leželo několik mrtvých těl. Ruská lékařka Káťa je odvádí před ošetřovnu. Tam náklad vysypou a vracejí se. Potom se výjev opakuje jen s tím rozdílem, že v čele toho strašného průvodu kráčí Francouzka Dora, Baumannová nadává Doře, že schválně organizuje takovéhle scény, aby to všichni viděli.“⁷⁾

„Pamatuji se, že při velkém umírání vězenkyň k jaru 1945, kdy docházelo k úmrtnosti 10 až 20 žen, si občané Svatavy zakázali vožení mrtvých obcí a tak byly pochovávány jen tak. Dodnes mi utkvělo v paměti, jak jsem jednou v neděli

šla lágrem a před posledním barákem, kde byl revír, jsem viděla hromady mrtvých, poskládaných jako dříví, vždy asi čtyři v jedné řadě a pár větví, další řada navrch, větve a další . . . V neděli se nesmělo pochovávat. Tolik jsem se divila, že ta hromada nevzbuzuje ve mně strach ani úzkost, prostě tam ležely. Divné, že! Byla jsem prostě tak vyčerpaná a pro city, které jsou v normálním životě běžné, nebyla vhodná doba“, vzpomíná Jarmila Šubertová v dopise z 27. 2. 1975.⁸⁾

Czeslawa Malinowska ve svých Fragmentech zaznamenala:

„Najednou se ohlásil nový transport. Byly v něm samé Židovky. Musely jsme je umístit na 1. bloku. Blokovou tam v té době byla Francouzka Georgette. Byla to starší milá paní. Židovkám nebyly dány slamníky, musely spát na dřevěných pilinách. V chladu a sněhu přišly až sem. Kolik jich po cestě zemřelo, už asi nikdo nespočítá. Ty, které cestu přežily, byly vyčerpané, zbědované, měly omrzlé nohy. Byly samá veš. Stála jsem se zdravotní sestrou a blokovou na čísle jedna. S těmi Židovkami byla zoufalá práce. Léků bylo málo a ty, které jsme přesto sehnaly, byly málo účinné. Co stačilo cikánkám, nestačilo nově příšlým. Židovky s sebou přinesly do tábora tyfus.

Jednoho dne jsem zašla na revír. Byla tam právě lékařka Zita Martynek s červeným vinglem, ale bez označení národnosti. Byla to zřejmě Polka, ale nechtěla přiznat svůj původ. Mluvila dobře polsky. Prosila jsem ji o pomoc pro nemocné, ale odpověděla německy „die müssen krempieren“, ty ať zdechnou. Odešla jsem bez léků.

Ty ubohé ženy, pokousané od vší, prosily o koupel. Dovolily jsme jim to. Přišly ale dozorkyně, všechny nahé vyhnaly na apelplac, nařídily z bloku vymést piliny, umýt podlahu a posypat ji novými pilinami. Přidělili mi dvě ženy, aby nemocné ostříhaly a zbavily vší. Špinavé a zavšivené šaty jsme polily petrolejem a zapálily. Také ostříhané vlasy byly spáleny. Na prahu ubikace dostaly nemocné čisté prádlo. Moc jim to platné nebylo, prádlo bylo dětské nebo mužské a nepřiměřených velikostí. A když očista skončila, musely si ženy lehnout do vlhkých pilin.

Jednou jsem viděla, jak se jedna žena vracela ze záchodu. Lezla po kolenou, která měla polepená pilinami. Když jsem jí kolena omyla, spatřila jsem otevřené rány. Tekl z nich hnis. Jiné zas odumřel na omrzlé noze palec. Budu moci ještě tancovat?, ptala se další. Vypadala jako stařena, ale pak jsem zjistila, že je jí 24 let a že bývala tanečnicí.

Dvakrát v týdnu se měnily obvazy, byl jich nedostatek. Nemocné měly plno vředů, svrab, otevřených ran a pupínků, puchýřů, často i skorbut. Ten byl nejhorší. A tak jsme rány mazaly mastmi, obvazovaly a lepily náplastmi. Nemocným kurdějemi bylo nepřijemně cítit z úst, musela jsem je štětečkovat. Žožu nakoukla zasklenými dveřmi a utekla. Dívala se, jak mohu u té práce vydržet.

Když v táboře umřely árijky, oblékli je do papírových pytlů a vložili do rakví z neohoblovaných prken. Kamarádky je pak musely odvézt na falknovský hřbitov. V táboře teď ale umíraly Židovky. Musely jsme je odnášet na určené místo na rohu revíru. Jenže začínalo jaro a oteplovalo se. Co s nimi? Bylo nebezpečí

rozšíření nákazy. Zápach z mrtvol se šířil po celém táboře. Přistavili proto dvě nákladní auta a my s Věrou jsme je musely nakládat na vozy. I dozorkyně se odvracely a my jsme lapaly po čerstvém vzduchu. Potom jsme mrtvé přikryly plachtami a za doprovodu dozorkyň jsme je odvezly na falknovský hřbitov. Tam ale správce hřbitova nechtěl dopustit, aby Židovky byly pohřbeny mezi křesťany. Skončilo to tak, že jsme se musely vrátit do Svatavy a teprve po dvou dnech prý byly mrtvé odvezeny, už bez našeho doprovodu, do Karlových Varů.⁹⁾

Poznámky:

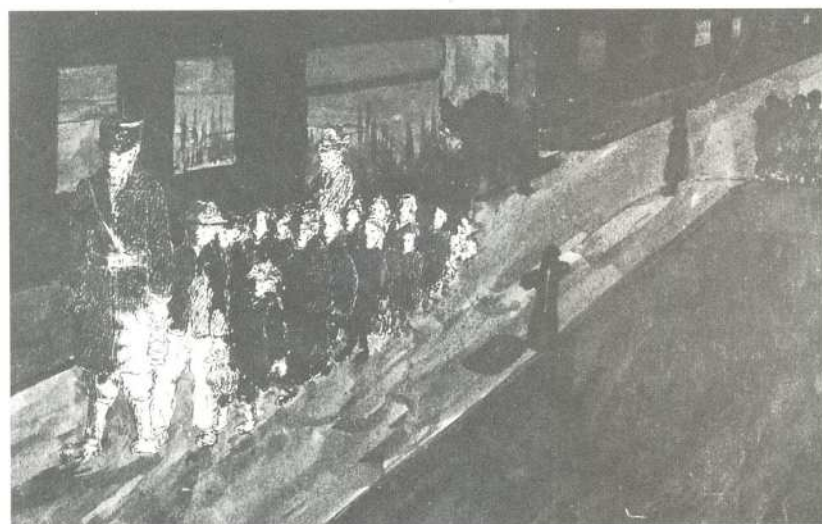
- ¹⁾ Germaine Dionezetti, Deník, strany 61–63, záznam k 4. 3. 1945.
- ²⁾ Vzpomínka Alžběty Herzové, profesorky z Domažlic v archivu ÚV ČSPB v Praze.
- ³⁾ Z dopisu Francouzky Margarete Wagner-Amzal, fotokopie v publikaci V. Němce: „Podlesí“, FK Lager Zwodau, přílohy.
- ⁴⁾ Lída Smrhová, Vzpomínky na Svatavu, strana 4 a 5, pořadač Svatava 2.
- ⁵⁾ Vzpomínky Dobrušky Vrabcové. Z dopisu předsedovi MNV ve Svatavě z 21. března 1965.
- ⁶⁾ Záznam z besedy v Klubu odbojářů dne 27. 3. 1967, překlad Michal Frankovič.
- ⁷⁾ Germaine Dionezetti, Deník str. 63. Jinde v témže deníku se dovídáme: Prosper byla Němka. Funkcí blokové ji pověřila lagerälteste Hanne Baumannová. Řvala od rána do večera, chodila po bloku a vězenkyně mlátila gumovou hadicí.“
- ⁸⁾ Jarmila Šubertová v dopise ze 4. 4. 1960. V jiném dopise ze dne 27. 2. 1973 píše: „Alžběta Herzová, provdaná Kušková z Mostu; ve Svatavě jí zahynula mladičká sestra Lenka. Před válkou žily v Užhorodu.“
- ⁹⁾ Czesława Malinowska, Fragmenty, strana 7–9. Czesława Malinowska neměla úplnou pravdu. V roce 1987 se v „knize pohřbených“ našel list se záznamy židovských vězenkyň, pohřbených na „Judenfriedhofu“. List byl pravděpodobně vytržen z někdejší knihy záznamů o pohřbech na židovském hřbitově a dodatečně vložen do uvedené knihy. Podle něho 7. března 1945 tam bylo pohřbeno 16, 8. března 3 a potom postupně dalších 63 židovských žen, celkem tedy 87 Židovek. U těchto 63 jsou uvedena vězeňská čísla. Jaké údaje ale obsahovaly další stránky zmizelé knihy? Zdá se, že pravdu měla Germaine Dionezetti, že těch mrtvých bylo 172.

Zum ewigen andenke für
"Frau" Reiland
von Teschtschanski Moysze.

Příchod bialystockých dětí do Terezína na kresbě Ernsta Morgana

Bialystocké děti, jak je zachytil Pavel Fantel

ZPRÁVY

Nová expozice v Muzeu Malé pevnosti

Dne 16. května 1994 byla v Muzeu Malé pevnosti otevřena nová historická expozice pod názvem „Malá pevnost Terezín 1940–1945“. Je to už sedmá dlouhodobá instalace dokumentární povahy, prezentovaná v této budově od zřízení Památníku Terezín. Nahradila expozici, která byť s dílčími úpravami, byla návštěvníkům nabízena celých 17 let. Šlo tedy o výstavu po všech stránkách zastaralou. Její výtvarné řešení už zdaleka neodpovídalo současným představám a technicky byla rovněž velmi opotřebovaná. Nejvíce výhrad vyvolával pochopitelně samotný obsah, poplatný dobovým schématům tehdejší oficiální ideologie, což se odrazilo zejména v jednostranném výkladu nástupu nacismu, zkráceném hodnocení místa a významu jednotlivých směrů domácího a zahraničního odboje. Proto přistoupil Památník Terezín k přípravě nové expozice. Jejím základním úkolem měla být prezentace dějin policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti a osudu osob zde vězněných v kontextu celkového obrazu politické a národnostní perzekuce občanů českých zemí v období nacistické okupace.

Nová expozice sestává ze 13 částí, které sledují historickou linii vývoje od nástupu nacismu do závěru druhé světové války ve dvou rovínách: obecnější – české a konkrétnější – terezínské.

Širší dějinný kontext, prezentovaný především v prvních dvou tematických celcích, zahrnuje problematiku vzniku nacistických plánů na ovládnutí českého prostoru a praktické kroky, které vedly k jejich realizaci. Expozice seznamuje návštěvníka se základními rysy nacistické germanizační politiky, s vývojem okupačního režimu a jeho perzekučního aparátu na jedné straně a s formováním hlavních složek odboje a odporem českého národa na straně druhé.

Do takto koncipovaného rámce je zasazena podrobná charakteristika policejní věznice gestapa v Malé pevnosti. Úvodní pasáž pojednává o vzniku věznice a jejím vývoji, popisuje správu a režim včetně informací o jednotlivých dozorcích, kteří zde působili. Další část obsahuje údaje o počtech a složení vězňů Malé pevnosti, přibližuje významné osobnosti z řad vězněných příslušníků odboje a představitelů českého kulturního, vědeckého a politického života, poukazuje na vztah mezi situací ve věznici a válečnými událostmi. Následující celky mají za úkol ukázat návštěvníkovi každodenní život ve věznici. Jde nejen o životní podmínky, ale také o vztahy mezi vězni, jejich touhu po kontaktu s blízkými na svobodě, projevy solidarity a snahu žít v Terezíně normální lidský život se všemi jeho projevy včetně kulturních aktivit. Samostatné bloky jsou věnovány těm nejtragičtějším stránkám věznění, nemocnosti, úmrtosti vězňů a především projevům jejich cílevědomé likvidace ze strany nacistů, zejména popravám.

Neodmyslitelnou součástí vězeňského života bylo pracovní nasazení, jehož charakteristikou výklad pokračuje. Vedle informací o vnitřních a venkovních komandech, v nichž pracovali terezínští vězni, návštěvník se zde může alespoň

v základních rysech seznámit s dějinami podzemní továrny a koncentračního tábora v Litoměřicích, které se prolínaly s historií terezínské věznice.

Následují pasáže, které líčí další osudy terezínských vězňů: útěky, propuštění, transporty do jiných věznic, káznic a především koncentračních táborů. Závěr expozice tvoří celek věnovaný osvobození Terezína a epilog, který zahrnuje bilanci obětí nacismu a otázky stíhání válečných zločinců.

Oproti předchozím nevěnuje nová expozice pozornost problematice starších dějin Terezína do roku 1939 a nezabývá se podrobněji otázkami terezínského ghetta, protože obě témata jsou prezentována v samostatných expozicích. Naopak, vzhledem k tomu, že současně neexistuje žádná trvale přístupná výstava k dějinám litoměřického koncentračního tábora a podzemní továrny, bylo nutno tyto otázky do scénáře zahrnout.

V expozici byly využity výsledky výzkumné činnosti Památníku Terezín a návštěvník tak má možnost seznámit se s aktuálním stavem poznání v této oblasti. Navíc autoři, neomezováni ideologickým „krunýřem“, mohli prezentovat nové informace o těch jednotlivcích nebo celých skupinách vězňů, kteří v dřívějších expozicích byli záměrně opomíjeni. Jde zejména o řadu členů demokratického odboje, představitele předválečného politického života, generality či duchovenstva.

Expozice je založena na kombinaci různorodých exponátů. Velkou část tvoří dobové písemné materiály, zejména úřední listiny, doklady, korespondence, dále písemnosti vězňů – osobní doklady, dopisy a motáky. Mezi nejcennější patří písně, básně a také výtvarné projevy vězňů vzniklé v Terezíně a v jiných místech utrpení, které sice někdy postrádají uměleckou úroveň, ale jsou nenahraditelným dokumentem, poskytujícím cenné informace o skutečných poměrech v nacistických perzekučních zařízeních. Hojně jsou zastoupeny i dobové fotografie. V případě Terezína ilustrují převážně první období existence věznice, kdy její režim byl poněkud mírnější, dále pak až okamžiky osvobození a následující týdny. Výklad doplňuje řada map, grafů a tabulek.

Druhý velký celek tvoří trojrozměrné exponáty, zejména předměty související s režimem a chodem věznice jako např. oblečení a vybavení vězňů, pracovní náčiní, výrobky vězňů, jejich osobní věci a upomínkové předměty, zhotovené ve volných chvílích pro spoluvězně nebo blízké. Řadí se sem také ukázky vybavení dozorců.

Exponáty pocházejí hlavně z vlastních sbírek Památníku Terezín. Část byla pro výstavu nově získána od bývalých vězňů, některé písemnosti a fotografie poskytly jiné instituce, zejména Vojenské historické muzeum, Vojenský historický archiv a Státní ústřední archiv. Scénář připravili pracovníci historického oddělení Památníku Terezín: Miroslava Benešová, PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., PhDr. Alena Dobišová a PhDr. Marek Poloncarz. Během přípravných prací poskytli autorům rozsáhlou pomoc uznávaní odborníci v oblasti dějin druhé světové války a okupace: PhDr. Jan Gebhart, CSc., PhDr. Alena Hájková, PhDr. Zdeněk Jelínek, CSc., PhDr. Oldřich Sládek, CSc. a Pavel Škorpil, CSc. Výtvarné a architektonické řešení celku připravil a realizoval tým Ambra ateliér pod vedením Jindřicha Santara.

Marek Poloncarz

Pohled do expozice v Muzeu Malé pevnosti

Mezi prvními návštěvníky nové expozice byl premiér Václav Klaus

Přírůstky do sbírek Památníku Terezín za rok 1993

(Předměty trojrozměrné, výtvarná díla a materiály z vlastní činnosti Památníku.)

Sbírkové oddělení získalo celkem 347 předmětů, které jsou evidovány a zpracovány pod 199 přírůstkovými čísly. Z akviziční činnosti Památníku pochází 49 výtvarných děl. Jedná se ve všech případech o díla, která významně rozšiřují a doplňují stávající sbírku výtvarného umění.

Kresba Válka z r. 1935 od ak. malíře Antonína Pelce patří k prvním protiválečným kresbám autora, neboť ve větší míře se začal této tematice věnovat až od r. 1936. Na rozdíl od většiny karikatur má tato jeho práce obecnější význam.

Soubor 39 portrétních kreseb z ghetta Terezín od prof. Moritze Müllera navazuje na jeho práce, které Památník získal v minulém roce.

Studii k obrazu „Hledači vší“ namaloval Jaromír Wíšo, žák Karla Holana, bezprostředně po válce. Wíšo, jako nežidovský partner smíšeného manželství, byl 16. 10. 1944 zařazen do transportu do koncentračního tábora v Kleinsteínu, prošel Nordhausen a další tábory. K původní studii se vrátil v r. 1988 a na základě vlastních prožitků podle ní vytvořil obraz „Liebeckstrasse“.

Šest kreseb z ghetta Terezín od Bedřicha Fritty dává nahlédnout do šffe tematiky jeho výtvarného zaměření, zejména v posledních letech jeho života.

Malba „Svlékající se vězeň“ od neznámého autora pochází pravděpodobně z ghetta Terezín. Majitel pan Soukup k její historii uvádí, že obraz dostal od vracejícího se vězně jménem Šmolka z jižní Moravy, který u něj v Praze bydlel. Pan Soukup se s ním setkal na cestě do Prahy v Postřizíně, když se pan Šmolka dne 9. května 1945 vracel z Terezína.

Bezprostředně po válce také vznikly patrice, zinkové desky s vyrytými kresbami z terezínského ghetta od Bedřicha Lederera, které Památník Terezín získal převodem ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Z těchto desek byly v r. 1947 pořízeny grafické listy, jež získal Památník již dříve.

Z darů pochází 52 výtvarných děl. Velmi pozoruhodný konvolut 23 kreseb z ghetta Terezín daroval Památníku Otto Bleyer z Düsseldorfu. Jsou v něm zastoupeni autoři Max Reach, ing. Ernst Platschek, Marianne Froehlich, Arnold Zadikow, Leopold Hecht a Hilda Zadiková.

Šest kreseb autorů Petra Kiena, Otto Karase a Charlotty Burešové zaslal Památníku Peter E. Spier z USA, syn kreslíře Jo Spiera.

Portrét Františka Feigela, rámaře vězněného v ghettu Terezín, vytvořila Charlotta Burešová. Návrh rodového znaku tohoto rámaře je dílem prof. Bergela z Vídně. Tato dvě díla spolu s portréty pana Hashile a malíře Roberta Guttmanna z pražského židovského města od malíře Malého, darovala Památníku paní Anne Feigelová z Argentiny.

Portrétní kresbu holandského chlapečka Clarence Franka z r. 1945 od neznámého malíře darovala Památníku Silvia Novotná spolu s dalšími předměty. Do Terezína přišla transportem Dc 104 z Prahy dne 9. 6. 1943. Clarence si přivezla jeho matka v tašce z Holandska přibližně ve stejnou dobu. Chlapeček bydlel s matkou

v mansardě až do osvobození. Přes den zůstával sám doma. Paní Novotná s matkou chlapečka pracovala a k němu se vracely až po práci. Kresbu dostala S. Novotná na památku.

Zajímavou olejomalbu, portrét starého muže, darovala do sbírek Ella Fuchsová. Obraz dostal darem ing. Jiří Fuchs, který přišel do Terezína transportem Di 635. Autorem plátna je malíř Paul Stern.

Sbírka poválečného umění byla rozšířena o tyto dary: 12 grafických listů od ak. mal. Helgy Hoškové-Weissové z cyklu Chasidé a z cyklu Kalvárie (podrobněji na obálce tohoto sborníku), sochu Poslední katedrála od ak. sochaře Luďka Tichého, obraz nazvaný Jugoslávie ak. mal. Radany Hamsíkové-Podzemné a o kresbu Raněný od ak. mal. Marka Hlupého.

Sbírka trojrozměrných předmětů se rozrostla o 136 sbírkových předmětů. Jsou to dary bývalých vězňů nebo jejich rodinných příslušníků.

O životě v ghettu Terezín vypovídá 20 sbírkových předmětů – taštička s přívěskem od Zdeňky Fišerové z Kolína, židovská hvězda od A. Feigtové, šitíčko, židovská hvězda, různé přívěsky, náramek, transportní číslo od Silvie Novotné z Děčína, lžice, jídelní misky, další transportní číslo, přívěsek, textilní sáčky od Věry Munkové z Prahy a kufr s transportním číslem Ah 449 Rosy Kulkové. Z ghetta Lodž pochází další kufr s číslem 564. Patřilo Anně Ecksteinové z Prahy.

Do sbírky z věznice v Malé pevnosti přibylo 17 předmětů. Motáky od Jiřího Langera, rámeček na fotografii zhotovený Robertem Hylákem, dečka a korespondenční lístky od doc. Vladimíra Krajiny a dvě portrétní kresby Ilse Maršálkové a Leontýny Neumannové od ak. mal. Emy Blažkové z r. 1942.

Portrét Leontýny Neumannové vytvořila Ema Blažková na cele č. 21 v Malé pevnosti Terezín, kde L. Neumannová strávila asi 6 měsíců, než byla deportována do koncentračního tábora Ravensbrück. Zde byla L. Neumannová vězněna až do osvobození a domů se dostala až po strastiplném pochodu a jízdě na lodi dne 25. května 1945, přes Polsko. Po osvobození a krátkém zotavení se vrátila k působení na pražské konzervatoři a dávala i soukromé hodiny klavíru. V listopadu 1949 byla opět zatčena a ve skupině s dr. Miladou Horákovou souzena a odsouzena. Propuštěna byla až v roce 1961. Prošla věznicemi v Ruzyni, Jičíně, Pardubicích, Hostinném a v Ilavě. Vrátila se s podlomeným zdravím. V roce 1968 byla plně rehabilitována, ale na získanou těžkou srdeční vadu zemřela v prosinci 1972.

Během roku 1993 jsme získali obsáhlý soubor 108 sbírkových předmětů, pocházejících z jiných koncentračních táborů a věznic, kam se terezínští vězni dostali. Jedná se o předměty od MUDr. Zdeňka Šticha z KT Mauthausen a z věznice na Pankráci, převážně upomínkové předměty z KT Ravensbrück, získané Věrou Hozákovou na setkání bývalých vězenkyň tohoto tábora, notopisy od prof. Ladislava Jandáska z internačního tábora Pod kaštany v Brně a kolekci symbolů víry a lásky, vyrobenou Štěpánkou Havlíkovou-Dumkovou v káznici Waldheim v letech 1942–1943.

Paní Dumková ve své vzpomínce k vyrobeným předmětům mimo jiné uvádí: „Čtyřhráskové vzpomínky (zachovaly se mi jen dvě): jednu jsem věnovala uměl-

cům našim nejmilejším, kteří nám byli svými písněmi tak blízcí a tolik posilovali. Nahoře na bobu byl starý kýbl, na druhém ježek, na třetím Voskovec a na čtvrtém Werich. Na druhé straně nápis „Pouta zrezatí, staré železo na nás neplatí“. Voskovec s Werichem byli již zase doma a hráli, scházeli ale Ježek. Když byly jeho ostatky přivezeny do Prahy, nedalo mi to, vzala jsem tyto boby a někdy v prosinci 1946 nebo lednu 1947 jsem jim to v divadle o přestávce osobně dala. Byli dojatí, já také – bylo to milé setkání a následoval dopis od nich, který příkládám.“ Jiří Voskovec a Jan Werich v dopisu děkují paní Dumkové za její dárek. Uvádí: „Právě jsme váhali, máme-li užít za svůj vstup na jeviště vězeňské scény z Caesara s písní Pochod plebejců, když . . . čteme právě citát z této písně. To nás přimělo se rozhodnout ve prospěch tohoto nápadu.“ Po osvobození pracovala Štěpánka Dumková ve funkci sekretářky Československého výboru pro dějiny antifašistického odboje až do května 1965, kdy odešla do důchodu. S její činností souvisí gratulace k 80. narozeninám. Uvnitř gratulace se nachází její fotografie, „Pozdravná adresa“ od Františka Janáčka, dále „Pouta zrezatí“ od Aleny Hájkové s podpisy 54 osob, kterým paní Dumková pomohla vždy, když bylo třeba. V jejím bytě na Lobkovicově náměstí v Praze se ve třicátých letech ukrývali uprchlíci z Německa, v posledním disentu se u ní scházeli historikové vykázaní do sklepů a maringotek. Štěpánka Havlíková-Dumková zemřela nešťastnou náhodou dne 8. ledna 1993 v Praze.

Ze současné činnosti Památníku bylo do sbírky fondu zapsáno 76 položek. Převážně se jedná o katalogy, plakáty, sborníky a jiné materiály z akcí organizovaných samotným Památníkem nebo ve spolupráci s dalšími organizacemi, působícími na poli usmíření národů a navázání hlubší kulturní spolupráce mezi národy.

Všechny nové přírůstky sbírkového oddělení Památníku tak sehrávají svoji nezastupitelnou roli při jeho výzkumné, muzejní a zejména výstavní činnosti.

Jiří Brabec.

Z činnosti vzdělávacího oddělení Památníku v roce 1994

Práce s mládeží

Edukativní oddělení zřízené v Muzeu ghetta vyvíjí svou činnost již dva roky.

Pravidelným se stalo pořádání seminářů pro pedagogy litoměřického okresu. Pro školní rok 1994–5 byl připraven již druhý cyklus přednášek a těší se stejnému zájmu jako předchozí. Můžeme konstatovat, že řada zúčastněných pedagogů zde nabyla přesvědčení o důležitosti spolupráce s Památníkem, kde se jim nabízí mnohé v učebnicích chybějící informace a doplňkový učební materiál. Tito pedagogové k nám přivádějí své třídy nejen na klasické prohlídky muzejních expozic a vězeňských zařízení, ale řada jich žádá rozšířený program doplněný besedou, promítáním filmů či videoprogramů a ukázkami nejrůznější tvorby, zejména dětské, vzniklé v době války v Terezíně.

V roce 1994 obdržely všechny školské úřady v naší republice nabídkové listy obsahující výčet tematických okruhů, které lze se skupinami probírat. Kromě klasicky a všeobecně pojatých přednášek jsme sem zařadili především taková témata, o která se jevil největší zájem v anketě uspořádané mezi různými věkovými skupinami naší mládeže. Můžeme nabídnout vyprávění o chování vězňů dětí v ghettu, problémech, jež přinášela jejich dlouhá internace, o tom, jak reagovaly zejména děti na výzvu do transportu do neznáma a také co nejvěrněji přiblížit některé zcela konkrétní zde vězněné osoby s jejich pozdějším osudem. K tomu si shromáždíme jejich podobenky, vylíčení života, ukázky z jejich tvorby. Vyprávění některých máme již zachyceno na videokazetách a hodláme je pravidelně využívat. Tyto videoklipy jsou opatřeny cizojazyčnými titulky a lze je proto zařazovat i při seminářích se zahraničními účastníky. Pochopitelně nejpůsobivější je přítomnost živého pamětníka, který může sám kvalifikovaně diskutovat a vyprávět. Takových besed jsme mohli uskutečnit v průběhu roku několik a ve vzdělávacích programech s nimi počítáme i nadále.

Kromě nabídky přednášek a besed je tu možnost seznámit se s řadou úředních dokumentů, používaných v terezínském táboře, i s tvorbou bývalých vězňů. Právě ta se těší velkému zájmu. Pořídili jsme k tomu účelu barevné i černobílé kopie, s kterými lze pracovat a vzájemně i srovnávat. Naší snahou bylo také připravit si pro skupiny přicházející z různých oblastí zajímavosti a údaje o lidech deportovaných sem za války právě z míst jejich bydliště. Zájemci měli možnost prohlédnout si transportní listiny a seznamy, případně v nich vyhledávat známá jména a sledovat osud hledaných osob. Do seminářů přinesla tato činnost vždy oživení a dobrou odezvu. Terezín jako místo internace a decimace tisíců lidí přestává v tuto chvíli být anonymním ghettom, a tím déle zůstane každé skupině v povědomí.

Již v minulém roce, po rozeslání nabídkových listů, se ukázal zájem některých škol o uskutečnění vybrané přednášky přímo u nich na škole. Je to pochopitelné, důvody jsou finanční i časové. V těchto případech jsme rádi vyhověli a na školu zajeli. Je třeba pamatovat na názorný materiál a vše, od obrázků, citátů, nahrávek hudby a videokazet vzít s sebou.

Semináře pro zahraniční účastníky

Nyní se zmíním o práci se zahraničními skupinami pedagogů a studentů. Významným krokem v přípravě vzdělávacích programů bylo navázání kontaktů s německou organizací Aktion Sühnezeichen. Ze vzájemné součinnosti této organizace, terezínského Památníku a Školského úřadu v Litoměřicích se uskutečnily již dva několikadenní semináře, jichž se zúčastnilo vždy přes 30 pedagogů – dílem našich a dílem německých. Semináře byly zaměřeny na rasismus a antisemitismus v Evropě a na úkoly Památníků v rámci vyučování. Mnoho hodin bylo věnováno prezentaci vlastní práce s mládeží, vzájemnému seznamování s názory žáků a studentů na otázky nesnášenlivosti a hledání cesty k porozumění mezi Čechy a Romy, kde dochází k častým střetům, a také mezi Čechy a Němci. Mohli jsme také konstatovat, že problém antisemitismu se mezi našich nejmladší mládeží nevyskytuje, naopak lze říci, že s větší informovaností o holocaustu Židů, které se dostává v porevolučním období, mají mladí lidé zájem se více o tomto problému dozvědět, přijímají historická fakta s porozuměním a lítostí.

Výše zmíněné nabídkové listy na pořádání vzdělávacích seminářů jsme zaslali též na řadu kompetentních institucí v Německu a Rakousku. Ukazuje se značný zájem a do budoucna to bude vyžadovat i podstatné personální posílení edukativního oddělení a další prohloubení spolupráce s organizacemi Aktion Sühnezeichen a Gedenkdienst. Mám-li se vyjádřit k práci se zahraničními skupinami, pak si dovoluji konstatovat, že spolupráce byla dobrá, námi připravené programy byly z jejich strany velice kladně hodnocené. Z hlediska výchovného působení byly zdařilé několikadenní semináře uspořádané pro studenty gymnázií v Magdeburku a Uetersenu. Obě skupiny projevovaly o problematiku holocaustu opravdový zájem a zúčastnění se dozvěděli mnohé, co znali jen povrchně. V závěru každého semináře byli studenti vyzváni ke sdělení dojmů, které zde při pobytu nabyli. Jejich výtvoři udivují hloubkou myšlenek vyprovokovaných střetem s místy přímé likvidace lidí a s pocity hanby za předky, kteří holocaust rozpoutali. Tyto písemné práce hodláme využívat jako doplňkový studijní materiál zejména pro naše střední školy. Věříme, že diskuse kolem pocitů vyjádřených stejně starými lidmi objasní mnohé právě v otázce lidské nesnášenlivosti a nebezpečné rasové nadřazenosti.

Další vícedenní semináře se v průběhu minulého roku uskutečnily s pedagogy z Hofu a Vídně. Při krátkodobější návštěvě Tereziína si některé zahraniční skupiny přály uspořádat besedy s historiky Památníku na různá aktuální témata dneška, což bylo pochopitelně také splněno.

Metodická činnost

Uvítali jsme, že mezi naší studující mládeží vzrostl zájem o terezínskou tematiku. V uplynulém školním roce jsme poskytli podklady a metodické vedení při zpracovávání čtyř seminárních a diplomových prací. Všechny studentky je zdárně dokončily a ohodnoceny byly výborně. Námět a podklady pro bakalářské práce zde našli i studenti Fakulty sociologie UK z Prahy a další studenti z vysokých

škol v Praze a Ústí n. L. u nás na svých diplomových a bakalářských pracích začali pracovat.

Úspěšně proběhla i literární soutěž, kterou jsme vyhlásili na základních a středních školách litoměřického okresu loni na jaře. Téma znělo: Co vím o historii antisemitismu, holocaustu a rasismu. Čím bych chtěl přispět k lidské toleranci. Vyhodnocení celé soutěže významně podpořila finančním darem bývalá vězenkyně ghetta Hana Greenfieldová, žijící dnes v Izraeli. Ze 33 odevzdaných prací jsme vyhodnotili 2 práce studentů středních škol a 10 prací žáků základních škol. Tito nejlepší obdrželi finanční a knižní dar, všichni zúčastnění dostali diplom a jejich školám jsme pro knihovny věnovali vhodné publikace. Mladí zpracovatelé ukázali, že se doma, ale především pod vedením jejich pedagogů problémem zabývali. Inspiraci hledali rovněž u nás v Muzeu ghetta, čímž se naplňuje i naše úsilí o přivedení českého návštěvníka do Terezína. Prostřednictvím okresních novin jsme nejlepší práce otiskli a zviditelnili jejich autory před širokou veřejností. Také v příloze této zprávy uvádím některé z prací. (Viz str. 130–133.)

V obdobné spolupráci se školami chceme pokračovat a také pro školní rok 1994–95 jsme již literární soutěž vyhlásili. Tentokrát jsme k napsání prací vyzvali i všechna gymnázia Severočeského kraje, zúčastnit se však mohou i zájemci odjinud.

Naše záměry

Památník usiluje o založení zvláštního fondu, z kterého by se mohly dotovat především dopravní náklady těm skupinám české mládeže, které budou chtít navštívit Terezín s cílem absolvovat zde rozšířený výchovně vzdělávací program. Tím bychom pomohli odstranit překážku bránící mnoha školám ze vzdálenějších míst uskutečnit se studenty seminář v Terezíně.

Zcela reálně se již rýsuje vybudování mezinárodního střediska setkávání mládeže v části objektu opuštěných terezínských kasáren. Budou zde nejen další místa pro vzdělávací činnost, ale také vlastní ubytovací prostory, což je k pořádání takovýchto setkání velice podstatné. Na potřebném technickém a učebním vybavení i vlastní činnosti střediska se budou nemalou měrou podílet německá organizace Aktion Sühnezeichen i rakouská organizace Gedenkdienst. Podle plánu by středisko mělo zahájit svou činnost ve druhé polovině roku 1996.

Jsmo si vědomi závažnosti a zároveň nezbytnosti práce, do které jsme se pustili. Máme před sebou velké cíle, které však hodláme s pomocí řady institucí i jednotlivců plnit beze zbytku.

Ludmila Chládková

Princezny s hvězdami se nesmějí zabíjet

(Z historie holocaustu v mém okolí)

Pro mnoho lidí stačí jen vyslovit slovo Terezín, a již se jim vybavuje lidské utrpení, strach z nacistů a zabíjení nevinných dětí.

Chtěla bych se podělit se svými myšlenkami a pocity, které mě přepadají, jakmile si připomenu vyprávění mé babičky nebo tetiček, které v době války v Terezíně také žily – ale jen do poloviny roku 1942. Pak se celá rodina, jako všechny ostatní z Terezína, musela vystěhovat jinam.

Město pak obývali jenom Židé, které tam nacisté posílali a drželi určitou dobu. I když se společně utěšovali, že tam přežijí tu hroznou válku, nebylo to tak. Hitler a mnoho jiných vůdčích nacistů přece dávno rozhodli jinak: „Židé jsou zlo, náš nepřítel a my se jich zbavíme, zničíme to zlo.“ A ničili je tak, že mi rozum zůstává stát, když vidím filmové scény nebo fotografie, zda toho vůbec může být schopen normální člověk.

V Terezíně je ještě nevráždili, tak to naplánováno nebylo. Tady žili v ponížení, přinutili je poslouchat na slovo, ale tak, že byli ještě vděční, že mohou to anebo ono. Třeba návštěvy mladších dětí u jejich tatínků. Seřazené, vedly se za ruce, a pod dozorem četníků prošly ulicemi z jedné kasáren do druhé. A za určitou dobu je vedli zase zpátky. Možná nějakou holčičku stačil táta pohoupat na koleně, pochválit jí hezké vlásky nebo namalovaný obrázek, ale určitě mu nestačila říct všechno, co by chtěla – jen kdyby to bylo jinak a jinde. Moje tety byly obě staré necelých dvanáct let, často někde skrčené sledovaly tyhle smutné dětské průvody. Nejvíce je prý přitahovaly ty jejich žluté hvězdy vlevo na srdci. Žlutá barva s černou, to je dodnes pro ně děs.

A když já dnes rozvažuji o těchto vzpomínkách na smutné děti v Terezíně, říkám si: Hvězdy přece patří princeznám na čelo, je to tak v pohádce. Hvězdy je kráslí. A v Terezíně bylo tolik princezen. Řekl jim to někdo? Já bych jim to určitě řekla, aby už nevypadaly tak zasmušile a vyděšeně, aby se nebály. Vůbec nemám ráda, když se někdo něčeho musí bát. Jistě, říká se, že existuje právo silnějšího, ale jak k tomu přišly ty malé židovské princezny, že ony se dostaly do pozice těch slabších, že tu nezmohli nic jejich vzdělaní a třeba bohatí rodiče?

Odjížděly vlakem jedna po druhé kamsi do neznáma a tam je ti „silnější“ nechávali zmizet ze světa. Určitě si některé z oněch princezen, předtím než zemřely, říkaly, jak by svět měl být zařízen jinak. Je na něm přece místa dost pro všechny. A není nutné řešit všechny spory bitím nebo dokonce zabíjením. Také by neměly děti trpět s rodiči nebo za rodiče.

Tyhle úvahy hodné princezen bohužel chyběly Hitlerovi a všem zfanatizovaným nacistům. A jak vidím a slyším kolem sebe, v televizi a v novinách, žijí snad Hitlerovi potomci a snaží se jej napodobovat v jeho odporné ideologii o rasách vhodných a méněcenných. Jak jinak si mám vysvětlit současné nebezpečné potyčky skupin nebo dokonce celých národů. Člověk je přece takový, jaký byl stvořen, ať je černý, žlutý, Žid nebo Cikán.

Bude mi brzy 14 let. Když se všichni stejně staří rozhodneme být lepší a opravdově tolerantní ke všem dobrým lidem na Zemi, musíme přece docílit toho, že za deset nebo dvacet let nás bude tolik, že podobné myšlenky, které vedly k holocaustu, nebudou mít žádnou šanci prorazit. Pojďme to udělat!

Ať už nikdy neumírají princezny s hvězdami!

Linda Chládková

8. třída

Lidé bez lidskosti

Já se často sama sebe ptám,
kam to lidstvo spěje, kam?
Pár dalších otázek mám:
proč je čím dál více jam
a ten, kdo je jiným kope,
proč do nich nepadne sám.
Proč stále víc lidí, které znám,
nastavuje uši pomlouvám
a používá spíše ‚beru‘ nežli ‚dám‘.
Proč zvítězí tak často šalba a klam,
takhle já se sama sebe ptám.

Také si sama otázku kladu,
proč čím dál více lidí páchá zradu,
proč nikdy neposlechnou dobrou radu
a proč neplatí to přísloví o pýše a pádu.

Sama sebe též se táži,
proč lidé starají se jen o vlastní gáži,
proč po ostatních lidech kameny hází
a proč je násilí a brutalita vůbec nezaráží.

Myslím na krev a na tmu.

Tma je černá, a to má být barva smutku. Jenomže bolest, smutek a smrt pro mne znázorňuje barva bílá. Jistě je odporné umírat ve špinavé černé díře, ale myslím, že ten, kdo to prožívá, vnímá spíš onu hroznou, oslnivě bílou prázdnotu bez citu než tmu.

I slepota je bílá. A tak bezmocnost a zoufalství nesou též pečeť této barvy. Proto se nedivím, že ve východních zemích se smuteční šaty šijí z bílé.

Krev je rudá, tak je tato barva snad také barvou beznaděje. Jenomže rudé jsou i květy vlčích máků, zapadající slunce a také srdce, bijící pro lásku. A láska je mnohdy to jediné, co nás ještě udržuje při životě.

Nezměrná žárlivost je láska,
co vidí intriky i tam, kde nejsou.
Avšak též na očích neprůhledná páska,
jež zaslepí je tak, že pravdu neunesou.

A hlavně je to nejkrásnější z citů
a dává lidem naději a smysl života.

Opěvuje ho mnohý z dnešních hitů.
Zažehne plamen, kde se jen jiskra mihotá.

Tím je ovšem míněna láska, řekněme, milostná. Tedy ta, kterou většinou myslíme, použijeme-li toto slovo. Ale existuje mnoho dalších lásek. Nejdůležitější je asi ta, bez které bychom, myslím, na světě nebyli – láska k životu. Je to cit, který v sobě máme od narození, a ten, kdo ho ztratí, dlouho nežije. Má na něj právo jistě každý! Stejně jako má každý právo žít.

Existují však na světě lidé, jež se chovají, jako by to bylo výhradně právo jejich a zabíjejí ostatní. Někdy je to mánie nebo se vraždí z pomsty či pro peníze. Je to strašné, ale má to alespoň důvod. Jenže co lidé, zabíjející jen tak, pro zábavu? Líbí se jim pohled na moře krve a utrpení a způsobují je zcela bez zábran, kdy se jim zrovna zachce.

Říkáme: Jsou to zvířata!

Ale tak to není! Zvířata zabíjejí, protože mají hlad. Zemřela by, kdyby tak nečinila. Je to jejich pud a podmínka přežití. Potřebují snad lidé k životu vidět smrt?

A navíc jim nestačí, že pobíjejí na lovech pro z á b a v u lesní zvěř, tedy jiný druh jako šelmy (i když ty, jak už jsem říkala, to dělají z nutnosti), oni vybíjejí vlastní plemeno! V přírodě jen snad hyeny požírají někdy svá mláďata (i to pouze v hrozném hladu). Copak se musí člověk chovat jako hyena?!

A znovu se vracíme k tomu základnímu citu – k lásce. Tentokrát je to láska k lidem. Ti, o kterých jsem mluvila, ji postrádají. V době druhé světové války dokonce jistá – árijská – rasa považovala pouze své příslušníky za hodny života. Oni byli přece nejvyšší rasou, a tak jen oni měli právo žít! Po lásce k lidem ani stopy.

Ta ovšem nespočívá v tom, že se člověk podívá na večerní zprávy, kde mu hlasatelka s příjemným úsměvem oznamuje, že při masakru zahynulo třicet osob a nejméně dalších stovacet je zraněno, řekne si: „To je strašné!“ a klidně se pak podívá na brutální akční film, kde se mrtvolami a krví nešetří. Je třeba pomoci! Nikomu neublíží, když vytáhne z peněženky padesát koun a odepře si pár sladkostí, čímž pomůže lidem, kteří třeba deset dní nic nejedli nebo strádají v nemocnici, téměř bez vybavení! Samozřejmě je i mnoho jiných forem pomoci, podle možností. Ale nějak přispět může každý. Jen c h t í t !

Kdybych se měla vrátit k těm filmům. Nemínila jsem přirozeně dokumenty nebo jiné lidské příběhy z historie, kde se znázorňuje to, co se stalo. Je potřeba občas si to vše nějak připomenout jako výstrahu pro budoucnost a náznak, čeho všeho jsou lidé schopni. Ale cožpak se musí vymýšlet nové a nové brutality

a ztvárňovat je v rádooby duchapřítomných snímcích, při nichž se obecnstvo válí smíchy právě ve chvíli, kdy ze zohyzděného muže crčí krev jen proto, že mrtvý dopadl na záchodovou mísu? Cožpak nestačí, co bylo?

Je nutné přemýšlet, co by se stalo, kdyby šílený vědec vynalezl stroj na výrobu mutantů?

Kultivované sci-fi snímky rozhodně nezavrhuji, jen přemýšlím, je-li třeba přispívat do zásoby braků?

Ne, nehodlám zde polemizovat o tom, zda brutalita na plátně může skutečně ovlivnit (či spíše potlačit) lidskost mladé generace – to ať činí odborníci. Já se nyní vrátím do skutečnosti, abych přehlédla galerii násilí a hnusu, který se naskládal na bedra člověka za staletí a za nějž je stále těžší nést odpovědnost.

Krev a barbarství nechybí v dějinách lidstva nikde – ať už se podíváme na ničitelké dobývání starých Římanů, krutost Asyřanů, kteří svým zajatcům uřezávali končetiny, uši i nosy, vypichovali oči, postavíme-li se nad středověkým mučením a upalováním nevinných pod záminkou čarodějnictví, které se dělo jen proto, že se mocnému zalíbila jejich chalupa, již nechtěli prodat, anebo ohlédneme-li se zpět do doby nedávné – doby druhé světové války a holocaustu, kdy šly tisíce lidí do plynu jen z toho důvodu, že byli Židé!

Pro příklad ostatně stačí zajet si nyní pár set kilometrů do bývalé Jugoslávie.

Snad jediné v pravěku nebyly žádné vraždy ani krutosti a člověk si říká, že mají pravdu Werich a Voskovec v písničce „Civilizace“. Komu z nás by se však chtělo žít v době kamenné? A těžko říci, jestli by vůbec pomohlo – v případě, že by to bylo v našich možnostech – začít tam, zas znovu od začátku. Pravděpodobně jakmile by se začaly objevovat první známky civilizace, lidé by si počali opět závidět a zabíjet a ničit . . .

Ty doby dávno minulé, holocaust i dnešní války by nám měly být výstrahou. Je třeba zachovávat památky na ně, abychom si uvědomovali, že když takové hrůzy dokázali lidé tehdy, co je schopen člověk jen s trochou zloby a zla v sobě vymyslet dnes a za pár let. Jenomže problém je v tom, že ti, co jsou ochotni brát tyto památky na zřetel, by pravděpodobně stejně nemohli nikdy vraždit.

A ti, kterým to připadá zcela běžné, si podobných znamení většinou ani nepovšimnou anebo se jim vysmějí. Jen málo je těch, kteří se pohledem na doklady hrůz opravdu změní.

A je lidstvo vůbec schopno se poučit? Nesestrojí jednou někdo smrtící zbraň, kterou bude možno zničit celou planetu?

Neuvídí jednoho dne bytosti na jakési vzdálené planetě ve vesmíru chabý záblesk, znamená, že Sluneční soustava byla právě ochuzena o planetu Zemi . . . ?

Tak se stále znovu ptám,
kam to lidstvo spěje, kam?
A odpověď už ani nečekám.

Tereza Adamovská
8. třída

Mezinárodní vědecká konference Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“

Ve dnech 19.–21. října 1994 konala se v Ostravě mezinárodní vědecká konference věnovaná problematice prvního pokusu o genocidu evropských Židů – akci Nisko. Samotná konference byla součástí širšího vzpomínkového programu, který byl zahájen v úterý dne 18. 10. dopoledne na Židovském hřbitově odhalením památníku ostravských Židů, vyvražděných nacisty v letech 1939–1945. Hlavní projev pronesl prezident Václav Havel. Přítomen byl i izraelský velvyslanec pan Moshe Yegar, polský velvyslanec pan Jacek Baluch a vrchní zemský rabín pan Karol Sidon. V odpoledních hodinách se konalo slavnostní otevření dokumentární výstavy Transport do Niska, kterou připravilo Slezské muzeum v Ostravě. Autorem scénáře výstavy byl Mečislav Borák, který při této příležitosti představil i svou publikaci Transport do tmy (První deportace evropských Židů). Program prvního dne byl završen slavnostním provedením skladby, která je velice úzce spojena s historií terezínského ghetta, Requiem G. Verdiho v divadle A. Dvořáka.

Vědeckou konferenci uspořádala Filosofická fakulta Ostravské univerzity. Program byl koncipován do několika bloků, které představovaly přirozené výkladové schéma problému. V první skupině referátů a vystoupení byl vytvořen rámec, na jehož pozadí se akce Nisko odehrávala. Sem spadá vystoupení Miloše Pojara, který se zabýval tisíciletou historií soužití Čechů a Židů, Helena Krejčová se věnovala proměnám tohoto soužití v letech 1938–39. Dvorah Yegar se zabývala problematikou sionismu, velice zajímavé úvodní zamyšlení přednesl Arnošt Lustig, a Petr Pithart uvedl zdroje některých antisemitských tendencí v době komunistické totality.

Další téma bylo uvedeno vystoupením Wolfganga Benze, který svůj referát nazval „Záměr a prehistorie pojmu „konečné řešení“. Stanislav Zámečnick a Miroslav Kárný zkoumali způsob, jakým Nisko souviselo s postupnou krystalizací představ a plánů označovaných jako „konečné řešení“. Souvislostmi s politikou protektorátní vlády se zabývala Livia Rotkirchenová a různé formy perzekuce Židů v protektorátě v letech 1939–45 přiblížil Erik Polák.

Poslední okruh vystoupení se zabýval daným tématem prostřednictvím osudů jednotlivých lidí, rodin či skupin. Sem lze řadit příspěvek Ruth Elias, Miroslava Kryla, Aleny Hájkové a do jisté míry i Ericha Kulky. Jediným „kazem na kráse“ této konference byl poměrně velký podíl referátů, které s projednávaným tématem souvisely více než volně. Platí obecně, že zařazení takovýchto referátů do programu jednání zatěžuje účastníky především časově. Na druhé straně z vlastní praxe vím, že obdobné příspěvky nelze nikdy zcela vyloučit.

Závěrem je třeba konstatovat, že konference splnila ty cíle, které si její organizátoři vytýčili. Přispěla k výměně poznatků historického bádání, k rozšíření osobních kontaktů mezi odborníky různých zemí. Byla rovněž důstojnou součástí vzpomínkových akcí věnovaných osudům ostravských Židů a připomínkou geno-

cidy evropských Židů obecně. Ostravská konference byla i součástí úsilí, které dnes vrací do společné paměti osudy těch, kteří měli být zapomenuti.

Jan Munk

Záběr z průběhu mezinárodní konference konané 15.–17. 11. 1994 v Terezíně

Terezínská konference

Stalo se již tradicí, že se v Terezíně na podzim scházejí historici, bývalí vězni i další zájemci k projednání aktuálních otázek historického výzkumu s důrazem na dějiny nacistických perzekučních zařízení v Terezíně a Litoměřicích. Po mnoha letech faktické izolace našeho historického bádání od zahraničních partnerů se zde vytvořila významná platforma pro vzájemnou výměnu poznatků mezi historiky, diskusi o stávajících problémech i ujasnění priorit dalšího výzkumu.

Památník Tereziín organizuje tato setkání od roku 1991 v úzké spolupráci s Tereziínskou iniciativou a za podpory dalších organizací a institucí, především Sva-
zu bojovníků za svobodu. Čelné místo mezi sponzory již po několik let zaujímá
pražská pobočka Friedrich Ebert Stiftung.

Zatím poslední z tereziínských konferencí, věnovaná 50. výročí vzniku koncentračního tábora v Litoměřicích, se konala v Posádkovém domě v Tereziíně ve dnech 15.–17. listopadu 1994 za účasti 30 historiků i bývalých vězňů ze zahraničí a 45 z České republiky. V jednotlivých dnech se jednání soustředilo na následující tematické okruhy:

1. Překládání německé válečné výroby do podzemí a výstavba litoměřických továren Richard I a Richard II.

2. Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové.

3. Kmenový tábor Flossenbürg a jeho venkovní tábory.

Celkem bylo předneseno 24 referátů a připravených diskusních příspěvků, k řadě otázek proběhly diskuse. K prvnímu tematickému okruhu přednesli hlavní referáty prof. dr. Laurenz Demps (SRN), Rainer Fröbe (SRN) a Miroslav Kárný. Těžiště jednání konference představoval druhý tematický okruh, k němuž přednesla hlavní referát Miroslava Benešová. Ve svém vystoupení prezentovala výsledky několikaletého výzkumu, který představuje skutečný posun v dosavadním bádání o této problematice a setkal se u všech účastníků s velkým ohlasem a oceněním. Hlavní referáty ke třetímu tematickému okruhu přednesli Peter Heigl, dr. Hans Brenner a Hans Simon-Pelanda (všichni SRN).

Tereziínská konference byla na našem území prvním specializovaným jednáním o uvedené problematice po téměř třiceti letech. Setkala se se značným zájmem v odborných kruzích a u bývalých vězňů, ale také ve sdělovacích prostředcích a u širší veřejnosti. Účastníci byli přijati starostou a členy městské rady města Litoměřice. V průběhu konference se uskutečnila rovněž prohlídka objektů bývalého koncentračního tábora Litoměřice a podzemní továrny Richard I, dále pak prohlídka Muzea ghetta a Muzea Malé pevnosti v Tereziíně.

Vojtěch Blodig

Ke zprávě o průběhu konference připojujeme ještě slova jedné z účastnic, Jany Klímové z litoměřické 6. základní školy.

„Protože jsem sama učitelka, vzpomněla bych příspěvku německého hosta pana Eugena Schöllera o práci při výchově mládeže. Z jeho výkladu vyplynula nutnost seznamovat mladé lidi s touto smutnou historií, výzva k odpovědnosti za to, co se stane v budoucnosti, aby nebylo nic zapomenuto. Uvědomění si toho, co se stane, až staří pamětníci zemřou. Jeho vlastními slovy tedy „obrátit vzpomínky pro budoucnost“. Učit mládež zkoumat smutně památná místa 2. sv. války, zaktivizovat je pro tuto varující historii. Hovořil o nutnosti konfrontace s oběťmi oné hrůzné doby, připomenutí autentických budov, aby jednou nebylo jediným pozůstatkem toho, co se událo, mluvené nebo psané slovo a historické dokumenty. Do

školní výuky by neměly patřit jen učebnice, ale i otevřená místa dějin – koncentrační tábory, památníky, které je třeba s mládeží navštívit a zapojit ji do bližšího poznání historických faktů právě jejich prostřednictvím. Jsou to symboly, které umožňují studentům ptát se, zúčastnit se aktivně učení o utrpení lidí a pochopit ho.

Ztotožňujeme se v názoru, jak je bezpodmínečně nutné, aby mládež celého světa pochopila, že právě na ní závisí, kdy bude ukončen problém rasové nesnášenlivosti a lidé se k sobě budou chovat jako lidé, s úctou k tomu, co se kdysi událo.

Děkuji Památníku Terezín za pozvání pedagogů na konferenci. Byla pro nás velkým přínosem, neboť její obsah nás přivedl k zamyšlení jak nad vlastní prací a dalším sebevzděláváním, tak nad prací s mládeží, zejména v součinnosti s Památníkem. Ten pro nás v této oblasti výchovy znamená mnoho.“

O jedné knize

Ruth Klüger: Weiter leben – Eine Jugend (Dále žít – jedno mládí)
Wallstein Verlag, Göttingen 1992

Ruth Klügerová, narozená 1931 ve Vídni, prošla jako Židovka koncentračními tábory Terezín, Osvětim-Birkenau a Christianstadt (Gross-Rosen). Po osvobození se pokusila žít v Bavorsku, nakonec se však usadila jako profesorka literatury v Irvine (Kalifornie).

Knih R. Klügerové „Dále žít“ neobsahuje pouhý popis zážitků autorky z vídeňského dětství, táborové anabáze, prožitky z poválečného Německa a posléze život na novém kontinentu. Je psána zcela osobně, vrací se neustále ke vztahu k matce, která spolu se svou dcerou všechno prožila a s ní také přežila. Tento komplikovaný vztah doprovází děvčátko po celý život. Tragická léta nacistické perzekuce jej ještě více umocňují.

Je obtížné necítovat celé stránky z této knihy, která obsahuje formulace, při nichž pozorný čtenář pociťuje něco z prožitků autorky. Nesetkal jsem se se srovnatelnou biografií, ve které člověk poznává všechny stupně extrémních pocitů, vylíčených s tak kritickou otevřeností a s tak básnicky dokreslenou jemností. Klügerové jazyk je subtilní, vyjadřuje však přitom zároveň lidské rozčarování. Přesnost tohoto slohu, kritického vůči vlastní vzpomínce, zabraňuje, abychom reagovali pouze soucitem. Nevěřím, že lze číst tuto knížku bez pocitu provokujícího k sebezpytování. Každý, kdo prožil podobné situace, i ten, kdo čte tyto příběhy poprvé, cítí nutkání ke srovnání s vlastním životem.

Pro představu zde uvádíme několik pasáží z tohoto mimořádně působivého díla podle výběru a překladu doc. Hanuše Schimmerlinga.

str. 81: Terezín byl v Hitlerově době označován jako ghetto, dnes se počítá mezi koncentrační tábory. Také já jsem jej nazývala „ghettem“ a odlišila jej od Osvětimi, Dachau a Buchenwaldu, koncentračních táborů, jejichž jména jsem znala. Nás vyhnali napřed z našich bytů a nacpali do židovských domů, nyní jsme měli být odesláni do židovského sídliště. Proto ghetto. Taková je logika. Je však nasnadě, proč tento výraz nesedí. V normálním jazykovém úzusu neznamenalo ghetto zajatecký tábor pro zavlčené, nýbrž část města, ve které bydleli Židé. Terezín byl oproti tomu stájí, která patřila k jatčím . . .

str. 82: Tedy toto „ghetto“ byl Terezín. Nezdědka přicházejí ke mně lidé, kteří mi říkají: „Znal jsem toho nebo onoho, který byl v Terezíně, nevzpomínáte si na toho nebo tu?“ Nikdy jsem nemohla dát kladnou odpověď. Terezín nebyl vesnicí, kde jste se mohli v klidu seznámit se všemi sousedy a stýkat se s nimi. Terezín byl průchozím táborem. Všeho všude bylo do Terezína deportováno skoro 140 000 lidí, z nichž nemohlo být osvobozeno na konci války ani 18 000. Žila jsem tam se 40 000 až 50 000 lidmi, kam ve skutečnosti náleželo jen 3 500 vojáků nebo civilistů . . .

str. 83: Pro mne byli Terezínem především lidé. Vídeň, odkud jsem přišla, to byla Špitalská zahrada, izolovanost a odloučenost mých posledních měsíců. Zde jsem se ocitla náhle v přeplněném místě, kde všichni nosili židovskou hvězdu a člověk proto nemusel být připraven na všelijaká rýpání. Kde ovšem řádila jedna epidemie za druhou: encefalitida, ta spavá nemoc zrovna odeznívala, když jsme přijížděly, na to následovala žloutenka, na kterou onemocněla taky má matka (ještě ji vidím před sebou, žlutou jako citron, neuvěřitelně žlutou ležet na horní palandě; do nemocničních kasáren nemohla nebo nechtěla), a stále gastroenteritida. Transporty přijížděly, jiné odjížděly, další byly odeslány, postele se vyprázdnily a opět se naplňovaly. Úmrtní zprávy nebraly konce, patřily ke všednímu dni.

Mezi starými a nemocnými, kteří tam masově umírali, byla také má babička Klügerová, matka mého otce. Vychovala devět dětí a jednoho nevlastního syna. Z těch, kdo se mohli vystěhovat, ji žádný nevezal s sebou. Na tom nebylo ovšem nic mimořádného. Náš otec nás taky s sebou nevezal. Stará představa, nebo spíše předsudek, že ženy bývají muži chráněny a bráněny, byla tak vžita a zakořeněna, že jsme přehlédly tu věc nejzřejmější, totiž, jak právě slabší a ve společnosti znevýhodnění bývají vystaveni nebezpečí nejvíce. Že by nacisté se zastavili před ženami, to bylo v rozporu s rasovou ideologií. Spoléhalo se na základě absurdního patriarchálního zkratu snad na jejich rytířské jednání? Dokonce Theodor Herzl, náš hrdina a tehdejší hlavní ideolog ještě věřil, že by židovské manželky měly povinnost jednat se svými muži zvlášť laskavě, neboť jen muži trpí pod antisemitismem. K dočtení v jeho dramatu „Nové ghetto“.

Tento postoj, pravý a poctivý, je mi nepochopitelný, ale proto patřím přece také k oné generaci, která musela za takové iluze zaplatit.

str. 84: Matka mého otce zemřela jako vězeň, ve velkém sále podobném lazaretu, plném nemocnými, kterým za těchto okolností nebylo pomoci. Má matka, která zpravidla a lehce řká o svých bližších něco pohrdavého, ctíla svou tchyni jako učiněnou dobrotu srdce a lidskost. Viděla v ní zřejmě opak své vlastní bezmocné matky, ženy, která – neustále opatrována a rozmazlována, závislá na mužích, na penězích – byla plna trýznivého sobectví, jež se ve stáří vystupňovalo až k hypochondrii. Matka mého otce byla oproti tomu vždy pro děti přítomna, stejně tak pro blízké nebo vzdálené příbuzné, vždy přístupná při vší chudobě. U ní byl každý srdečně přivítán a pohoštěn, neboť vařila dle zásady „kde je dost jídla pro deset, nají se jich taky víc“. Poté co děti odrostly a bylo po největší nouzi, neboť synové vydělávali a přispívali na její živobytí, zemřela příliš brzy, opuštěná a v hlubší nouzi, než ji předtím zažila. Z těch mnohých dětí, příbuzných a přátel, kterým v průběhu svého života dávala teplé jídlo na stůl, byly matka a já jedinými, které byly u ní doposledka. Ohleduplná až do konce, poslala mou matku pryč, když tato dlouho seděla u její postele, s připomínkou „Teď běž spát, dítě“. To byla poslední slova, jež matka od ní slyšela.

str. 85/86: Dnes je Terezín pro mne řetězem vzpomínek na ztracené lidi, přetřhaná vlákna. Terezín, to byl hlad a nemoc. Ghetto bylo značně zamořené svými podle rastru vojensky založenými ulicemi a náměstími a mělo valy jako hranice, přes které jsem nesměla vycházet, a přelidněnost, která skoro neumožňovala najít si na chvilku kout, kde by si mohl člověk s druhým člověkem pohovořit, takže bylo skvělým úspěchem, když jste po určitém úsilí takové místo přece jen vyslídili. Mimo jeden čtverečný kilometr neměl člověk volnost pohybu, a uvnitř tábora jsme byli se vším všudy vydáni anonymní vůli, která vás mohla kdykoliv poslat dál do nejasně vytušeného tábora hrůzy. Neboť Terezín, to znamenalo transporty na východ, které se udály v odstupech, nevypočitatelně jak přírodní katastrofy. To byl rámeček myšlenkové struktury našeho bytí, ten příchod a odchod lidí, kteří sebou nedisponovali, neměli vliv na to, co a jak bylo s nimi disponováno, kteří ani nevěděli, kdy a zda bude opět disponováno. Jen to věděli, že úmysl byl nepřátelský.

Když jsme přijely a dozvěděly se o podmínkách ubytování, totiž několik lidí v malé a mnoho lidí ve velké místnosti, navrhl nějaký mladý muž ze židovské správy tábora mé matce, aby mne nechala bydlet v dětském domově. Tam že mne může navštěvovat jak často by chtěla, já ji též, a byla bych spolu s jinými dětmi, to by bylo přece lepší, než bydlet jinde spolu se starými lidmi.

Z obou stran uzamčeného kostela městečka byla dvě výstavná, dřívě důstojnická kasárna, L 410 a L 414. V jedněch umístila židovská správa tábora české, v druhých německy mluvící děti. Byla jsem přijata do L 414, do nejmladší či skoro nejmladší skupiny děvčat. L 414 je jedinou z mých mnohých adres, kterou jsem nikdy nezapomněla. Ujistili nás, že mám štěstí se tam vůbec dostat, vždyť není místa pro všechny.

str. 87: Zpočátku jsem to ovšem viděla jinak. Byly jsme třicet děvčat stejného věku v jedné místnosti, kde dvě nebo tři by si mohly pěkně hovět. To nebyla

ložnice, to bylo naše místo bydlení, jediné. Sloužilo také jako umývárna. Studenou vodu na mytí si člověk přinášel v mísách z chodby, mýdlo bylo vzácností. Když byla zima, cvakaly nám hlasitě zuby. Ve sklepě byla sprchárna, tam jsme se směly každé dva týdny teple osprchovat. Sotva spustili horkou vodu, už ji zase zastavili, takže jste museli být hbití, abyste to využili. Spaly jsme na palandách, na slamnících, jednotlivě nebo po dvou. Byly to první týdny hladu, neboť ve Vídni jsem se mohla najíst dosyta. O chronickém hladu se může málo říct: je stále přítomen, a co je stále přítomno, o tom je nudné vyprávění. Oslabuje, hlodá. Zaujímá v mozku místo, které by bylo jinak vyhrazené pro myšlenky. Co můžete udělat s tou troškou jídla? Vidličkami jsme ušlehalo to sbírané mléko na pěnu, to byla oblíbená kratochvíle. Vyžadovalo to celé hodiny času. My jsme se nelitovaly, mnoho jsme se smály, řádily a dělaly rámus, my se domnívaly, že jsme silnější než „rozmazlené“ děti „venku“.

Před záchodem stála vždy fronta. Vyplatilo se zvyknout se na doby, kdy se člověk mohl nadít menšího návalu. V každém patře byly pouze dva záchody, vzpomínám-li správně. V budově byly stovky dětí, mezi nimi vždy spousta takových, co měly průjem, permanentní nemoc tábora.

str. 89: L 414 sestávalo z mladistvých, kteří zaměstnávali jiné mladistvé. Vedoucí naší světnice byla šestnáctiletá. Přeměnili jsme toto nucené společenství v kus hnutí mládeže, přičemž zásady různých hnutí, především sionistického, hrály svou roli. Sionismus prolínal naše myšlení, každopádně moje, nikoli snad, že jsme neslyšely nic jiného, ale proto, že to bylo smysluplné, slibovalo východisko. To bylo řešené, to bylo jasné, muselo to jít a navíc byl můj otec ve Vídni členem jednoho sionistického hnutí mládeže. Země bez lidu, pro lid bez země. Ze židovských mladých udělat mladé Židy. Pracovat na venkově a stát se příkladem, majákem pro ostatní lidstvo. Učily jsme se, co jsme mohly, o dějinách sionistického hnutí a o zemi Palestině, kterou jsme nazývaly Erec Izrael, zpívaly sionistické písně a tančily celé hodiny horu na kasárenském dvoře, oslovovaly se „chaverim a chaverot“ (kamarádi a kamarádky) a večer před usínáním jsme říkaly „lajla tov“ namísto „dobrou noc“.

str. 90: Svůj skrovný majetek jsme uschovávaly buď v posteli nebo v poličce s přihrádkami. Byly otevřené, ale proti krádeži nebylo nutné se chránit. Prakticky neexistovala, byly jsme kolektivem a byly jsme na to hrdé. Navíc mohl být člověk pro asociální chování vykázan z dětského domova. To by se pak musel přestěhovat k rodičům do baráků nebo do kasáren. Ostatně nám také hrozili vyloučením, kdybychom pily nakaženou vodu z pumpy na dvoře.

Přesto jsem byla několikrát dost žízňivá nebo odvážná, abych tu vodu riskovala, a měla daleko méně strachu z onemocnění než z dopadnutí při činu. Později na svobodě se mne nic tak nedotklo, nic jsem nepociťovala jako větší křivdu, než paušální, chybný úsudek a předsudek, křivé podezírání, že prý ve všech táborech bylo rozšířeno jen bezohledné sobectví, a že ten, kdo odtud přichází, musí být pravděpodobně mravně zkažený.

str. 91: Kolem ospravedlnění židovských táborových správ koncentráků

a ghebt se diskutuje dodnes. Bylo třeba, aby vězňové pomáhali Němcům udržovat pořádek, nebyla to kolaborace s nepřítelem? Z mé dětské perspektivy říkám, co by se stalo s námi, kdyby Židé neučinili nic k omezení chaosu, který Němci kol dokola šířili, kdyby neexistovaly dětské domovy, jež organizovali a spravovali v rámci nacistických předpisů.

str. 102–104: Milovala jsem jaksi Terezín, a těch devatenáct či dvacet měsíců, které jsem tam strávila, udělaly ze mne, která jsem byla do sebe zahleděna, uzavřena, se zábranami a možná i neschopna reagovat, sociálního tvora. Ve Vídni jsem měla tíky, symptomy fixní neurózy, které jsem v Terezíně překonala prostřednictvím kontaktů, přátelství a rozhovorů. Je s podivem, jak se lidé stávají tvůrčím způsobem výřečnými, mají-li k dispozici jen rozhovor pro odvádění od svého trápení, které musí být ovšem ještě snesitelné. Ta paní mého kolegy měla přece jen pravdu, Terezín nebyl tak zlý. Ale co jí dává právo hovořit takto se mnou, když přece vše, co přicházelo od Němců, byly jen útrapy, a dobré přicházelo jen od nás, od vězňů? Jejich hlasy mi vězí stále v uchu, člověk by je musel zabít, aby je umlčel, a pochválena budiž jejich památka. To hlavní, co vím o sociálním chování (a není to tak málo, stala jsem se spolehlivým člověkem), jsem se naučila od mladých socialistů a sionistů, kteří pečovali o děti – než je museli vydat a byli sami vydáni na milost a nemilost. Tam bylo vždy nedostatku dostatek a omezení bez mezí. Je-li to dobré. Dobré bylo pouze to, co Židé z toho dokázali udělat, jak zaplnili tu plochu o jednom čtverečném kilometru české země svými hlasy, svým intelektem, svou radostí z dialogu, ze hry, ze tipu, Co bylo dobré, vycházelo z našeho úsilí zachovat sebe. Takže jsem se poprvé dozvěděla, čím může být tento lid, k němuž jsem se směla, chtěla počítat. Když si dnes kladu nezodpověditelnou otázku, jak to a do jaké míry jsem já, nevěřící, vůbec Židovkou, pak je z mnohých správných odpovědí jedna: „To pochází z Terezína, tam jsem se tím teprve stala.“ Nenáviděla jsem Terezín, bahno, žumpu, kde jste nemohli natáhnout paže, aniž byste nenarazili na jiné lidi. Mraveniště, které bylo zašlapáno. Když mi někoho představují, který nebo která byla také v Terezíně, stydím se za to, co máme společné, ubezpečuji toho druhého hned, že jsem ke konci války už tam nebyla, a uzavírám rozhovor co možná nejrychleji, abych předešla možné nabídkě sounáležitosti. Kdopak by už chtěl být mravencem? Ani na záchodě nebyl člověk sám, neboť venku byl vždycky někdo, kdo naléhavě musel. Žít ve velké stáji. Mocipáni, kteří se někdy objevili ve svých hrozivých uniformách, aby přezkoumali, zda dobytek nešhubá provazem. Tu si člověk připadal jak to poslední nic, tím ostatně také byl. Patřit k bezmocnému lidu, který byl střídavě arogantní a pak sebekritický až k hranici nenávisti vůči sobě samému. Neovládat žádný jazyk, než jazyk těch, kteří opovrhují tímto lidem. Nemít příležitost naučit se jinému. Nesmět se učit, něco podniknout. Toto ochuzení života. Městys Litoměřice, kde se Saarovi důstojníci potulovali, hvězdně vzdálené jak New York. Šlapat vodu, čekat na čas a přitom stárnout. Nikdy končící prozatímnost. Muset tam zůstat: Desetiletí uplynula, to jsem vyjízďela autem z Terezína, bylo to jak opožděné splnění starého snu.

Neboť do Terezína mne to táhlo zpátky, dlouho po skončení války jsem to chtěla opět spatřit. Theresienstadt je dnes Terezínem, malým českým městem. Zdálo se mi skoro liduprázdné, poněvadž tam bydlelo dříve tolik lidí, možno-li to nazvat bydlením. Šla jsem do důstojnických kasáren L 414, kde jsme byly ubytovány, a zaklepala na dveře. Paní, která mi otevřela, pochopila beze všeho moji žádost spatřit zase pokoj, v němž jsem „bydlela“ s jinými 30 děvčaty. Naše světnice byla jejím obývacím pokojem, a nebyla větší, spíš menší než můj americký obytný pokoj. Také na půdu jsem šla, kde jsem slyšela mladé sionisty a Leo Baecka, a myslela jsem si, že to musel být Roš hašana, neboť přece mluvil o stvoření světa. Pak jsem bloumala ulicemi, kde si hrály děti, viděla jsem své duchy mezi nimi, velmi zřetelně a jasně ohraničené, ale průhledné, jak duchové bývají a být mají, a živé děti byly pevné, hlučné a statné. Pak jsem odcházela uklidněná. Terezín se nestal koncentračním muzeem. Byl městečkem, v němž žili lidé. Po Saarově zasmušilém vojenském městě z let 1840 a mém přelidněném průchozím táboře o sto let později, byla tam opět útulnost i všednost.

Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 1994

Leden

- Porada o dopracování projektu na využití prostor v Magdeburských kasárnách pro potřeby Památníku.
- Vypracování a předání podkladů pro ztvárnění plastického modelu terezínského ghetta výtvarníkovi Janu Jiříčkovi. Odborná spolupráce Mgr. Ludmila Chládková a PhDr. Erik Polák, CSc.

Únor

- Rekonstrukční práce v prostorách dokumentačního oddělení.
- Zprovozněním audiovizuálního zařízení dokončeny plánované rekonstrukční práce vzdělávacího oddělení započaté v minulém roce (z dotací Iniciative Kultur Kontakt z Rakouska, pana T. O. Hechta, Ch. I. Petscheka a Terezínského iniciativy).

14. 2.

- Pracovní setkání zástupců Památníku Terezín, Školského úřadu v Litoměřicích, Zemské ústředny pro politické vzdělávání v Braniborsku, Zemského pedagogického institutu a Aktion Sühnezeichen v Terezíně v souvislosti s přípravou druhého společného semináře českých a německých pedagogů.

Březen

1. 3.

- Otevření dokumentární výstavy z Chorvatska „Občanská válka v Jugoslávii“, instalované ve výstavních prostorách Památníku.

7. – 8. 3.

- V Praze se uskutečnila vědecká konference s názvem Terezínský rodinný tábor v Birkenau, kterou uspořádala Terezínská iniciativa ve spolupráci s Federací židovských obcí v ČR k 50. výročí zavraždění 3 792 terezínských vězňů v plynových komorách tohoto vyhlazovacího tábora. Konference se zúčastnili také zástupci Památníku.

10. 3.

- Slavnostní otevření expozice nazvané „Terezínský rodinný tábor v Birkenau“ v Muzeu Osvětim.

14. 3.

- Oficiální předání adaptovaných prostor dokumentačního oddělení do užívání se konalo za přítomnosti zástupců Památníku Terezín, rakouského velvyslance dr. Petera Niesnera a sponzorské firmy Svoboda ze St. Pölten (Rakousko).

17. 3.

- Památník Terezín navštívil izraelský velvyslanec v České republice dr. Moshe Yegar s doprovodem. Prohlédl si expozici v Muzeu ghetta, židovskou modlitebnu z období ghetta v Dlouhé ulici a Magdeburská kasárna.

29. 3.

- Uskutečnil se seminář pro průvodce, pořádaný každoročně před zahájením turistické sezóny.

Duben

7. 4.

- V předsálí kina Malé pevnosti byla otevřena výstava akvarelů Leontije Andrejeviče Dovbuše a Kazimierze Antonia Drapievskeho pod názvem „Žít a pamatovat“.

8. 4.

- V prostorách krematoria se u příležitosti dne Jom Ha Shoa konalo shromáždění věnované památce obětí Holocaustu.

12.–14. 4.

- Uskutečnil se seminář pro pedagogy z Vídně, organizovaný vzdělávacím oddělením Památníku.

14. 4.

- Vernisáž výstavy: Dieter Haist – fotoinstalace Terezín (duben–červen) na IV. dvoře Malé pevnosti.

Květen

5. 5.

- Vernisáž výstavy výtvarných děl Leo Haase v Muzeu ghetta. Připravil dr. Arno Pařík.

6. 5.

- Ukončení pobytu 15ti členné mládežnické skupiny z Cottbusu, která 2 týdny pomáhala při zahradnických úpravách Národního hřbitova.

10. 5.

- Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla otevřena dokumentární výstava „Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945“ k 50. výročí vzniku tábora.

Návštěvníci ji mohli zhlédnout do konce listopadu.

15. 5.

- Předseda vlády České republiky Václav Klaus, ministr kultury Pavel Tigrid, předseda Českého svazu bojovníků za svobodu Jakub Čermín, představitelé politických stran, církví, zástupci velvyslanectví v ČR, bývalí vězni, hosté a veřejnost se zúčastnili tradiční Tereziánské trýzny. Při této příležitosti si také prohlédli nově otevřenou historickou expozici v Muzeu Malé pevnosti.

23. 5.

- Slavnostní vernisáž stálé historické expozice v budově Muzea Malé pevnosti.

Červen

- Vydání sborníku Tereziánské listy č. 22.

- Zahájeny přípravy k reinstalaci expozice Muzea ghetta.

15. 6.

- Slavnostní vyhodnocení a předání cen účastníkům literární soutěže pro mládež, vyhlášené v dubnu 1994 Památníkem Terezín ve spolupráci se Školským úřadem v Litoměřicích na téma: „Co vím o historii rasismu, antisemitismu, Holocaustu a lidské nesnášenlivosti na území našeho státu (okresu, obce). Co může podle mého názoru posílit lidskou toleranci v mé generaci“.

18. 6.

- Společná návštěva bývalých vězňů, skupiny Birkenau boys, v Památníku Terezín.

22.–26. 6.

- Souběžně probíhaly dva semináře organizované vzdělávacím oddělením Památníku Terezín: pro studenty střední školy z Uetersenu – NSR a druhý společný seminář pro pedagogické pracovníky okresu Litoměřice a Spolkové země Braniborsko.

27. 6.

- Otevření autorské výstavy nazvané „Úzkost těla“, na které svá díla představili Anderle, Brodewolf, Honda, Knaupp, Komárek, Mochizawa, Mutashar, Ona B., Sozanský, Špale, Franta, Denk, Farid.

30. 6.

- Památník Terezín navštívila skupina pracovníků a spolupracovníků Centra pro výzkum antisemitismu v Berlíně vedená Wolfgangem Benzem.

Červenec

2. 7.

- Na Národním hřbitově v Terezíně se konala „Pouť smíření německých a českých katolíků za přítomnosti biskupů z Litoměřic a Míšně.

15. 7.

- Jednání představitelů Památníku a Krajské památkové péče o záchraně a dalším využití mansardy vybudované vězni ghetta na půdě domu v Dlouhé ulici.

30. 7.

- Pietní akt na památku obětí nacismu, který byl pořádán Kulturním sdružením občanů německé národnosti v ČR a dalšími organizacemi, byl znemožněn výtržnostmi skupiny příslušníků Republikánské strany.

Srpen

28. 8.

- Na židovském hřbitově v Terezíně a u památníku na břehu řeky Ohře se uskutečnila tradiční tryzna na památku umučených českých Židů. Přítomni byli zástupci židovských obcí z celé České republiky i ze zahraničí.

Září

- Gottfried Prasenc nastoupil v Památníku náhradní civilní službu jako zástupce rakouského projektu Gedenkdienst.

3.–15. 9.

- Pracovní pobyt skupiny z Templína (SRN). Pomoc při údržbě parkových ploch na Národním hřbitově a výkopových pracích u vodárny Památníku.

15. 9.

- Vernisáž výstavy Erwína Schulhoffa v Muzeu ghetta, instalované k 100. výročí narození umělce.

Říjen

16. 10.

- Díla zkomponovaná terezínskými vězni Hansem Krásou, Pavlem Haasem

a Viktorem Ullmannem zazněla v sále Kulturního domu v Terezíně. Komorní koncert konaný za přispění německého velvyslanectví v Praze byl jednou z akcí Iniciativy Hanse Krásy.

25. 10.

- Uskutečnilo se zasedání vědecké rady Památníku věnované kontrole plnění dlouhodobé koncepce činnosti a využití nového objektu v bývalých Magdeburských kasárnách.

Listopad

- Proběhla reinstalace stálé expozice v Muzeu ghetta.

15.–17. 11.

- V Posádkovém domě v Terezíně se konala mezinárodní konference k 50. výročí vzniku koncentračního tábora v Litoměřicích.

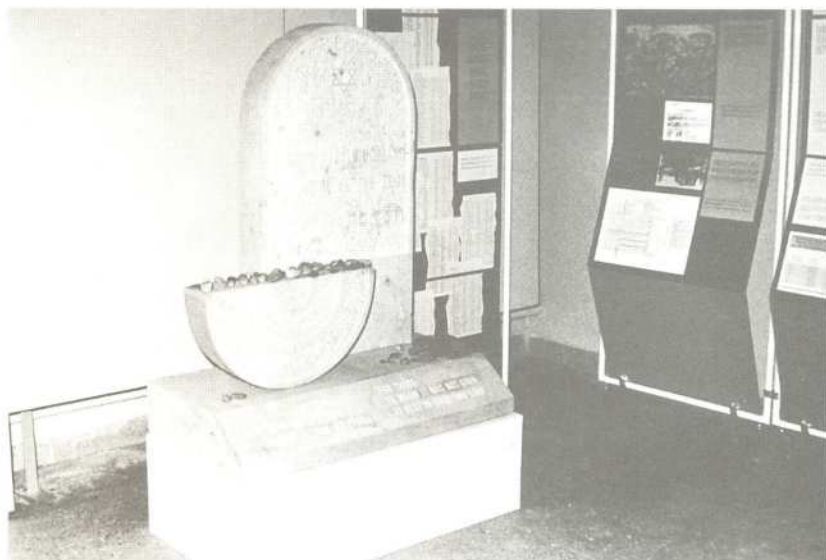
Prosinec

- Reedice katalogu Muzea ghetta v libereckých tiskárnách – anglická verze.

9. 12.

- V Praze proběhl pracovní seminář organizovaný Fakultou sociálních věd UK, nadací „Symposion“ a Památníkem Terezín na téma „Problémy šovinismu a rasismu“.

Sestavila: Ilona Smékalová

Od března do září 1994 byla v areálu bývalého KT v Osvětimi instalována výstava dokumentující historii tzv. rodinného tábora v Birkenau

Vzpomínka na hromadnou likvidaci vězňů uskutečněnou zde před 50 lety. Na snímku skupina bývalých vězňů Terezína a Osvětimi při pokládání květin (10. 3. 1994)

Pohled na účastníky trzny konané 15. 5. 1994 na Národním hřbitově. Hlavní projev zde přednesl premiér České republiky Václav Klaus

Památce umučených se poklonil ministr kultury Pavel Tigrid

Předseda vlády Václav Klaus v rozhovoru s bývalými terezínskými vězni

Dne 16. 10. 1994 se uskutečnil Terezínský pamětní koncert z děl skladatelů a hudebníků zde vězněných. Na snímku členové České filharmonie

Vzpomínání na poslední transporty z Terezína. (Gaby Flatow 16. 10. 1994)

Skupina „Birkenau boys“ před Muzeem ghetta v Terezíně 18. 6. 1994

„Birkenau boys“ v doprovodu starosty Terezína dr. Jana Horníčka v Malé pevnosti

Toman Brod, jeden z přeživších, v Birkenau po 50 letech

„Žít a pamatovat“ – výstava instalovaná v předzáří kina Malé pevnosti

V Muzeu ghetta proběhlo 15. 6. 1994 vyhodnocení literární soutěže mládeže

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 1993–1994

Použité zkratky:

JBoh	Judaica Bohemiae
RCH	Roš Chodeš
TL	Terezínské listy

Sborníky:

Anatomy of the Auschwitz Death Camp. Ed. Yisrael Gutman, Michael Berenbaum. Bloomington, Indianapolis, Indiana, University Press 1994, s. 638.

Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy. 1938–1947. Referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7.–9. října 1992 ve Štítně u Prahy. Editor: Ivona Řezanková za spolupráce Václava Kurala. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, s. 188.

Der Weg in die Katastrophe. Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938–1947. Ed. Detlef Brandes, Václav Kural, Essen, Klartext 1994, s. 255.

Didaktische Arbeit in KZ-Gedenkstätten. Erfahrungen und Perspektiven. Zeitfragen. München, Bayrische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit 1993, s. 136.

Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau. Ed. Toman Brod, Miroslav Kárný, Margita Kárná. Edice Terezínská iniciativa. Praha, Terezínská iniciativa, Melantrich 1994, s. 207, 8 s. příloha.

Theresienstädter Studien und Dokumente 1994. Editoři Miroslav Kárný, Raimund Kemper, Margita Kárná. Praha, Edice Terezínská iniciativa, Academia 1994, s. 254, 16 s. příloha.

- Aronson Shlomo** Theresienstadt im Spiegel amerikanischer Dokumentation. In: Theresienstädter Studien, s. 11–34.
- Bartková Truda** Maminko, proč už mě nemáš ráda? – TL 22, 1994, s. 118–121.
- Benešová Miroslava** První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích. – TL 22, 1994, s. 102–108.
- Benz Wolfgang** Theresienstadt und der Untergang der deutschen Juden. Versuch einer Ortsbestimmung. In: Der Nationalismus. Studien zur Ideologie und Herrschaft. Ed. W. Benz, H. Buchheim, H. Mommsen. Frankfurt a. M., Fischer 1993, s. 177–190, 261–269.
- Berger Sam** The Face of Hell. Překlad z německého vydání. New York, Carleton Press 1994, s. 206, il.
- Berkley George E.** Hitler's Gift: The Story of Theresienstadt. Boston, Branden Books 1993, s. 287.
- Bondyová Ruth** Dětský blok v rodinném táboře. In: Terezínský rodinný tábor, s. 50–62. Ghetto Theresienstadt und Israel. In: Theresienstädter Studien, s. 109–121.
- Borák Mečislav** Transport do tmy. První deportace evropských Židů. Ostrava, Moravskoslezský den 1994, s. 223, il.
- Brabec Jiří** Přírůstky do galerie Památníku Tereziín za rok 1992. – TL 22, 1994.
- Brandes Detlef** Kolaborace v Protektorátu Čechy a Morava. – Dějiny a současnost, 1994, 1, s. 25–29.
- Brod Toman** Zamyšlení nad účelem rodinného tábora a nad osudy uvězněných chlapců. In: Terezínský rodinný tábor, s. 63–72.
- Cohen Raya** Confronting the Reality of the Holocaust; Richard Lichtheim, 1939–1942. – Yad Vashem Studies, XXIII, 1993, s. 335–368.
- Černý Bohumil** Čeští Židé vzpomínají na svou vlast. – RCH, 1994, 8, s. 7.
- Dobišová Alena** Útěky z Malé pevnosti. – TL 22, 1994, s. 122–123.

- Eisnerová Ruth**
Eliasová Ruth Vzpomínka na Františka Zelenku. – RCH, 1994, 4, s. 10–11.
Naděje mi pomohla přežít. Z německého originálu přeložila A. Lorencová, Ostrava, Sfinga 1994, s. 327.
- Franěk Jiří**
Freiberger Rudolf Jako ovce na porážku? In: Terezínský rodinný tábor, s. 80–91.
Zur Geschichte der Produktionsstätten im Theresienstädter Ghetto. In: Theresienstädter Studien, s. 90–108.
- Garscha Winfried R.**
Gilbert Martin Die Eichmann-Männer. In: Theresienstädter Studien, s. 149–151.
Reakce Spojenců na zprávu Wetzlera a Vrby. In: Terezínský rodinný tábor, s. 128–134.
- Hahn Eva** Verdrängung und Verharmlosung: Das Ende der jüdischen Bevölkerungsgruppe in den böhmischen Ländern nach ausgewählten tschechischen und sudetendeutschen Publikationen. In: Der Weg in die Katastrophe, s. 135–150.
- Hahn Fred**
Herrmannová Margit
Hyndráková Anna
Lorencová Anna Pokusy o revizi dějin Holocaustu v Americe. – TL 22, 1994, s. 41–53.
Das Haupt der Medusa. JBoh, XXIX, 1993, s. 76–80.
- Chládková Ludmila** Aus der Tiefe der Vergangenheit. In: Theresienstädter Studien, s. 135–134. Systematic Collection of Memories. Organized by the Jewish Museum in Prague – II. – JBoh, XXIX, 1993, s. 67–75.
Výchovně vzdělávací činnost Památníku Terezín. – TL 22, 1994, s. 135–139.
- Jelínek Zdeněk** Čeští parašutisté ze západu uvězněni v Terezíně – II. – TL 22, 1994, s. 54–83, il.
- Kahavi Chava** Koffer und Rucksäcke. S osmi dřevoryty Jehudy Bacona a předmluvou Ruth Klüger. Vídeň, Löckner 1993, s. 68.
Terezínská bibliografie 1993–1994. – TL 22, 1994, s. 157–160.
- Kárná Margita**
Kárný Miroslav,
Kárná Margita
Kárný Miroslav Terezínští dětští vězňové. – TL 22, 1994, s. 25–40.
The Vrba and Wetzler Report. In: Anatomy of the Auschwitz Death Camp, s. 553–568. Terezínský rodinný tábor v „konečném řešení židovské otázky“. In: Terezínský rodinný tábor, s. 35–49. Poznámky k přednášce Jakova Tsuru. In: Terezínský rodinný tábor, s. 146–148.
Die tschechoslowakische Opfer der deutschen Okkupation. In: Der Weg in die Katastrophe, s. 151–160.
Kalendárium terezínského rodinného tábora v Birkenau (1943–1945). In: Terezínský rodinný tábor, s. 190–198.
Die Protektoratsregierung und die Verordnungen des Reichsprotectors über das jüdische Vermögen. – JBoh, XXIX, 1993, s. 54–66.
Deutsche Juden in Theresienstadt. In: Theresienstädter Studien, s. 54–73.
Československé oběti německé okupace. In: Cesta do katastrofy, s. 113–119.
- Keren Nili** The Family Camp. In: Anatomy of the Auschwitz Death Camp, s. 428–440.
- Konieczny Alfred** Frauen im Konzentrationslager Gross-Rosen in dem Jahren 1944–1945. Walbrzych, Panstwowe muzeum Gross-Rosen, 1994, s. 68.
- Krejča Otomar ml.** Národní muzeum holocaustu ve Washingtonu – Dějiny a současnost, 1994, 4, s. 2–15.
- Kryl Miroslav** Obraz terezínských deportací na východ v denku Willyho Mahlera. In: Terezínský rodinný tábor, s. 156–175.
Deportationen von Theresienstadt nach Majdanek. In: Theresienstädter Studien, s. 74–89.
- Langbein Hermann** Možnosti a meze osvětimské rezistence. In: Terezínský rodinný tábor, s. 73–79.
- Lorenz Dagmar C. G** Verfolgung bis zum Massenmord. Holocaust – Discourse in deutscher Sprache aus der Sicht der Verfolgten. New York, Bern, Frankfurt a.M., Paris, Wien, 1992, s. 451.

- Milotová Jaroslava Terezín v aktech londýnského exilu. In: Tereziński rodinný tábor, s. 149–155.
- Němcová Eva
Nytlová Jaroslava
Brabec Jiří Přírůstky do sbírek Památníku Terezín za rok 1992. – TL 22, 1994, s. 143–147.
- Oleksy Krystyna Svědectví vězňů ze Sonderkomanda. In: Tereziński rodinný tábor, s. 92–103.
- Orten Jiří
Pätzold Kurt
Schwarz Erika Z dopisů Věže. – RCH, 1994, 8, s. 10–11.
- Pařík Arno „Auschwitz war für mich nur ein Bahnhof“. Franz Novak – der Transportoffizier Adolf Eichmanns, Berlin, Metropol 1994, s. 239. Aféra terezińských malbů. – RCH, 1994, 7, s. 10–11. Dvojitá signatura. Osobnosti terezińského ghetta v kresbách Maxe Plačka. – RCH, 1994, 8, s. 14–15.
- Piper Franciszek Zpráva A. Wetzlera a R. Vrby jako historický pramen. In: Tereziński rodinný tábor, s. 116–124.
- Polák Erik Terezín v „konečném řešení židovské otázky“. In: Tereziński rodinný tábor, s. 15–34. Spravedlnost vykonaná a nevykonaná. (Případy bývalých velitelů terezińského ghetta.) – TL 22, 1994, s. 7–24.
- Poloncarz Marek Duchovenstvo v policejní věznici Malá pevnost Terezín v letech 1940–1945. Dílčí poznatky. – TL 22, 1994, s. 84–101, il.
- Radil Tomáš Eine Reflektion der Erfahrungen aus Auschwitz. Physiologische und psychische Adaptionsreserven und Chancen auf Überleben unter extremen Bedingungen. In: Theresienstädter Studien, s. 122–127.
- Schmidt-Hartmannová Eva
(Hahn Eva) Zastírání a zlehčování faktů: konec židovské části obyvatelstva podle vybraných českých a sudetských publikací. In: Cesta do katastrofy, s. 101–111.
- Shek Alisah Ein Theresienstädter Tagebuch 18. Oktober 1944–19. Mai 1945. In: Theresienstädter Studien, s. 169–205.
- Smékalová Irena Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 1993. – TL 22, 1994, s. 148–152.
- Stránský Pavel . . . um Unmittelbares mitzuteilen. In: Theresienstädter Studien, s. 144–148. Sdělit nesdělitelné. (O románech Otty Krause.) In: Tereziński rodinný tábor, s. 176–180.
- Swiebocki Henryk Osvětímská zpráva Alfreda Wetzlera a Rudolfa Vrby. In: Tereziński rodinný tábor, s. 104–115.
- Škorpil Pavel Jüdische Opfer Nazi-Deutschlands aus den Böhmischen Ländern 1938–1945. Versuch einer Bilanz. In: Theresienstädter Studien, s. 152–165. Bilanz. In: Theresienstädter Studien, s. 152–165. Problémy vyčíslení životních ztrát u československých obětí nacionálně socialistického Německa v letech 1938–1945. In: Cesta do katastrofy, s. 121–123.
- Štěpánek Zdeněk Probleme bei der Berechnung der Zahl der tschechoslowakischen Todesopfer des nationalsozialistischen Deutschlands. In: Der Weg in die Katastrophe, s. 161–164.
- Štěpánek Zdeněk Perzekuce židovských lékařů na Moravě (1938–1941). – Historie a vojenství, 1994, 2, s. 70–86.
- Taussig Josef Die Theresienstädter Kabarettts. In: Theresienstädter Studien, s. 207–246.
- Tsur Jakob Ledererův a Pestekův útek. In: Tereziński rodinný tábor, s. 135–146.
- Václavek Ludvík Zur Problematik der deutschen Lyrik aus Theresienstadt 1941–1945. In: Theresienstädter Studien und Dokumente, s. 128–134.
- Wehle Kurt Očima vzpomínek. Tam někde musí být židovská obec. – TL 22, 1994, s. 109–117.

Zahradník Vladimír O březnovém útěku. – TL 22, 1994, s. 123–125.
Zimmermann Michael Eine Deportation nach Theresienstadt. In: Theresienstädter Studien,
s. 54–73.

Zpracovala Margita Kárná

TEREZÍNSKÉ LISTY

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení: Miroslava Benešová,
PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., PhDr. Jan Gebhart, CSc., PhDr. Alena Hájková,
Ludmila Chládková, Miroslav Kárný, PhDr. Miroslav Kryl, CSc.,
PhDr. Jan Munk, CSc., PhDr. Erik Polák, CSc. a PhDr. Jan Stříbrný

Grafická úprava Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka
Překlad resumé: PhDr. Vojtěch Blodig, Ing. Jaroslav Malec a Joy Kohoutová

Odpovědný redaktor: Ludmila Chládková

Technický redaktor: Helena Osvaldová

Vydalo nakladatelství OSWALD, Praha pro Památník Terezín, 1995

Sazba TYPO JP

Náklad 600 výtisků

listy nazvané „Do plynu, Hlad, I děti . . ., Transport smrti, Ukřížovaná, Rodina 1942 a Memento“.

V roce 1965 odjela umělkyně na studijní cestu do Izraele. Místní krajina a život, i pobyt v umělecké kolonii Ein Hod u Hajfy, v ní zanechaly hluboký dojem. Svě studie a vzpomínky zpracovala po návratu domů pod názvem „Obrázky z putování po Svaté zemi“.

Po roce 1968 se Helga Hošková-Weissová věnovala pedagogické činnosti na LŠU a zabývala se grafikou. Na několik let přestala malovat vůbec a k malbě se definitivně vrátila až v osmdesátých letech. Zúčastnila se řady výstav doma a v USA, vytvořila i reliéf pamětní desky pro shromáždění transportů v Praze.

Vzpomínky ze Svaté země znovu ožily v cyklu „Chasidé“ v letech 1991–1993. Z tohoto souboru pochází i zbývající darované listy nazvané „Bar Micva, Alef bejt, Svatha, Simchat Tóra, Rozhovor“. Umělkyně v nich opět nechala promluvit tisícileté kulturní tradice židovského národa, které měly být navždy vymazány z paměti lidstva.

Jiří Brabec

ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗІН
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

